

ภาค ๓

เริ่มแต่ตรัสรู้แล้วทรงประกอบด้วยพระคุณธรรมต่างๆ
จนเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์บรรลุผล.

๑๒๘

ภาค ๓

มีเรื่อง :- ทรงเป็นลูกไก่ตัวผู้ที่ที่สุด - ทรงเป็นผู้ชมอินทรีได้
- ทรงมีทถาคทพลาณเลียบ - ทรงมีทถาคทพลาณห้า - ทรงทราบ
อินทรีย่อนยิ่งหย่อนของสัตว์ - ทรงมีและทรงแสดงยถาภูตญาณที่ทำให้
แจ้งอริมุกตภิท ท. - ทรงมีเวสารัชชญาณสี่ - ทรงประกาศพรหม-
จักรท่ามกลางบริษัท - ทรงมีวิธี “รุก” ชำศึกให้แพ้ยั่ว - ทรงมี
ธรรมสีหนาทที่ทาเทวโลกให้สันตะเทือน - ทรงเปรียบเทียบการกระทำของ
พระองค์ ด้วยการกระทำของสี่หะ - ทรงมีธรรมสีหนาทอย่างองอาจ
- สิ่งใด ๆ ไม่อาจท้วงติงได้ - ไม่ทรงมีความลับที่ต้องช่วยกันปกปิด
- ทรงแสดงสิ่งที่น่าอัศจรรย์อันแท้จริงของพระองค์ - ทรงเป็นอัจฉริย-
มนุษย์ในโลก - ทรงต่างจากมนุษย์ธรรมดา - ทรงบังคับใจได้เด็ดขาด
- ไม่ทรงคิด แม้ในนิพพาน - ทรงมีความคงที่ไม่มีใครยิ่งกว่า - ทรงอยู่
เหนือการครอบงำของเวทนามาตั้งแต่ออกผนวชจนตรัสรู้ - ทรงยืนยัน
ในคุณธรรมของพระองค์ได้ - ทรงยืนยันให้ทดสอบความเป็นสัมมาสัม-
พุทธะของพระองค์ - ทรงยืนยันว่าไม่ได้บิสิฐุทธิเพราะตะบะอื่น นอก
จากอริยมรรค - ทรงยืนยันพรหมจรรย์ของพระองค์ว่าบริสุทธิ์เต็มที
- ทรงยืนยันว่าตรัสเฉพาะเรื่องที่ทรงแจ่มแจ้งแทงตลอดแล้วเท่านั้น - สิ่ง
ที่ไม่ต้องทรงรักษาอีกต่อไป - ทรงฉลาดในเรื่องที่พ้นวิสัยโลก - ทรง
ทราบ ทรงเปิดเผย แต่ไม่ทรงคิด ซึ่งโลกธรรม - ทรงทราบทิวฏฐิวัตถุอัน
ลึกซึ้งหกสิบสอง - ทรงทราบส่วนสุดและมีขีดมาปฏิบัติ - ทรงรับรอง
สุขุตติกาณูโยคที่เป็นไปเพื่อนิพพานของสมณคากยปฏิบัติ - ทรงทราบ
พราหมณสังข์ - ทรงเห็นนรกและสวรรค์ ที่ผัสสายตะนหะ - ทรง
ทราบพรหมโลก - ทรงทราบคคิห้า และนิพพาน - ทรงแสดงฤทธิ์ได้
เพราะอิทธิบาท - ทรงมีญาณในอิทธิบาท โดยปริวรรต ๓ อากา ๑๒
- ทรงมีอิทธิบาทเพื่ออยู่ได้ถึงแปดปี - ทรงเปล่งเสียงคราวเดียวได้
ตลอดทุกโลกธาตุ - ทรงมีปาฏิหาริย์ ชนิดที่คนเขลามองไม่เห็นว่าเป็น

ปาฏิหาริย์ – ทรงมีปาฏิหาริย์สาม – เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า “ตถาคต”
 สี่ – เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า “ตถาคต” เพราะทรงเป็นกาลวาทีกุศ-
 วาที – ไฉนแห่งคำว่า “ตถาคต” – เป็นอภิธรรมพุทธะเมื่อคล่องแคล่ว
 ในอนุพัพพิหารสมาบัติ – เป็นอภิธรรมพุทธะเมื่อทราบบัญญัติปาทานขันธ
 โดยปริวัฏฐี – เป็นอภิธรรมพุทธะเมื่อทราบอริยสัจจันเชิง – เหตุที่ทำให้
 ให้ได้พระนามว่า “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ” – เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า
 “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ” (อีกนัยหนึ่ง) – เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า
 “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ” (อีกนัยหนึ่ง) – เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า
 “อนุตตรปริสัทมมสารถิ” – เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า “โยคิกเคมี”
 – ทรงเป็นศาสตราประเภทศรีเอง – ไม่ทรงเป็นสัพพัญญูทุกอริยาบถ
 – ทรงยืนยันทรงความเป็นมหาบุรุษ – ทรงอยู่ในฐานะที่ใคร ๆ ยอมรับ
 ว่าเลิศกว่าสัตสัคฆ์ – ไม่มีใครเปรียบเสมอ – ไม่ทรงอภิวัตใคร
 – ทรงเป็นธรรมราชา – ทรงเป็นธรรมราชาที่เคารพธรรม – ทรง
 กิดหาที่พึ่งสำหรับพระองค์เอง – ถูกพวกพราหมณ์ดักขันธ์ – มารทูล
 ให้นิพพาน – ทรงท้อพระทัยในการแสดงธรรม – พรหมอาราธนา
 – ทรงเห็นปวงสัตว์เปรียบด้วยบัวสามเหล่า – ทรงแสดงธรรมเพราะ
 เห็นความจำเป็นของสัตว์บางพวก – ทรงเห็นลู่ทางที่จะช่วยเหลือนิพพานสัตว์
 – ทรงระลึกหาผู้ควรรับปฐมเทศนา – เสด็จพาราณสีพบอุปกาชีวก
 – การแสดงปฐมเทศนา – การประกาศธรรมจักรที่อิสปตนมฤคทายวัน
 – แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการแสดงธรรมจักร – เกิดแสงสว่างเนื่องด้วย
 การแสดงธรรมจักร – จักรของพระองค์ไม่มีใครต่อต้านได้ – ทรง
 หมุนแต่จักรที่มีธรรมราชา (เป็นเจ้าของ) – การปรากฏของพระองค์
 คือการปรากฏแห่งดวงตาของโลกอันใหญ่หลวง – โลกยังไม่มีแสงสว่าง
 จนกว่าพระองค์จะเกิดขึ้น.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๓

เริ่มแต่ตรัสรู้แล้วทรงประกอบด้วยพระคุณธรรมต่างๆ
จนเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์บรรลุผล.

ทรงเป็นลูกไก่ตัวพิเศษ

พราหมณ์ ! เปรียบเหมือนฟองไข่ของแม่ไก่อันมีอยู่ ๘ ฟอง หรือ ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง, เมื่อแม่ไก่นอนทับ กก พักค้ำยดีแล้ว, บรรดาลูกไก่ในไข่เหล่านั้น ตัวใดเจาะแทงทำลายเปลือกไข่ด้วยจะงอยเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ออกมาได้ก่อนตัวอื่นโดยปลอดภัย เราควรเรียกลูกไก่ตัวนั้นว่าอย่างไร ก็จะเรียกว่าตัวพิเศษที่สุด หรือตัวน้อยที่สุด ?

“พระโคตมผู้เจริญ ! ใครๆ ก็ควรเรียกมันว่า ตัวผู้เจริญที่สุด เพราะมันเป็นตัวที่แก่ที่สุดในบรรดาลูกไก่เหล่านั้น” พราหมณ์ทูลตอบ.

๑. บาลี มหาวีรสังคีต วินัยปิฎก ๑/๕/๓. ทรงแสดงเวรวัชพราหมณ์.

๑๓๓

พราหมณ์ ! ฉันใดก็ฉันนั้น : เรานี้, ขณะเมื่อหมู่มสัตว์กำลังถูก
 อวิชชาซึ่งเป็นประดุจเปลือกฟองไข่ห่อหุ้มอยู่แล้ว, ก็ทำลายเปลือกหุ้มคือ อวิชชา
 ออกมาได้ก่อนใครๆ เป็นบุคคลแต่ผู้เดียวในโลก ได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งสัมมา-
 สัมโพธิญาณ อันไม่มีญาณอะไรยิ่งไปกว่า. พราหมณ์ ! เรานี้, เป็นผู้เจริญที่สุด
 ประเสริฐที่สุดของโลก. ความเพียรเราได้ปรารภแล้ว ไม่ย่อหย่อน, สติเราได้
 กำหนดมั่นแล้วไม่ลืมหลง, กายก็วางแล้วไม่กระสับกระส่าย, จิตตั้งมั่นแล้ว
 เป็นหนึ่ง, เราได้บรรลุปฐมฌาน... ฯลฯ^๑ ทุตถิฌาน... ฯลฯ ตุตถิฌาน... ฯลฯ
 จตุตถฌานแล้ว ก็แน่วจิตไปเฉพาะต่ออุปเพณีสวรรค์สมาธิ... ฯลฯ เป็นการ
 ทำลายเปลือกฟองไข่ของลูกไก่ออกจากฟองไข่ ครั้งแรก, ก็แน่วจิตไปเฉพาะต่อ
 จุตูปาตญาณ... ฯลฯ เป็นการทำลายเปลือกฟองไข่ของลูกไก่ออกจากฟองไข่ครั้งที่
 สอง, ก็แน่วจิตไปเฉพาะต่ออาสวกขยญาณ... ฯลฯ เป็นการทำลายเปลือกฟองไข่
 ของลูกไก่ออกจากฟองไข่ครั้งที่สาม, ดังนี้.

ทรงเป็นผู้ข่มอินทรีย์ได้^๒

มาคันทียะ ! จักขุเป็นสิ่งที่ซึ่งมีรูปเป็นที่ยินดี กำหนดแล้วในรูป อันรูป
 ทำให้บันเทิงพร้อมแล้ว, จักขุนี้ อันตถาคตตรมาน ควบคุม รักษา สำรวม
 ไว้ได้แล้ว และตถาคตย่อมแสดงธรรมเพื่อการสำรวมจักขุนี้ด้วย.

มาคันทียะ ! โสตะเป็นสิ่งที่ซึ่งมีเสียงเป็นที่ยินดี... ฯลฯ^๓, ฆานะ
 เป็นสิ่งที่ซึ่งมีกลิ่นเป็นที่ยินดี... ฯลฯ, ชิวหาเป็นสิ่งที่ซึ่งมีรสเป็นที่ยินดี... ฯลฯ,

๑. คำที่ละท้าย... ฯลฯ ดังนี้ เนื้อความเต็มที่ได้จากในภาค ๒ ตอนว่าด้วยการตรัสรู้ คือฉาน
 ๔ และวิชชา ๓ เหมือนกันไม่มีแปลก. ในที่นี้จึงยกมาแต่ชื่อ ให้สะดวกแก่ผู้ศึกษา, ไม่ต้อง
 อ่านคำซ้ำๆ กันอีกทั้งยาวๆ ให้ยืดยาก.
๒. บาลี มาคันทียสูตร ม.ม. ๑๓/๒๗๒/๒๗๔. ทรัสแก่มาคันทียปริพาชก ที่โรงบูชาไฟแห่งหนึ่ง.
๓. ที่ละ... ฯลฯ เช่นนี้ เติมให้เต็มเหมือนในข้อจากเขาเองได้.

กายะเป็นสิ่งที่มิใช่ภูมิจะเป็นที่ยินดี... ฯลฯ, ใจเป็นสิ่งที่มิใช่ธรรมารมณ์เป็นที่ยินดี กำหนดแล้วในธรรมารมณ์ อันธรรมารมณ์ทำให้บันเทิงพร้อมแล้ว, ใจนั้นอันตถาคตปรมาณ ควบคุม รักษา สำรวม ไว้ได้แล้ว และตถาคตย่อมแสดงธรรมเพื่อสำรวมใจนั้นด้วย.

ทรงมีตถาคตผลญาณสืบอย่าง

ภิกษุ ท. ! ตถาคตเป็นผู้ประกอบด้วยผลญาณ ๑๐ อย่าง และประกอบด้วยเวสารัชชญาณ ๔ อย่าง จึงปัญญาดำแห่งจอมโลก บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักร ในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย.^๑

สารีบุตร ! เหล่านี้เป็นตถาคตผล ๑๐ อย่าง ของตถาคต ที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว ปัญญาดำแห่งจอมโลก บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในท่ามกลางบริษัททั้งหลายได้, สืบอย่างคือ :-^๒

(๑) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งสิ่งเป็นฐานะ (คือมีได้เป็นได้) โดยความเป็นสิ่งมีฐานะ, ซึ่งสิ่งไม่เป็นฐานะ (คือไม่มีได้ไม่เป็นได้) โดยความเป็นสิ่งใช้ฐานะ : นี่เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๒) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งวิบาก (คือผล) ของการทำความที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ได้ทั้งโดยฐานะและโดยเหตุ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๓) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งปฏิบัติเครื่องทำผู้ปฏิบัติให้ไปสู่ภูมิทั้งปวงได้ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

๑. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๓๓/๖๕. ตถาคตผลสืบ เรียกกันว่า ทสพญาณ.

๒. บาลี มหาสีหนาทสูตร ม.ม. ๑๒/๑๔๐/๑๖๖. ทวิสแก่พระสารีบุตร ที่ชฎีป่า นอกนครเวสาลี.

(๔) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งโลกนี้อันประกอบด้วยธาตุมิใช่ออย่างเดียว ด้วยธาตุต่าง ๆ กัน^๑ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๕) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งอริมูติ (คือฉันทะและอหิงสา) อันต่าง ๆ กัน ของสัตว์ทั้งหลาย : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๖) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความยิ่งและหย่อน แห่งอินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้น ของบุคคลเหล่านั้น : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๗) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความเศร้าหมอง ความมัวมัว ความออก แห่งฉนวน วิโมกข์ สมภาณี และสมาบัติทั้งหลาย : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๘) ตถาคต ย่อมระลึกได้ ซึ่งชั้นรัตนันตนเคยอยู่อาศัยในภพก่อน มีชนิดต่าง ๆ กัน คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง^๒ ฯลฯ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๙) ตถาคต ย่อมเห็นสัตว์ ท. ด้วยทิพยจักขุอันหมดจด ก้าวล่วง จักขุมนุษย์ : เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้เคลื่อนอยู่บังเกิดอยู่^๓ ฯลฯ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๑๐) ตถาคต ย่อมทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ท. ได้^๔ ฯลฯ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

สารีบุตร ! เหล่านี้แล เป็นตถาคตผลสิบอย่าง ของตถาคต ที่ตถาคต ประกอบแล้ว ย่อมปฎิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักร ให้เป็นไปในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย.

-
๑. เช่นรูปธาตุ นามธาตุ เป็นต้น ซึ่งแยกกระจายออกไปอีกมาก.
 ๒. คูที่จำแนกพิสดารในภาค ๒ ก่อนการตรัสรู้ ว่าด้วยวิชชาที่หนึ่ง.
 ๓. คูที่จำแนกพิสดารในภาค ๒ ก่อนการตรัสรู้ ว่าด้วยวิชชาที่สอง.
 ๔. คูที่จำแนกพิสดารในภาค ๒ ก่อนการตรัสรู้ ว่าด้วยวิชชาที่สาม.

(ในบาลีแห่งอื่น มีกล่าวถึงตถาคตผลญาณเป็นอย่างอื่น คือกล่าวถึงตถาคตผลญาณเพียง ๖ โดยเว้นข้อ (๓) (๔) (๕) และ (๖) เสียจากจำนวน ๑๐ ที่มีกล่าวอยู่ในที่นี้. — จก. อ. ๒๒/๔๖๖/๓๓๕. บาลีอีกแห่งหนึ่ง กล่าวถึงตถาคตผลญาณเพียง ๕ ดังที่มีอยู่ในหัวข้อถัดลงไปจากหัวข้อนี้.)

ทรงมีตถาคตผลญาณห้าอย่าง^๑

ภิกษุ ท. ! เราถึงแล้วซึ่งอภิญญาโสดาบันในธรรม ท. ที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน จึงปฏิญาณ. ภิกษุ ท. ! ตถาคตผลของตถาคต ๕ อย่างเหล่านี้ อันเป็นกำลังที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว จึงปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรให้เป็นไปในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย. ห้าอย่างเหล่านี้ไหนเล่า? ห้าอย่างคือ สัทธาพละ หิริพละ โศคตปฺปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ตถาคตผลของตถาคต ๕ อย่าง อันเป็นกำลังที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว จึงปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรให้เป็นไปในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย.

ทรงทราบอินทรีย์อันยิ่งย่อนของสัตว์^๒

(คำอธิบายตถาคตผลญาณข้อที่หก)

อุทายี ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ในโลก. สี่จำพวกเหล่านี้ไหนเล่า? สี่จำพวก คือ :-

อุทายี ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อสลัดคืนซึ่งอุปธิ ความดำริอันซ่านไป (สรสฺสกุปฺปา) ซึ่งประกอบด้วยอุปธิ กลุ้มรุมเขาอยู่; เขาที่มีความดำริอันซ่านไปเหล่านั้น ไม่ละเสีย ไม่บรรเทาเสีย ไม่กระทำให้สิ้นสุด

บาลี ปจ. จ. อ. ๒๒/๑๐/๑๑. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ลทุกโกปมสูตร ม.ม. ๑๓/๑๘๗/๑๘๑. ทรัสแก่พระอุทายี ที่อาปนนิคมแคว้นอังคุตตราปะ.

เสีย ไม่กระทำให้ถึงซึ่งความไม่มี; อุทายิ ! เราย่อมกล่าวบุคคลนั้นแล ว่า เป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลส (สยฺยตุโต) หาใช่เป็นผู้ปราศจากกิเลส (วิสยฺยตุโต) ไม่. เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวอย่างนั้น? อุทายิ ! เพราะเหตุว่า เรารู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์ (ที่มีอยู่) ในบุคคลนี้.

อุทายิ ! แต่ว่าบุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อสลัดคืนซึ่งอุปธิ ความดำริอันชานไป ซึ่งประกอบด้วยอุปธิ กลุ้มรุมเขาอยู่; เขาไม่ทนมีความดำริอันชานไปเหล่านั้น เขาจะอยู่ บรรเทาอยู่ กระทำให้สิ้นสุดอยู่ กระทำให้ถึงซึ่งความไม่มีอยู่; อุทายิ ! เราย่อมกล่าวบุคคลนั้น ว่า ยังเป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลส หาใช่เป็นผู้ปราศจากกิเลสไม่ อย่างนั้นเอง. เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวอย่างนั้น? อุทายิ ! เพราะเหตุว่า เรารู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์ (ที่มีอยู่) ในบุคคลนี้.

อุทายิ ! แต่ว่าบุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อสลัดคืนซึ่งอุปธิ; เพราะการหลงลืมแห่งสติในกาลบางคราว ความดำริอันชานไป ซึ่งประกอบด้วยอุปธิ ก็กลุ้มรุมเขาอยู่; อุทายิ ! (ระยะเวลาที่) สติ (จะกลับ) เกิดขึ้น ก็ยังช้า (กว่าระยะเวลาที่) เขาทำให้ความดำรินั้นละไป บรรเทาไป สิ้นสุดไปถึงความไม่มีไปอย่างฉับพลัน, ไปเสียอีก.

อุทายิ ! เปรียบเหมือนบุรุษหยดน้ำสองสามหยด ลงไปในกระทะเหล็กที่ร้อนเปรี๊ยะอยู่ทั้งวัน; (ระยะเวลาที่) น้ำหยดลงไป ยังช้า (กว่าระยะเวลาที่) น้ำนั้นถึงซึ่งความเหือดแห้งหายไปอย่างฉับพลัน, ฉับใด; อุทายิ ! ข้อนี้ก็ฉับนั้นเหมือนกัน กล่าวคือ บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อสลัดคืนซึ่งอุปธิ; เพราะการหลงลืมแห่งสติในกาลบางคราว ความดำริอันชานไป ซึ่งประกอบด้วยอุปธิ ก็กลุ้มรุมเขาอยู่; อุทายิ ! (ระยะเวลาที่) สติ (จะกลับ) เกิดขึ้นก็ยังช้า

(กว่าระยะเวลาที่) เขาทำให้ความดำรินนั้นละไป บรรเทาไป สิ้นสุดไป ถึงความไม่มีไปอย่างฉับพลัน, ไปเสียอีก; อุทายิ! เราย่อมกล่าวบุคคลนี้ ว่า ยังเป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลส หาใช่เป็นผู้ปราศจากกิเลสไม่ อย่างนั้นเอง. เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวอย่างนั้น? อุทายิ! เพราะเหตุว่า เรารู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรี (ที่มีอยู่) ในบุคคลนี้.

อุทายิ! ก็แต่ว่า บุคคลบางคนในกรณีนี้ รู้แจ้งว่า “อุปธิเป็นมูลแห่งทุกข์” ดังนี้แล้ว เป็นผู้ปราศจากอุปธิ หลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้นแห่งอุปธิ; อุทายิ! เราย่อมกล่าวบุคคลนี้แล ว่า เป็นผู้ปราศจากกิเลส หาใช่เป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลสไม่. เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวอย่างนั้น? อุทายิ! เพราะเหตุว่า เรารู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรี (ที่มีอยู่) ในบุคคลนี้.

อุทายิ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล มีอยู่ในโลก.

หมายเหตุ : ข้อความที่กล่าวนี้ อาจจะเข้าใจยาก สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับสำนวนบาลี จึงขอสรุปความให้ดังนี้ : **พวกที่หนึ่ง** ปฏิบัติเพื่อละอุปธิ ครั้นเกิดสรวงกับปะการวมกิตที่เป็นกิเลสเนื่องมาแต่อุปธิ เขาทนต่อสรวงกับปะนั้น ไม่มีการละการบรรเทาซึ่งสรวงกับปะนั้น เขายังเป็นสยุตโต คือประกอบอยู่ด้วยอุปธิ. **พวกที่สอง** เมื่อเกิดสรวงกับปะ เขาไม่ยอมทน แต่พยายามเพื่อละเพื่อบรรเทาซึ่งสรวงกับปะนั้น ยังละไม่ได้ ก็ยังเป็นสยุตโตอยู่เช่นเดียวกัน. **พวกที่สาม** ปฏิบัติเพื่อละอุปธิ เกิดสรวงกับปะเมื่อเขาผลอในบางคราว ยังไม่ทันทำสติให้เกิดขึ้น เขาละสรวงกับปะได้ แต่ก็ยังเป็นสยุตโตอยู่ตนเอง เพราะยังละอุปธิไม่ได้. **พวกที่สี่** รู้แจ้งด้วยปัญญาถึงข้อที่อุปธิเป็นมูลแห่งทุกข์ แล้วหลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นอุปธิ นี้เรียกว่าเป็นวิสยุตโต ผู้ไม่ประกอบอยู่ด้วยอุปธิ. สี่พวกนี้แสดงความต่างแห่งอินทรีซึ่งทรงทราบได้ด้วยพระญาณ.

ยังมีบาลีอีกแห่งหนึ่ง ท่านจะแสดงเรื่องอินทรีวิปริตทิฎฐิด้วยเหมือนกัน หากแต่เรียกโดยชื่ออื่น ว่าปริสินทรีญาณ; แสดงอินทรีของสัตว์ ๖ ประเภท คือ **พวกที่หนึ่ง** อุกุลปราคฏ, กุศลไม่ปรากฏ แต่กุศลมูลมีอยู่ จึงไม่เสื่อมอีกต่อไป.

พวกที่สอง กุศลปรากฏ อกุศลไม่ปรากฏ แต่อกุศลมูลมีอยู่จึงเสื่อมต่อไป. พวกที่สาม ไม่มีกรรมชาละย มีแต่กรรมต่ำ ตายไปอบาย. พวกที่สี่ อกุศลปรากฏ กุศลไม่ปรากฏ กุศลมูลถูกถอน จึงเสื่อมต่อไป. พวกที่ห้า กุศลปรากฏ อกุศลไม่ปรากฏ อกุศลมูลถูกถอน จึงไม่เสื่อมต่อไป. พวกที่หก มีแต่กรรมชาละยส่วนเดียว ไม่มีกรรมต่ำเลย จักปวินิพพานในทิวรรวม. ทั้งนี้ก็เป็นการแสดงความต่างแห่งอินทรีย์ของสัตว์. ผู้สนใจพึงอ่านรายละเอียดจากบาลี สูตรที่ ๘ ปฐมวรรค ทุกียบณณาสก จก. อ. ๒๒/๔๕๑/๓๓๓. -ผู้รวบรวม.

ทรงมีและทรงแสดงยถาภูตญาณที่ทำให้แจ้งอริมุตติบท ท.^๑

อานนท์ ! ธรรมคือญาณเหล่าใด เป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วยปัญญา อันยัง ซึ่งอริมุตติบท (ธรรมที่ต้องปล่อยวางทุกอย่างทุกประการ) ท. เหล่านั้น; อานนท์ ! เราเป็นผู้กล่าวแล้ว รู้เฉพาะในธรรมคือญาณเหล่านั้น เพื่อจะแสดงซึ่ง ธรรมอันเป็นธรรมชาติแห่งอริมุตติบท ท. เหล่านั้น โดยประการที่ผู้ปฏิบัติแล้ว จักรู้ อริมุตติบทที่มีอยู่ ว่ามีอยู่, ที่ไม่มีอยู่ ว่าไม่มีอยู่, ที่เลว ว่าเลว, ที่ประณีต ว่าประณีต, ที่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า ว่ามีสิ่งอื่นยิ่งกว่า, ที่ไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า ว่าไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า; หรือ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ปฏิบัติแล้วนั้น จักรู้สิ่งที่ควรรู้ หรือว่าจักเห็นสิ่งที่ควรเห็น หรือว่า จักทำให้แจ้งสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง ดังนี้. ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้อยู่. อานนท์ ! ญาณนั้น เป็นญาณที่ไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่า ในบรรดาญาณ ท. นั่นก็คือ ยถาภูต- ญาณในอริมุตติบท ท. นั้น ๆ. อานนท์ ! เรากล่าวว่า ญาณอื่นที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าญาณนั้น ย่อมไม่มี.

(ต่อจากนี้ ได้ทรงแสดงตถาคคผลญาณ ๑๐ ในฐานะที่เป็นยถาภูตญาณ อันไม่มีญาณอื่น ยิ่งกว่า ในกรณีนี้ ขุรยละเอียดที่หน้า ๑๓๕ แห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หัวข้อว่า “ทรงมีตถาคคผลญาณสิบ”)

๑. บาลี ทสก. อ. ๒๔/๓๔/๒๒. ทวิสแก่พระอานนท์.

ทรงมีเวสารัชชญาณสืออย่าง^๑

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้เป็นเวสารัชชญาณสืออย่างของตถาคต ที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว ปฏิญญาตำแหน่งจอมโลก บันลือสืหนาทประกาศพรหมจักรในท่ามกลางบริษัท ท. ได้, สืออย่างคือ :-

(๑). ตถาคตไม่มองเห็นวี่แววช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักโจทท้วงเราได้ด้วยทงเหตุผลว่า “ธรรมเหล่านี้ ๆ อันท่านผู้ปฏิญญาตนเป็นสัมมาสัมพุทธะอยู่ ไม่ได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคตเมื่อมองหาไม่เห็นวี่แววนั้นนี้ จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

(๒). ตถาคต ไม่มองเห็นวี่แววช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักโจทท้วงเราได้ด้วยทงเหตุผลว่า “อาสวะเหล่านี้ ๆ ของท่านผู้ปฏิญญาตนเป็นจันณาสพผู้สันอาสวะอยู่ ยังไม่สิ้นรอบแล้ว” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคต เมื่อมองหาไม่เห็นวี่แววนั้นนี้ จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

(๓). ตถาคต ไม่มองเห็นวี่แววช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักโจทท้วงเราได้ด้วยทงเหตุผลว่า “ธรรมเหล่านี้ใด ที่ท่านกล่าวว่าเป็นธรรมทำอันตรายแก่ผู้เสพ, ธรรมเหล่านี้ถึงเมื่อบุคคลเสพอยู่ ก็หาอาจทำอันตรายไม่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคต เมื่อมองหาไม่เห็นวี่แววนั้นนี้ จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

๑. บาลี จกุกก. อ. ๒๑/๑๐/๕ และ มหาสิหนาทสูตร ม.ม. ๑๒/๑๔๔/๑๖๗.

(๔). ตถาคต ไม่มองเห็นว่แววช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์ เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักโจทก์เราได้ด้วยเหตุผลว่า “ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์นั้นไม่เป็นทางสันทุกซ์โดยชอบแก่บุคคลผู้ประพฤติตามธรรมนั้น” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคต เมื่อไม่เห็นว่แวว อันนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล เป็นเวสาร์ชญาณเสียอย่างของตถาคต อัน ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว ปฏิญญาตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาทประกาศ พรหมจักรให้เป็นไปในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย.

ทรงประกาศพรหมจักรท่ามกลางบริษัท^๑

(: เรื่องเบญจขันธ์และปฏิจสงมุขปาท)

ภิกษุ ท. ! ตถาคตเป็นผู้ประกอบด้วยพลญาณ ๑๐ อย่าง และประกอบ ด้วยเวสาร์ชญาณ ๔ อย่าง จึงปฏิญญาตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศ พรหมจักร ในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย ว่า :-

“รูป คืออย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดรูป คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งรูป คืออย่างนี้ ๆ;” และว่า “เวทนา คืออย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดเวทนา คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งเวทนา คืออย่างนี้ ๆ;” และว่า “สัญญา คืออย่างนี้ ๆ, เหตุ ให้เกิดสัญญา คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งสัญญา คืออย่างนี้ ๆ;” และว่า “สังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดสังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้ง

๑. บาลี สุตรที่ ๑ ทสพลวรรค นิทานตัยัคคิ นิทาน. ส. ๑๖/๓๓/๖๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน. ทรงประกาศพรหมจักร คือ เรื่องเบญจขันธ์และปฏิจสงมุขปาท, ด้วยเครื่องมือ คือทสพล-ญาณสิบ และ เวสาร์ชญาณสี่ นั่นเอง.

อยู่ได้แห่งสังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้;” และว่า “วิญญาณ คืออย่างนี้, เหตุให้เกิดวิญญาณ คืออย่างนี้, ความไม่ต้งอยู่ได้แห่งวิญญาณ คืออย่างนี้;”

และว่า “เพราะสังขม สังขม; เพราะสังขมเกิดชน สังขมเกิดชน. เพราะสังขมไม่มี สังขมไม่มี; เพราะสังขมดับ สังขมดับ : ข้อนี้ได้แก่ความที่ :-

เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย	จึงมีสังขารทั้งหลาย;
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย	จึงมีวิญญาณ;
เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย	จึงมีนามรูป;
เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมีสฬายตนะ;
เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย	จึงมีผัสสะ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย	จึงมีเวทนา;
เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมีตัณหา;
เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย	จึงมีอุปาทาน;
เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงมีภพ;
เพราะมีภพเป็นปัจจัย	จึงมีชาติ;

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดชนครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชานั่นนั่นเทียว, จึงมีความดับแห่งสังขาร;

เพราะมีความดับแห่งสังขาร	จึงมีความดับแห่งวิญญาณ;
เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ	จึงมีความดับแห่งนามรูป;
เพราะมีความดับแห่งนามรูป	จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ;

เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ;
 เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ;
 เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ;
 เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ;
 เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ;
 เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ;
 เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
 อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : **ความดับลงแห่งกองทุกข์** ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการ
 อย่างนี้ ดังนี้ แล.

ทรงมีวิธี “รุก” ขำศึกให้แพภัยตัว^๑

(เรื่องในชั้นแรกมีอยู่ว่า ปริพพาชกชื่อสรวะ เคยบวชอยู่ในธรรมวินัยนี้ แล้วละทิ้งไป
 บวชเป็นปริพพาชก เทียบร้องประกาศอยู่ว่า ทนรู้ถึงธรรมวินัยของพวกสมณสากยบุตรทั่วถึงแล้ว ไม่
 เห็นทีอะไรจึงหลีกมาเสีย. ครั้นความนั้นทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จไปสู่อารามของปริพพาชก
 พวกนั้น และสนทนากันในกลางที่ประชุมปริพพาชก. ทรงถามเฉพาะสรวะปริพพาชก ให้บรรยาย
 ออกไปว่า ธรรมวินัยของพวกสมณสากยบุตรนั้นเป็นอย่างไร. ครัสว่า :-

ดูก่อนสรวะ ! ได้ยินว่าท่านกล่าวดังนี้จริงหรือ ว่า “ธรรมของพวก
 สมณสากยบุตรนั้น เรารู้ทั่วถึงแล้ว เพราะรู้ทั่วถึงนั่นเอง จึงหลีกมาเสียจาก
 ธรรมวินัยนั้น” ดังนี้. (ไม่มีคำตอบ, จึงตรัสถามเป็นครั้งที่สอง :-)

ดูก่อนสรวะ ! ท่านจงพูดไปเถิดว่า ท่านรู้ทั่วถึงธรรมของพวกสมณ-
 สากยบุตรอย่างไร. ถ้าท่านพูดไม่ครบถ้วน เราจะช่วยพูดเติมให้ครบถ้วน. ถ้า

๑. บาลี ทิก. อ. ๒๐/๒๓๘/๕๐๔. ครัสแก่ปริพพาชกทั้งหลาย ริมฝั่งแม่น้ำสัปปีนิ.

คำของท่านครบถ้วนถูกต้องดีแล้ว เราจักอนุโมทนา. (หนึ่งไม่มีคำตอบอีก จึงตรัสถามเป็นครั้งที่สาม :—)

ดูก่อนสรวะ ! ท่านจงพูดเถิด. ขรรณวินัยของพวกสมณสากยบุตรนั้น เราเป็นผู้บัญญัติเอง เราย่อมรู้ดี. ถ้าท่านพูดไม่บริบูรณ์ เราจะช่วยพูดเติมให้บริบูรณ์, ถ้าท่านพูดได้บริบูรณ์ เราก็จักอนุโมทนา. (หนึ่งไม่มีคำตอบ, ในที่สุดพวกปริพาชกด้วยกัน ช่วยกันรุมขอร้องให้สรวะปริพาชกพูด. สรวะก็ยังนิ่งทักมก. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสข้อความนี้ :—)

ดูก่อนปริพาชกทั้งหลาย ! ถ้าผู้ใดกล่าวหาเราว่า “ท่านอวดว่าท่านเป็นสัมมาสัมพุทธะ แต่ธรรมเหล่านั้น ท่านยังไม่รู้เลย” ดังนี้. เราก็จักซักไซ้สอบถามไล่เลียงเขาให้เป็นอย่างดี (ถึงข้อธรรมที่เขาว่าเราไม่รู้ แต่เรารู้). เขานั้น ครั้นถูกเราซักไซ้สอบถามไล่เลียงเป็นอย่างดีแล้ว ย่อมหมดหนทาง ย่อมเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะตกอยู่ในฐานะลำบาก ๓ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือตอบถลากลไถล นอกถลุนอกทางบ้าง, แสดงความซุ่มเคืองโกรธแค้น น้อยอกน้อยใจออกมาให้ปรากฏบ้าง, หรือต้องนิ่งอัน หมดเสียง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ชบเซา ไม่มีคำพูดหลุดออกมาได้ เหมือนอย่างสรวะปริพาชกนั้นบ้าง.

ดูก่อนปริพาชกทั้งหลาย ! ถ้าผู้ใดกล่าวหาเราว่า “ท่านอวดว่าท่านสิ้นอาสวะ. แต่อาสวะเหล่านั้น ๆ ของท่านยังมีอยู่” ดังนี้. เราก็จักซักไซ้สอบถามไล่เลียงเขาให้เป็นอย่างดี (ถึงอาสวะที่เขาว่ายังไม่สิ้น). เขานั้น ครั้นถูกเราซักไซ้สอบถามไล่เลียงเป็นอย่างดีแล้ว ย่อมหมดหนทาง ย่อมเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะตกอยู่ในฐานะลำบาก ๓ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือตอบถลากลไถลนอกถลุนอกทางบ้าง, แสดงความซุ่มเคือง โกรธแค้น น้อยอกน้อยใจ ออกมาให้ปรากฏบ้าง, หรือต้องนิ่งอัน หมดเสียง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ชบเซา ไม่มีคำพูดหลุดออกมาได้ เหมือนอย่างสรวะปริพาชกนั้นบ้าง.

ดูก่อนปริพาชกทั้งหลาย ! ถ้าผู้ใดกล่าวหาเราว่า “ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้น ไม่เป็นทางสันทุกซ์โดยชอบแก่บุคคลผู้ประพฤติตาม” ดังนี้. เราก็จักซักไซ้สอบถามไล่เลียงเขาให้เป็นอย่างดี (ถึงประโยชน์ที่เขาจะเป็นทางสันทุกซ์โดยชอบแก่บุคคลผู้ประพฤติตาม). เขานั้น ครั้นถูกเราซักไซ้สอบถามไล่เลียงเป็นอย่างดีแล้ว ย่อมหมดหนทาง ย่อมเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ นอกจากจะตกอยู่ในฐานะลำบาก ๓ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือตอบถลากลไถลนอกลุ่นนอกทางบ้าง, แสดงความขุ่นเคือง โกรธแค้นน้อยยกน้อยใจ ออกมาให้ปรากฏบ้าง, หรือต้องนั่งอันหมดเสียง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ขบเซา ไม่มีคำพูดหลุดออกมาได้ เหมือนอย่างสรวะปริพาชกนบ้าง ดังนี้.

ทรงมีธรรมสัณหาที่ทำเทวโลกให้สั่นสะเทือน^๑

ภิกษุ ท. ! พญาสัตว์ชื่อสีหะ ออกจากถ้ำที่อาศัยในเวลาเย็น เหยียดกายแล้วเหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบ บันลือสีหนาทสามครั้งแล้วก็เที่ยวไปเพื่อหาอาหาร. บรรดาสัตว์เดรัจฉานเหล่าใดที่ได้ยินสีหนาท สัตว์เหล่านั้นก็สะดุ้งกลัวเหียวแห้งใจ, พวกที่อาศัยโพรงก็เข้าโพรง ที่อาศัยน้ำก็ลงน้ำ พวกอยู่ป่าก็เข้าป่า ฝูงนกก็โผขึ้นสู่อากาศ, เหล่าช้างของพระราชาในหมู่บ้าน นิคมและเมืองหลวง ที่เขาผูกมัดไว้ด้วยเชือกอันเหนียว ก็พากันกลัว กระซอกเชือกให้ขาด แล้วถ่างมูตรและกรีสพลงเล่นหนึ่ไปพลาง ทั้งข้างโน้นและข้างนี้. ภิกษุ ท. ! พญาสัตว์ชื่อสีหะ เป็นสัตว์มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอำนาจมากกว่าบรรดาสัตว์เดรัจฉาน ด้วยอาการอย่างนั้นแล.

ภิกษุ ท. ! ฉันทักฉันทัน : ในกาลใดตถาคตอุปบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบโดยตนเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ไปดี รู้แจ้งโลก

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๔๒/๓๓.

เป็นผู้ฝึกบรุษที่ฝึกได้ไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูสอนเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ปลูกสัตว์ให้ตน เป็นผู้จำแนกธรรม. ตถาคตนั้นแสดงธรรมว่า สักกายะ (คือทุกข์) เป็นเช่นนั้น เหตุให้เกิดสักกายะเป็นเช่นนั้น ความดับไม่เหลือแห่งสักกายะเป็นเช่นนั้น ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสักกายะเป็นเช่นนั้น.^๑ พวกเทพเหล่าใด เป็นผู้มียั่งยืนนาน มีวรรณะ มากไปด้วยความสุข ดำรงอยู่นานมาแล้ว ในวิมานชั้นสูง, พวกเทพนั้น ๆ โดยมาก ได้ฟังธรรมเทศนาของตถาคตแล้ว ก็สะดุ้งกลัว เหี่ยวแห้งใจ สำนึกได้ว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! พวกเราเมื่อเป็นผู้ไม่เที่ยง ก็มาสำคัญว่าเป็นผู้เที่ยง เมื่อไม่ยั่งยืน ก็มาสำคัญว่ายั่งยืน เมื่อไม่มั่นคง ก็มาสำคัญว่าเราเป็นผู้มั่นคง. พวกเราทั้งหลายเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนไม่มั่นคง และถึงทั่วแล้วซึ่งสักกายะ คือความทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ตถาคตเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ศักดิ์มาก อานุภาพมาก กว่าสัตว์โลก พร้อมทั้งเทวโลก ด้วยอาการอย่างนั้นแล.

ทรงเปรียบเทียบการกระทำของพระองค์ ด้วยการกระทำของสัตว์

ภิกษุ ท. ! สัตว์หิมคราชา ออกจากที่อาศัย ในเวลาเย็น; ครั้นออกจากที่อาศัยแล้ว ก็เหยียดยัดตัว; ครั้นเหยียดยัดตัวแล้ว ก็เหลิยวตุทิศทั้งสี่ โดยรอบ; ครั้นเหลิยวตุทิศทั้งสี่โดยรอบแล้ว ก็บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง; ครั้นบันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้ว ก็ออกไปสู่ที่หากิน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า

๑. ในบาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๐๓/๑๕๕ ทรงแสดงลักษณะ, สมุทัย, อักคังคมะ แห่งเบญจขันธ์ แทนเรื่องสักกายะ ๔ ประการ ดังที่กล่าวข้างบนนี้, โดยข้อความที่เหมือนกัน.

๒. บาลี ทสก. อ. ๒๔/๓๔/๒๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

สีหิคราชานมีความคิดว่า เราอย่าต้องทำให้สัตว์เล็ก ๆ ที่อยู่ในพื้นที่อันขรุขระ ต้องถึงซึ่งความลำบากเลย, ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! คำว่า “สีหะ” นี้แล เป็นคำแทนชื่อแห่งตถาคตผู้รหันตสัมมาสัมพุทธะ.

ภิกษุ ท. ! ข้อที่ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัท นั้น เป็นคำแทนชื่อของการบันลือสีหนาท. ภิกษุ ท. ! ตถาคตพระของตถาคต ๑๐ อย่างเหล่านี้ ที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว จึงปฏิญญาตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรให้เป็นไปในบริษัททั้งหลาย. (สำหรับตถาคตพยานทั้ง ๑๐ ซึ่งเป็นคุณลักษณะของผู้สามารถบันลือสีหนาทนั้น พึงดูรายละเอียดที่หน้า ๑๓๕ – ๑๓๖ แห่งหนังสือเล่มนี้).

ทรงมีธรรมสีหนาทอย่างองอาจ^๑

กัสสปะ ! นี่เป็นเรื่องที่อาจมิได้เป็นไปได้ คือเหล่าปริพาชกผู้เป็นเดียรฉัตรเหล่านี้จะพึงกล่าวว่า “พระสมณโคดม บันลือสีหนาทก็จริงแล แต่บันลือในที่ว่างเปล่า หาใช่บันลือในที่ท่ามกลางบริษัทไม่” ดังนี้. ส่วนท่านอย่าพึงกล่าวเช่นนั้น แต่พึงกล่าว (ตามที่เป็นอย่างจริง) อย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมยอมบันลือสีหนาทในที่ท่ามกลางบริษัท ท. หาใช่บันลือในที่ว่างเปล่าไม่”.

กัสสปะ ! นี่ก็เป็นเรื่องที่อาจมิได้ เป็นได้ คือเหล่าปริพาชกผู้เป็นเดียรฉัตรเหล่านี้จะพึงกล่าวว่า “พระสมณโคดม บันลือสีหนาทในที่ท่ามกลางบริษัทก็จริง

-
๑. บาลี สී. ที. ๙/๒๑๔/๒๗๒. ทวีตแก่เจตกัสสปะ ที่กัณณกถมิกทายวัน ใกล้เมืองอุชฺฌฏฐา. เรื่องตอนที่จริงควรนำไปจัดไว้ ในตอนที่ได้ประกาศพระศาสนาแล้ว, แต่เป็นเพราะเห็นว่า เป็นจำพวกคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าส่วนหนึ่ง จึงกล่าวเสียในตอนนี้ด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อความเนื่องกันอยู่ด้วย.... – ผู้รวบรวม.

แต่หาได้บั่นลืออย่างองอาจไม่” ดังนี้. ส่วนท่านอย่าฟังกล่าวเช่นนั้น แต่ฟังกล่าว (ตามที่เป็นจริง) อย่างนี้ว่า “พระสมณโคตมย่อมบั่นลือสีหนาทในท่ามกลางบริษัท และบั่นลืออย่างองอาจด้วย”.

กัสสปะ ! นี่ก็เป็นเรื่องที่ยาจมิได้เป็นได้ คือ เหล่าปริพาชกผู้เป็น เดียรธีย์เหล่านั้นจะฟังกล่าวว่า “พระสมณโคตม บั่นลือสีหนาทในท่ามกลางบริษัทอย่าง องอาจก็จริงแล แต่ว่าหาได้มีใครถามปัญหาอะไรกะเธอ (ในที่นั้น) ไม่, และถึงจะถูกถาม เธอ ก็หาพยากรณ์ได้ไม่, และถึงจะพยากรณ์ก็ไม่ทำความชอบใจให้แก่ผู้ฟังได้, และถึงจะทำความ ชอบใจให้แก่ผู้ฟังได้ เขาก็ไม่สำคัญถ้อยคำนั้น ๆ ว่าเป็นสิ่งควรฟัง, และถึงจะสำคัญว่าเป็นสิ่ง ควรฟัง ก็ไม่เลื่อมใส, และถึงจะเลื่อมใส ก็ไม่แสดงอาการของผู้เลื่อมใส, และถึงจะแสดง อาการของผู้เลื่อมใส ก็ไม่ปฏิบัติตามคำสอนนั้น, และถึงจะปฏิบัติตามคำสอนนั้น ก็ไม่ปฏิบัติ อย่างอ้อมอ้อมใจ” ดังนี้. ส่วนท่านอย่าฟังกล่าวเช่นนั้น แต่ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “พระสมณโคตมบั่นลือสีหนาทท่ามกลางบริษัทอย่างแจ่มแจ้ง มีผู้ถามปัญหา, ถูก ถามแล้วก็พยากรณ์, ด้วยการพยากรณ์ ย่อมทำจิตของผู้ฟังให้ชอบใจ, ผู้ฟังย่อม สำคัญถ้อยคำนั้น ๆ ว่าเป็นสิ่งควรฟัง ฟังแล้วก็เลื่อมใส, เลื่อมใสแล้วก็แสดงอาการ ของผู้เลื่อมใส, และปฏิบัติตามคำสอนนั้น, ปฏิบัติแล้ว ก็เป็นผู้อ้อมอ้อมใจได้” ดังนี้.

กัสสปะ ! ครึ่งหนึ่งเราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์. ปริพาชก ผู้เป็นสพรหมจารีของท่านคนหนึ่ง ชื่อว่า นิโครธะ ได้ถามปัญหาเรื่องการเกิดกัน บาปอย่างยั้งกะเรา ณ ที่นั้น. เราได้พยากรณ์แก่เขา. ในการพยากรณ์นั้น เขาได้รับความพอใจยิ่งกว่าประมาณ (คือยิ่งกว่าที่เขาคาดไว้ก่อน).

สิ่งที่ใคร ๆ ไม่อาจท้วงติงได้^๑

ภิกษุ ท. ! ตถาคตเป็นผู้ที่ใคร ๆ ไม่อาจท้วงติงได้ด้วยธรรม ๓ อย่างคือ:-

ภิกษุ ท. ! (๑) ตถาคตมีธรรมอันตนกล่าวไว้ดีแล้ว. ในธรรมนั้น ๆ ตถาคตไม่มองเห็นว่แวช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักท้วงติงเราได้ด้วยเหตุผลว่า “ท่านไม่ใช่เป็นผู้มีธรรมอันตนกล่าวไว้ดีแล้ว เพราะเหตุเช่นนั้น” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! (๒) ปฏิปทาเครื่องทำผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน เป็นสิ่งที่เราบัญญัติไว้ดีแล้ว แก่สาวกทั้งหลาย, - โดยอาการที่สาวกทั้งหลายของเราปฏิบัติแล้วย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ท. ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในธรรมอันตนเห็นแล้วนี้เอง เข้าถึงวิมุตตินั้นแล้วแลอยู่. ในปฏิปทานั้น ๆ ตถาคตไม่มองเห็นว่แวช่องทางที่จะมีว่าสมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักท้วงติงเราได้ด้วยเหตุผลว่า “ปฏิปทาเครื่องทำผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน เป็นสิ่งที่ท่านบัญญัติไว้ดีแล้ว แก่สาวกทั้งหลาย, - โดยอาการที่ ฯลฯ แล้วแลอยู่ ก็หาไม่” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! (๓) สาวกบริษัทของเรา นับด้วยร้อยเป็นอนนท ที่ได้ทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ ในข้อนั้น เราไม่มองเห็นว่แวช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักท้วงติงเราได้ด้วยเหตุผลว่า “สาวกบริษัทของท่าน มีนับด้วยร้อยเป็นอนนท ก็หาไม่ได้ ที่ได้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ” ดังนี้.

๑. บาลี สกทก. อ. ๒๓/๘๔/๕๕.

๒. คือเป็นพระอรหันต์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเรามองไม่เห็นวิเวกช่องทางนั้น ๆ ก็เป็นผู้ถึงความเกษม
ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้. นั่นแล เป็นสิ่งที่ใครไม่ทั่วถึง
ตถาคตได้ ๓ อย่าง.

ไม่ทรงมีความลับ ที่ต้องให้ใครช่วยปกปิด^๑

โมคคัลลานะ ! ตถาคตเป็นผู้ที่มี ศีลบริสุทธ^๕ ด้อยู^๕เสมอ จึงปฏิญาณว่า
เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธ^๕แล้ว. ศีลของเรา บริสุทธ^๕ ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย,
สาวกทั้งหลาย จึงไม่ต้องช่วยกันทำการป้องกันให้ตถาคต ในเรื่องอันเกี่ยวกับศีล,
ทั้งตถาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย ในเรื่องอันเกี่ยวกับศีลเลย.

โมคคัลลานะ ! ตถาคตเป็นผู้ที่มี อาชีวะบริสุทธ^๕ ด้อยู^๕เสมอ จึงปฏิญาณว่า
เราเป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธ^๕แล้ว. อาชีวะของเราบริสุทธ^๕ ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย,
สาวกทั้งหลาย จึงไม่ต้องช่วยกันทำการป้องกันให้ตถาคต ในเรื่องอันเกี่ยวกับอาชีวะ,
ทั้งตถาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย ในเรื่องอันเกี่ยวกับอาชีวะเลย.

โมคคัลลานะ ! ตถาคตเป็นผู้ที่มี การแสดงธรรมบริสุทธ^๕ ด้อยู^๕เสมอ
จึงปฏิญาณว่า เราเป็นผู้มีการแสดงธรรมบริสุทธ^๕. การแสดงธรรมของเราบริสุทธ^๕
ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย, สาวกทั้งหลาย จึงไม่ต้องช่วยทำการป้องกันให้ตถาคต
ในเรื่องอันเกี่ยวกับการแสดงธรรม, ทั้งตถาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย
ในเรื่องอันเกี่ยวกับการแสดงธรรมเลย.

โมคคัลลานะ ! ตถาคตเป็นผู้ที่มี การตอบคำถามบริสุทธ^๕ ด้อยู^๕เสมอ
จึงปฏิญาณว่า เราเป็นผู้มีการตอบคำถามบริสุทธ^๕. การตอบคำถามของเราบริสุทธ^๕
ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย, สาวกทั้งหลาย จึงไม่ต้องช่วยทำการป้องกันให้ตถาคต

๑. บาลีปัญจก. อ. ๒๒/๑๔๒/๑๐๐. ทรัสแก่พระมหาโมคคัลลานะ ที่โฆสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี.

ในเรื่องอันเกี่ยวกับการตอบคำถาม, ทั้งตถาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย
ในเรื่องอันเกี่ยวกับการตอบคำถามเลย.

โมคคัลลานะ ! ตถาคตเป็นผู้ที่มี ญาณทัสสนะบริสุทธิ์ ด้อยู่อมอ จึง
ปฎิญาณว่า เราเป็นผู้มีญาณทัสสนะบริสุทธิ์แล้ว. ญาณทัสสนะของเราบริสุทธิ์
ชาวพอง ไม่เศร้าหมองเลย, สาวกทั้งหลายจึงไม่ต้องช่วยทำการป้องกันให้แก่ตถาคต
ในเรื่องอันเกี่ยวกับญาณทัสสนะ, ทั้งตถาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย
ในเรื่องอันเกี่ยวกับญาณทัสสนะเลย, ดังนี้.

ทรงแสดงสิ่งที่น่าอัศจรรย์อันแท้จริงของพระองค์^๑

(เมื่อได้ทรงสนทนากับพระอานนท์ ถึงเรื่องอันเป็นอิทธิปาฏิหาริย์เกี่ยวกับการจุติและ
การประสูติ เป็นกัน ของพระองค์ ว่าเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์แล้ว ได้ทรงแสดงเรื่องที่เรารู้จะเห็นว่า
น่าอัศจรรย์ยิ่งไปกว่านั้นอีก ดังต่อไปนี้ :-)

อานนท์ ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ เธอพึงทรงจำสิ่งอันน่าอัศจรรย์
ไม่เคยมีมาแต่ก่อนของตถาคต ขึ้นไว้. อานนท์ ! ในกรณีนี้คือ :-

เวทนา เป็นของแจ่มแจ้งแก่ตถาคตแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึง
ลับไป.

สัญญา เป็นของแจ่มแจ้งแก่ตถาคตแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึง
ลับไป.

วิตก เป็นของแจ่มแจ้งแก่ตถาคตแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึง
ลับไป.

๑. บาลี อัจฉริยอัฏฐกัมมสูตร อปวิ. ม. ๑๔/๒๕๔/๓๗๕. ทวิสแก่พระอานนท์ ที่อุปัฏฐากศา
ณ เชทวนาราม.

อานนท์ ! เธอจงทรงจำสิ่งอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมีมาก่อนของตถาคต^๕ ข้อนั้นแล.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อที่ว่า เวทนา เป็นของแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงดับไป, สัญญา เป็นของแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงดับไป, วิตก เป็นของแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงดับไป, แม้ใด ; ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์จะทรงจำไว้ว่า เป็นสิ่งอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาก่อนเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค, ดังนี้”

ทรงเป็นอัจฉริยมนุษย์ในโลก^๑

ภิกษุ ท. ! บุคคลเอก เมื่อเกิดขึ้นมาในโลก ย่อมเกิดขึ้น เป็นอัจฉริยมนุษย์. ใครกันเล่าเป็นบุคคลเอก ? ตถาคต ผู้เป็นอรหันตตรัสรู้ชอบเอง^๒ นั้นแลเป็นบุคคลเอก.

ภิกษุ ท. ! นั้นแล บุคคลเอก ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นมาในโลก ย่อมเกิดขึ้น เป็นอัจฉริยมนุษย์ ดังนี้.

ทรงต่างจากมนุษย์ธรรมดา^๓

ภิกษุ ท. ! เทวดาแลมนุษย์ทั้งหลาย มีรูปเป็นที่ยินดี กำหนดแล้วในรูป บันเทิงด้วยรูป. เทวดาแลมนุษย์ ท. ย่อมทนทุกข์อยู่ เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลาย ของรูป. ภิกษุ ท. ! เทวดาแลมนุษย์ทั้งหลาย มีเสียง^๓ ฯลฯ, มีกลิ่น ฯลฯ, มีรส ฯลฯ, มีโผฏฐัพพะ ฯลฯ,

๑. บาลี เอก. อ. ๒๐/๒๔/๑๔๑. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. บาลี สพ. ส. ๑๘/๑๕๔/๒๑๖.

๓. มีข้อความเต็มเหมือนในข้อต้นที่ว่าด้วยรูปเป็นที่ยินดีจนตลอด, แต่ในที่นี้ย่อไว้ให้สะดวกแก่การอ่าน ไม่รบกวน.

มีธรรมารมณเป็นที่ยินดี กำหนดแล้วในธรรมารมณ บันเทิงด้วยธรรมารมณ. เทวดาแลมนุษย์ ท. ย่อมทนทุกข์อยู่ เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลาย ของธรรมารมณ.

ภิกษุ ท. ! ส่วนตถาคตผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ รู้แจ้งตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเป็นเครื่องเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือความต่ำทราม และอุปายเครื่องหลุดพ้นออกไปได้ แห่งรูปทั้งหลายแล้ว; ไม่เป็นผู้มีรูปเป็นที่ยินดี ไม่กำหนดในรูป ไม่บันเทิงด้วยรูป. ภิกษุ ท. ! ตถาคตย่อมอยู่เป็นสุข เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลาย ของรูป. ภิกษุ ท. ! ตถาคตรู้แจ้งตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเป็นเครื่องเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือความต่ำทราม และอุปายเครื่องหลุดพ้นออกไปได้แห่งเสียง ท. แห่งกลิ่น ท. แห่งรส ท. แห่งโณภูมัพพะ ท. และแห่งธรรมารมณ ท. แล้ว; ไม่เป็นผู้มีเสียง กลิ่น รส โณภูมัพพะ ธรรมารมณเป็นที่ยินดี ไม่กำหนดไม่บันเทิงด้วยเสียงเป็นต้น. ภิกษุ ท. ! ตถาคตย่อมอยู่เป็นสุข เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลาย แห่งธรรมมีเสียงเป็นต้นนั้น ๆ. (พระผู้มีพระภาคได้ทรงกล่าวค้ำแล้ว, พระสุคตครั้นตรัสค้ำแล้ว พระศาสดาได้ภาษีกคำอื่นอีกที่ผู้เป็นคฤดากรนี้ว่า :-)

รูป ท. เสียง ท. กลิ่น ท. รส ท. ผัสสะ ท. ธรรม ท. ทั้งสิ้น อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าชอบใจ ยังเป็นสิ่งกล่าวได้ว่ามีอยู่เพียงใด มนุษย์โลกพร้อมด้วยเทวโลก ก็ยังสมมติว่า “นั่นสุข” อยู่เพียงนั้น. ถ้าเมื่อสิ่งเหล่านั้นแตกดับลงในทีใด, สัตว์เหล่านั้น ก็สมมติว่า “นั่นทุกข์” ในทีนั้น. สิ่งที่พระอริยเจ้า ท. เห็นว่าเป็นความสุข ก็คือความดับสนิทแห่งสักกายะทั้งหลาย,

แต่สิ่งกลับปรากฏเป็นข้าศึกตัวร้ายกาจ แก่สัตว์ ท. ผู้เห็นอยู่ โดยความเป็นโลกทั้งปวง. สิ่งใด ที่สัตว์อื่นกล่าวแล้วโดย ความเป็นสุข, พระอริยเจ้า ท. กล่าวสิ่งนั้น โดยความเป็น ทุกข์. สิ่งใดที่สัตว์อื่นกล่าวแล้ว โดยความเป็นทุกข์, พระ- อริยะผู้ กล่าวสิ่งนั้นโดยความเป็นสุข, ดังนี้.

ทรงบังคับใจได้เด็ดขาด^๑

พราหมณ์ ! เราเป็นผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อความ สุขแก่ชนมาก. เราได้ประดิษฐานมหาชนไว้แล้วในอริยวินัยธรรม คือในความ เป็นผู้มีธรรมอันงดงาม มีธรรมเป็นกศล. พราหมณ์ ! เราอยากตริตริก (วิตก) ไปในวิตกเรื่องใด ก็ตริตริกในวิตกนั้นได้, เราไม่อยากตริตริกไปในวิตกเรื่องใด ก็ไม่ตริตริกไปในวิตกนั้นได้^๒. เราอยากดำริ (สังกัป) ไปในความดำริอย่างใด ก็ดำริในความดำรินั้นได้, เราไม่อยากดำริในความดำริอย่างใด ก็ไม่ดำริไป ในความดำริอย่างนั้นได้. พราหมณ์ ! เราเป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งความมีอำนาจเหนือ จิตในคลองแห่งวิตกทั้งหลาย, เราจึงมีธรรมตาได้ฉานทั้งสี่ อันเป็นการอยู่อย่าง ผาสุกยิ่ง ในชาตินี้. เราได้โดยง่ายตาย ไม่ยาก ไม่ลำบาก. พราหมณ์ ! เราแล, เพราะความสันนอาสวะ ท., ได้ทำให้แจ้งแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันปราศจากอาสวะ เข้าถึงวิมุตตินั้นแล้ว แลอยู่.

ไม่ทรงคิดแม้ในนิพพาน^๓

ภิกษุ ท. ! แม้แต่อาคต ผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง ก็รู้ชัดซึ่ง นิพพานตามความเป็นนิพพาน. ครนรู้ในนิพพานตามความเป็นนิพพานแล้ว

๑. บาลี จกฏก. อ. ๒๑/๔๗/๓๕. ทรัสแก้วสการพราหมณ์ สอนไผ่, ราชคฤห์.

๒. ก็ทรงบังคับจิตให้คิดหรือไม่ให้คิดก็ได้ หรือให้คิดเฉพาะเรื่องใดก็ได้.

๓. บาลี มุลปริยายสูตร ม.ม. ๑๒/๑๐/๔. ทรัสแก้วภิกษุทั้งหลาย ที่โกณฑนสาละ ในป่าสุกวัน ไกลเมืองอุกกัฏฐะ.

ก็ไม่ทำความมั่นหมายซึ่งนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายในนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายโดยความเป็นนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายว่า “นิพพานเป็นของเรา”, ไม่ผลิต-
ผลิตลุ่มหลงในนิพพาน. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า นิพพานนั้น
เป็นสิ่งที่ตถาคตกำหนดรู้ทั่วถึงแล้ว.

ภิกษุ ท. ! แมตถาคต ผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง ก็รู้ชัดซึ่ง
นิพพานตามความเป็นนิพพาน. ครนรู้^๑นิพพานตามความเป็นนิพพานชัดแจ้งแล้ว
ก็ไม่ทำความมั่นหมายซึ่งนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายในนิพพาน ไม่ทำความมั่น-
หมายโดยความเป็นนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายว่า “นิพพานเป็นของเรา”, ไม่
ผลิตผลิตลุ่มหลงในนิพพาน. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? เรากล่าวว่า เพราะรู้^๑ว่า
ความผลิตผลิตเป็นมูลแห่งทุกข์ และเพราะมีภพจึงมีชาติ, เมื่อเกิดเป็นสัตว์แล้ว
ต้องมีแก่และตาย. เพราะเหตุ^๑นั้นตถาคตจึงตรัสรู้^๑อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะ
ค้นทางหลายเส้นไป ปราศไป คับไป สละไป ไถ่ถอนไป โดยประการทั้งปวง ดังนี้.

ทรงมีความคงที่ต่อวิสัยโลก

ไม่มีใครยิ่งกว่า^๑

ภิกษุ ท. ! สิ่งใดๆ ที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์
พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดารวมกับมนุษย์ ได้พากันเห็นแล้ว ได้ยินแล้ว
รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว พบปะแล้ว แสวงหากันแล้ว คิดค้นกันแล้ว, สิ่งนั้นๆ
เรารู้จัก.

ภิกษุ ท. ! สิ่งใดๆ ที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์
พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดารวมกับมนุษย์ ได้พากันเห็นแล้ว ได้ยินแล้ว

๑. บาลี จกุกก. อ. ๒๑/๓๑/๒๔. ถรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่กาฬการาม ใกล้เมืองสาเกต.

รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว พบปะแล้ว แสวงหากันแล้ว คิดค้นกันแล้ว, สิ่งนี้ ๆ เราได้รู้แจ้งแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง. สิ่งนี้ ๆ เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ตถาคต, สิ่งนี้ ๆ ไม่อาจเข้าไป (ติดอยู่ในใจของ) ตถาคต.

ภิกษุ ท. ! สิ่งอันเป็นวิสัยโลกต่าง ๆ ที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดารวมกับมนุษย์ ได้พากันเห็นแล้ว ได้ยินแล้ว รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว พบปะแล้ว แสวงหากันแล้ว คิดค้นกันแล้ว นั้น ๆ เราพึงกล่าวได้ว่า เรา รู้จักมันดี. มันจะเป็นการมูสาแก่เรา ถ้าเราจะพึงกล่าวว่า เรา รู้จักบ้าง ไม่รู้จักบ้าง. และมันจะเป็นการมูสาแก่เราเหมือนกัน ถ้าเราจะพึงกล่าวว่า เรา รู้จักก็หาไม่ได้, ไม่รู้จักก็หาไม่ได้, ข้อนั้นมันเป็นความเสียหายแก่เรา.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้แล ตถาคตเห็นสิ่งที่ต้องเห็นแล้ว ก็ไม่ทำความมั่นหมายว่า เห็นแล้ว, ไม่ทำความมั่นหมายว่า ไม่ได้เห็น, ไม่ทำความมั่นหมายว่า เป็นสิ่งที่ต้องเห็น, ไม่ทำความมั่นหมายว่าตนเป็นผู้หนึ่งที่ได้เห็น, ในสิ่งที่ได้ฟัง, ได้รู้สึก, ได้รู้แจ้ง ก็มีนัยอย่างเดียวกัน.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แล ตถาคตชื่อว่า เป็นผู้คงที่เป็นปรกติอยู่เช่นนั้น. ได้ในสิ่งทั้งหลาย ที่ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้สึก และได้รู้แจ้งแล้ว, และเรายังกล่าวว่า จะหาบุคคลอื่นที่เป็นผู้คงที่ ซึ่งยิ่งไปกว่า ประณีตกว่าตถาคตผู้คงที่นั้น เป็นไม่มีเลย.

ทรงอยู่เหนือการครอบงำของเวทนา

มาตังแต่อกคณวขจนตรัสรู้^๑

อัคริเวสสนะ ! ก็บุคคลมีกายอบรมแล้ว มีจิตอบรมแล้ว เป็นอย่างไรเล่า ? อัคริเวสสนะ ! สุขเวทนาเกิดขึ้นแก่อริยสาวกผู้มีการสดับ ในธรรมวินัยนี้ ;

๑. บาลี ม.ม. ๑๒/๔๔๐/๔๐๕. ตรัสแก่สัจจกนิคคันถบุทฺธ ที่ภูฏาการศาลา ป่ามหวาน ใกล้เมืองเวสาลี.

อริยสาวกนั้น อันสุขเวทนาถูกต้องอยู่ เป็นผู้ไม่กำหนดยินดีในความสุข ไม่ถึงความกำหนดยินดีในความสุข. สุขเวทนาของอริยสาวกนั้นย่อมดับ, เพราะความดับแห่งสุขเวทนา ทุกขเวทนาย่อมเกิดขึ้น; อริยสาวกนั้น อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่คร่ำครวญ ไม่ต้อกร่ำไห้ ไม่ถึงซึ่งความหลง. อคฺคิเวสสนะ! สุขเวทนานั้นแม้เกิดขึ้นแล้วแก่อริยสาวกนั้นอย่างนี้ ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะความเป็นผู้มีกายอันอบรมแล้ว; ทุกขเวทนา แม้เกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะความเป็นผู้มีจิตอันอบรมแล้ว. อคฺคิเวสสนะ! เพราะเหตุที่ว่า สุขเวทนาจึงไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ และทุกขเวทนาจึงไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ โดยทั้งสองประการดังกล่าวแล้ว เขาย่อมชื่อว่าเป็นผู้มีกายอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว ดังนี้.

“พระโคตมผู้เจริญ! ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสแล้วในพระโคตมผู้เจริญ เพราะเหตุว่าพระโคตมผู้เจริญ เป็นผู้ที่มีกายอันอบรมแล้วด้วย มีจิตอันอบรมแล้วด้วย”.

อคฺคิเวสสนะ! คำนี้ท่านกล่าวพาดพิงถึงเราโดยแท้ เราจะพูดให้แจ้งชัดเสียเลยว่า อคฺคิเวสสนะ! จำเดิมแต่เราได้ปลงผมและหนวด ครองผ้าย้อมผาดออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือน; ข้อที่ สุขเวทนาเกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตของเราตั้งอยู่ หรือว่าข้อที่ ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตของเราตั้งอยู่ นั้น ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! สุขเวทนามาซึ่งเกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตตั้งอยู่ ย่อมไม่เกิดแก่พระสมณโคตม เป็นแน่. ทุกขเวทนามาซึ่งเกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตตั้งอยู่ ย่อมไม่เกิดแก่พระสมณโคตม เป็นแน่”.

อคฺคิเวสสนะ! ทำไมมันจะมีไม่ได้เล่า... (ต่อจากนี้ ก็ทรงเล่าเรื่องการออกผนวช, การค้นหาสำนักเพื่อการศึกษาของพระองค์ คืออาฬารคามสกาลามโคตร อุทกคามสรามบุตร จนกระทั่งทรงบำเพ็ญอศกถิณตามแบบฉบับที่เรียกกันว่าวัตรแห่งนิครนถ์, เกิดอุปมาแจ่มแจ้ง

ในทางที่จะให้สัตว์ออกจากกาม, แล้วทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างเข้มงวด มีทุกขเวทนาแก่กล้า ซึ่งทรงยืนยันว่า แม้กระนั้นก็ไม่ครอบงำจิตของพระองค์ทั้งอยู่; เมื่อเลิกทุกกรกิริยาแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต เกิดความสุขจากรูปฌานสี่ และวิชาวาสม แม้จะเป็นสุขเวทนาอันสูงสุด ก็ไม่สามารถครอบงำจิตของพระองค์ทั้งอยู่ สมกับที่ทรงยืนยันว่า ไม่มีเวทนาชนิดใดเกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตของพระองค์ทั้งอยู่ได้ ทั้งข้อความต่อไปนี้ :->

อัคริเวสสนะ ! เรานี้ **ขบพันด้วยพัน อัดเพดานด้วยลิ้น ช่มจิตด้วยจิต บีบให้แน่นจนร้อนจัด**. อัคริเวสสนะ ! ครั้นเราขบพันด้วยพัน อัดเพดานด้วยลิ้น ช่มจิตด้วยจิต บีบให้แน่นจนร้อนจัดแล้ว, **เหวี่ยงไหลออกจากรักแร้ทั้งสอง**.

อัคริเวสสนะ ! ความเพียรที่เราปรารภแล้ว จะได้อะไรอันก็หาไม่ สติจะพันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงเอา. อัคริเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา **ก็ไม่ครอบงำจิตทั้งอยู่**. —

อัคริเวสสนะ ! เรานี้ **กลืนลมหายใจออกเข้าทั้งทางปากและทางจมูก**. อัคริเวสสนะ ! ครั้นเรากลืนลมหายใจทั้งทางปากและทางจมูกแล้ว, **เสียงลมออกทางช่องหูทั้งสองดังเหลือประมาณ** เหมือนเสียงลมในสุบแห่งนายช่างทองที่สูบไปสูบมาจะนั้น. อัคริเวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารภแล้ว จะได้อะไรอันก็หาไม่ สติจะพันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงเอา. อัคริเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา **ก็ไม่ครอบงำจิตทั้งอยู่**. —

อัคริเวสสนะ ! เรานี้ **กลืนลมหายใจออกเข้าทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหูทั้งสอง**. อัคริเวสสนะ ! ครั้นเรากลืนลมหายใจออกเข้าทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหูทั้งสองแล้ว, **ลมกล้าเหลือประมาณ แทะเขวี้ยงขึ้นไปทางบนกระหม่อม** เหมือนลูกบรูซแข็งแรง เชือดเอาที่แฉกกระหม่อมด้วยมีดโกนอันคมจะนั้น. อัคริ-

เวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้อะไรก็หาไม่ สติจะพินาศไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา. อัครเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ควรบ่งจิตตั้งอยู่.

อัครเวสสนะ ! ครั้นเรากลับมหายใจออกเข้าทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหูทั้งสองแล้ว, รู้สึกปวดศีรษะทั่วไปทั้งศีรษะเหลือประมาณ เปรียบปานถูกบุรุษแข็งแรง รัตติระเข้าทั้งศีรษะด้วยเชือกมีเกลียวอันแข็งจะนั้น. อัครเวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้อะไรก็หาไม่ สติจะพินาศไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา. อัครเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ควรบ่งจิตตั้งอยู่.....

อัครเวสสนะ ! ครั้นเรากลับมหายใจออกเข้าทั้งทางปากทางจมูก และทางช่องหูทั้งสองแล้ว, หมดล้าเหลือประมาณหวนกลับลงแทงเอาพินทอ์ ดุจถูกคนฆ่าโคหรือลูกมือตัวขยันของเขา เจียนเนื้อพินทอ์ด้วยมีดสำหรับเจียนเนื้อโคอันคมจะนั้น. อัครเวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้อะไรก็หาไม่ สติจะพินาศไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา. อัครเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ควรบ่งจิตตั้งอยู่.

อัครเวสสนะ ! ครั้นเรากลับมหายใจออกเข้าไว้ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหูทั้งสอง, ก็เกิดความร้อนกล้ำขุ่นทั่วกาย ดุจถูกคนแข็งแรงสองคน ช่วยกันจับคนกำลังน้อยที่แขนข้างละคนแล้ว ย่างรมไว้เหนือหลุมถ่านเพลิงอันระอุจะนั้น. อัครเวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้อะไรก็หาไม่ สติจะพินาศไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้

แสนยากเสียดแทงเอา. อัคิเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา
ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่. -----

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสถึงการได้รับสุขเวทนาแล้วสุขเวทนานั้นไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ อีก ๘
วาระ :-)

อัคิเวสสนะ ! เราภลินกินอาหารหยาบ ทำกายให้มีกำลังได้แล้ว,
เพราะสังตจากกามและอกุศลธรรม ท. จึงเข้าถึง ฌานที่หนึ่ง อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติ
และสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. อัคิเวสสนะ ! สุขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้ว
แก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.

อัคิเวสสนะ ! เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงเข้าถึง ฌานที่สอง เป็น
เครื่องพองใสในภายใน เป็นที่เกิดสมาธิแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข
อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. อัคิเวสสนะ ! สุขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา
ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.

อัคิเวสสนะ ! เพราะความจางไปแห่งปีติ ย่อมอยู่เบกขา มีสติ-
สัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย จึงเข้าถึง ฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้า-
กล่าวว่าผู้ใดได้ฌานนี้ เป็นผู้อยู่เบกขา มีสติอยู่เป็นสุข แล้วแลอยู่. อัคิเวสสนะ !
สุขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.

อัคิเวสสนะ ! และเพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหาย
ไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงได้เข้าถึง ฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่
ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอยู่เบกขา แล้วแลอยู่. อัคิเวสสนะ !
สุขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.

เราเห็น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์พองใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส
เป็นธรรมชาติอันโยน ควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ต้องอยู่เช่นนี้แล้ว เรา
ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ. --- ฯลฯ --- อัคิเวสสนะ ! นี่เป็น

วิชาหนึ่ง ที่เราได้บรรลุแล้วในยามแรกแห่งราตรี. อวิชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท มีเพียงเฝ้าบาป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่. อคฺคิเวสสนะ ! สุขเวทนาเมื่อย่างงเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.

เรานั้น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส เป็นธรรมชาติอันโยน ควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนั้นแล้ว เราได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ จตุปปาตญาณ.วลา... อคฺคิเวสสนะ ! นี่เป็น วิชาที่สอง ที่เราได้บรรลุแล้วในยามกลางแห่งราตรี. อวิชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท มีเพียงเฝ้าบาป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่. อคฺคิเวสสนะ ! สุขเวทนาเมื่อย่างงเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.

เรานั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส เป็นธรรมชาติอันโยน ควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนั้นแล้ว เราได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ อาสวกขญาณ.วลา... อคฺคิเวสสนะ ! นี่เป็น วิชาที่สาม ที่เราได้บรรลุแล้วในยามปลายแห่งราตรี. อวิชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีเพียงเฝ้าบาป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่. อคฺคิเวสสนะ ! สุขเวทนาเมื่อย่างงเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.

(รายละเอียดเกี่ยวกับวิชาทั้งสาม ที่กล่าวมานี้ โดยครบถ้วนพิสดารทุกตัวอักษร ผู้ประสงค์จะหาอ่านได้จากหน้า ๑๑๕ ถึงหน้า ๑๑๗ แห่งหนังสือเล่มนี้.)

ทรงยืนยันในคุณธรรมของพระองค์เองได้^๑

(๑) กัสสปะ ! สมณพราหมณ์บางพวกเป็น สัตวาทิ, เขากล่าวพรณนาคุณแห่งศีลโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ ! ประมัสสีอันประเสริฐ (อริยะ)

๑. บาลี ส. ที. ๔/๒๑๘/๒๗๑. ทวิสเสกเกสสสเป ที่กัณณกถมิกทายวัน อุกกุญฺณนกร.

มิได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด เราไม่มองเห็นใครจะเสมอด้วยเรา ในส่วนปรมศีล
อันประเสริฐนั้น : ผู้ที่ยังไปกว่าเรา จะมีมาแต่ไหนเล่า. เราแล, ที่แท้เป็น
ผู้ยังใน อริศีล.

(๒) กัสสปะ ! สมณพราหมณ์บางพวกเป็น ตโปชิจุลวาที, เขา
กล่าวพรรณนาคุณแห่งการเกียดกันกิเลสด้วยตบะโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ !
การเกียดกันกิเลสด้วยตบะ อันอย่างยิ่งและประเสริฐ มิได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด
เราไม่มองเห็นใครจะเสมอด้วยเรา ในส่วนการเกียดกันกิเลสด้วยตบะอันอย่างยิ่ง
และประเสริฐนั้น : ผู้ที่ยังไปกว่าเรา จะมีมาแต่ไหนเล่า. เราแล, ที่แท้เป็น
ผู้ยังใน อริเชฺคฺจนะ (คืออริจิต).

(๓) กัสสปะ ! สมณพราหมณ์บางพวกเป็น บัญญาวาที, เขากล่าว
พรรณนาคุณแห่งปัญญาโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ ! ปรมปัญญานันประเสริฐ
มิได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด เราไม่มองเห็นใครจะเสมอด้วยเรา ในส่วนปรมปัญญา
อันประเสริฐนั้น : ผู้ที่ยังไปกว่าเรา จะมีมาแต่ไหนเล่า. เราแล, ที่แท้เป็น
ผู้ยังใน อริปัญญา.

(๔) กัสสปะ ! สมณพราหมณ์บางพวกเป็น วิมุตติวานี, เขากล่าว
พรรณนาคุณแห่งวิมุตติโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ ! ปรมวิมุตติอันประเสริฐ มิได้
ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด เราไม่มองเห็นใครจะเสมอด้วยเรา ในส่วนปรมวิมุตติ
อันประเสริฐนั้น : ผู้ที่ยังไปกว่าเรา จะมีมาแต่ไหนเล่า. เราแล, ที่แท้เป็น
ผู้ยังใน อริวิมุตติ.

ทรงยืนยันให้ทดสอบความเป็นสัมมาสัมพุทธะของพระองค์^๑

ภิกษุ ท. ! วิธีการทดสอบ อันเป็นสิ่งที่ภิกษุผู้มีปัญญาใคร่ครวญ แต่
ไม่มีญาณเป็นเครื่องรู้จิตแห่งผู้อื่น จะพึงกระทำในตถาคต เพื่อให้รู้ว่า ตถาคตเป็น

๑. บาลี วิมฺกฺตสูตร ม.ม. ๑๒/๕๗๖/๕๓๖. ครัสแก่ภิกษุ ท. ที่เรทวัน.

สมาสัมพุทฺธะ หรือหาไม่ ดังนี้ มีอยู่. (ภิกษุทั้งหลาย ทูลขอให้พระผู้มีพระภาค
ทรงแสดง จึงได้ตรัสตอบคำต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท.! ตถาคค อันภิกษุผู้มีปัญญาใคร่ครวญ แต่ไม่มีญาณเป็นเครื่อง
รู้จิตแห่งผู้อื่น พึงทำการทดสอบ ในธรรมทั้งสอง คือในธรรมที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุ
และโสตะ ว่าธรรมที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมเศร้าหมอง นั้นมีอยู่
แก่ตถาคคหรือหาไม่. เมื่อทำการทดสอบในข้อนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่จะ
พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมเศร้าหมองนั้น ไม่มีอยู่แก่ตถาคคเลย ดังนี้.

เมื่อรู้อย่างนี้ ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่าธรรมที่จะ
พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมที่เจืออยู่ด้วยความเศร้าหมอง นั้นมีอยู่แก่
ตถาคคหรือหาไม่. เมื่อทำการทดสอบในข้อนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่จะ
พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมที่เจืออยู่ด้วยความเศร้าหมองนั้น ก็ไม่มีอยู่
แก่ตถาคคเลย ดังนี้.

เมื่อรู้อย่างนี้ ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่าธรรมที่จะ
พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมผ่องแผ้ว นั้นมีอยู่แก่ตถาคคหรือหาไม่. เมื่อ
ทำการทดสอบในข้อนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ
ซึ่งเป็นธรรมผ่องแผ้วนั้น มีอยู่แก่ตถาคค ดังนี้.

เมื่อรู้อย่างนี้ ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่าท่านผู้
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่เป็นกุศล ได้ถึงพร้อมมาตลอดเวลายาวนาน หรือว่าเพิ่งถึง
พร้อมเมื่อสักครู่หนึ่ง. เมื่อทำการทดสอบในข้อนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้
ได้ถึงพร้อมมาแล้วตลอดกาลนาน หาใช่เพิ่งถึงพร้อมเมื่อสักครู่หนึ่งไม่ ดังนี้.

เมื่อรู้อย่างนี้ ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่าท่านผู้
เป็นภิกษุผู้มัยศ มีเกียรติก่อนแล้ว โทษตำหนิบางอย่างในกรณีอื่นเกี่ยวกับยศ
มีอยู่แก่ท่านผู้หรือ. ภิกษุ ท.! (การที่ต้องทดสอบข้อนี้ก็เพราะว่า) โทษตำหนิ

บางอย่างจะยังไม่มีการปฏิบัติ ตลอดเวลาที่ภิกษุยังไม่รู้เรื่องด้วยยศ มีเกียรติกระฉ่อน ; ต่อเมื่อรู้เรื่องด้วยยศ มีเกียรติกระฉ่อน ก็จะมีโทษต่ำทรมานเกิดขึ้น. เมื่อทำการทดสอบในข้อนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ แม้เป็นภิกษุเรื่องยศ มีเกียรติกระฉ่อน ก็ยังมีโทษต่ำทรมานอันใด ในกรณีอันเกี่ยวกับยศนั้น ไม่ ดังนี้.

เมื่อรู้อย่างนั้น ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่าท่านผู้นี้ ไม่เป็นภุมมัตถ (ยินดีในสิ่งที่เบญจ) เพราะปราศจากราคะ ไม่เสพงามเพราะสันนาคะ อยู่หรือ. เมื่อทำการทดสอบในข้อนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ ไม่เป็นภุมมัตถ เพราะปราศจากราคะ ไม่เสพงามเพราะสันนาคะ อยู่จริง ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้ามีคนเหล่านี้อาถามภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า ก็ท่านมีเหตุผลอย่างไร มีเรื่องรู้มาอย่างไร ที่ทำให้ท่านกล่าวว่า ท่านผู้นี้ ไม่เป็นภุมมัตถ เพราะปราศจากราคะ ไม่เสพงามเพราะสันนาคะ ดังนี้เล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุจะพยากรณ์อยู่โดยชอบ ก็จะพยากรณ์ว่า “ข้อนี้แน่นอน, เพราะว่าท่านผู้นี้ เมื่ออยู่ในหมู่สงฆ์ก็ดี เมื่ออยู่ผู้เดียวก็ดี ซึ่งในที่นั้น ๆ ผู้ประพฤติดีก็มี ผู้ประพฤติชั่วก็มี สอนหมู่คณะอยู่ก็มี บางพวกพัวพันอยู่กับอามิสก็มี บางพวกไม่ติดอามิสเลยก็มี ท่านผู้นี้ ก็หาได้ดูหมิ่นบุคคลนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ไม่. อีกทางหนึ่ง ข้อนี้ก็เบญจสิ่งข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว ได้รับมาเฉพาะแล้ว จากที่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเองว่า ‘เราไม่เป็นภุมมัตถ ; เราไม่เป็นภุมมัตถ เพราะปราศจากราคะ ไม่เสพงามเพราะสันนาคะ’ ดังนี้.”

ภิกษุ ท. ! ในข้อนี้ ตถาคต เป็นผู้บุคคลพึงสอบถามเฉพาะให้ยิ่งขึ้นไปว่า ธรรมที่เศร้าหมอง ที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ มีอยู่แก่ตถาคตหรือไม่ ? ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตจะพยากรณ์ ก็จะพยากรณ์ว่า ไม่มี.

เมื่อถูกถามว่า ธรรมที่เจออยู่ด้วยความเศร้าหมอง ที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุ และโสตะ มีอยู่แก่ตถาคตหรือไม่? ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตจะพยากรณ์ ก็จะพยากรณ์ว่า ไม่มี.

เมื่อถูกถามว่า ธรรมที่มองเห็นด้วย จักขุ และโสตะ มีอยู่แก่ตถาคตหรือไม่? ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตจะพยากรณ์ ก็จะพยากรณ์ว่า ธรรมที่มองเห็นด้วย จักขุ และโสตะ มีแก่ตถาคต; ตถาคตมีธรรมที่มองเห็นนั้นแหละเป็นหนทาง (ปถ), มีธรรมที่มองเห็นนั้นแหละเป็นที่เที่ยว (โคจร); แต่ว่า ตถาคตมิได้เป็น “คัมภีโร” (ผู้ที่ธรรมอันมองเห็นนั้นสร้างขึ้น) คัณหะเทคนัน.

ภิกษุ ท. ! สวากควรจะไปหาพระศาสดาผู้มีวิเวกอย่างนี้ เพื่อจะฟังธรรม; พระศาสดานั้น ย่อมแสดงธรรมแก่สาวกนั้น ให้ยิ่งขึ้นไป ให้ประณีตขึ้นไป มีส่วนเปรียบเทียบระหว่างธรรมดำกับธรรมขาว. ภิกษุ ท. ! พระศาสดาย่อมแสดงธรรมแก่สาวกนั้น ในลักษณะที่เมื่อแสดงอยู่โดยลักษณะนั้น สาวกนั้น เพราะยังอยู่ในธรรมนั้น ย่อมถึงซึ่งความแน่ใจเฉพาะธรรมบางอย่าง ในธรรม ท. ที่แสดงนั้น ย่อมเลื่อมใสในพระศาสดาว่า “พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสัจจาทะ, สวากสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้ามีคนเหล่านี้อธิษฐานอย่างนี้ว่า ก็ท่านมีเหตุผลอย่างไร มีเรื่องทรมานอย่างไร ที่ทำให้ท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสัจจาทะ, สวากสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ ดังนี้ เล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุจะพยากรณ์อยู่โดยชอบ ก็จะพยากรณ์ว่า “เพื่อนเอ๋ย! ในเรื่องนี้ เราเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพื่อฟังธรรม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่เรานั้น ให้ยิ่งขึ้นไป ให้ประณีตขึ้นไป มีส่วนเปรียบเทียบระหว่างธรรมดำกับธรรมขาว, เพื่อนเอ๋ย! พระศาสดาย่อมแสดงธรรมแก่เรา ในลักษณะ

ที่เมื่อทรงแสดงอยู่โดยลักษณะนั้น เรา เพราะรู้อยู่ในธรรมนั้น ได้ถึงแล้วซึ่งความแน่ใจเฉพาะธรรมบางอย่าง ในธรรม ท. ที่ทรงแสดงนั้น เลื่อมใสแล้วในพระศาสดาว่า ‘พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นส่วกขาตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ’ ดังนี้”.

ภิกษุ ท. ! สัทธาในตถาคตของท่านผู้ใดก็ตาม เป็นสัทธาที่ถูกชักโยงแล้วด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ เป็นสัทธาที่มีมูลรากเกิดแล้ว มีฐานที่ตั้งเกิดแล้ว; ภิกษุ ท. ! สัทธานี้ เรากล่าวว่า เป็นสัทธาที่มีอาการ มีทสสนะเป็นมูล เป็นสัทธาที่มั่นคง ที่สมณะก็ดี พรหมณก็ดี เทพก็ดี มารก็ดี พรหมก็ดี หรือใครๆก็ตาม ในโลก จะชักจูงไปไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! การทดสอบโดยธรรมในตถาคต ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้, และตถาคตก็เป็นผู้ถูกทดสอบแล้วด้วยดีโดยธรรม ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

หมายเหตุ : ข้อความข้างบนนี้ มีประโยชน์สำหรับพวกเราทั่วไปที่ไม่มีเจตปริญญานที่จะรู้พระพุทฺธของพระองค์ ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะหรือไม่ ก็จะสามารถมีสัทธานใจได้ว่าทรงเป็นสัมมาสัมพุทธะ. ขอให้พยายามทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้ถึงที่สุดด้วย. อนึ่ง ข้อความเหล่านี้ จะพึงยากสำหรับคนบางคน เพราะพระองค์ทรงใช้คำธรรมคาสาณูให้เล็งถึงพระองค์เอง ราวจะว่าทรงเป็นจำเลยให้สอบสวน; ผู้อ่านจะต้องใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ ตัวอย่างเช่นคำว่า “ภิกษุ” เป็นต้น หมายถึงพระองค์เองก็มี.

—ผู้รวบรวม.

ทรงยืนยันว่าไม่ได้บริสุทธิ์เพราะคบะอื่น นอกจากอริยมรรค^๑

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในที่หลีกเร้น หลังจากการตรัสรู้แล้วใหม่ๆ ได้เกิดปริวิตกขึ้นว่า “เราหลุดมาได้แล้วจากการกระทำทุกกริยานั้นหนอ; ดินนี้ เราหลุดมาเสียได้แล้ว จากการกระทำทุกกริยาอันไม่ประกอบด้วยประโยชน์นั้นหนอ; ดินนี้ เราหลุดพ้นแล้ว เป็นผู้ถึงที่ซึ่งโพธิญาณหนอ” ดังนี้.

๑. บาลี สก. ตี. ๑๕/๑๕๐/๔๑๔. ทรัสแก่मार.

ลำดับนั้น มารผู้มีบาป ทราบความปริวิตกแห่งใจของพระผู้มีพระภาค ด้วยใจแห่งตน แล้วเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กล่าวถามว่า :-

“มาดพท์บำเพ็ญตบะ ย่อมไม่หลีกจากตบะที่ท่านทำ
ให้บริสุทธิ์ ส่วนท่านเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ มาสำคัญ
ตนว่าบริสุทธิ์ ทอดทิ้งเสียซึ่งหนทางอันบริสุทธิ์.”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงทราบว่า นี่เป็นมารผู้มีบาป ดังนั้นได้กล่าวถามมารผู้มีบาป ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า :-

ตบะอย่างอื่นชนิดใดก็ตาม ทั้งหมดนั้น
ไม่เป็นตบะนำมาซึ่งประโยชน์ เพราะเรา
รู้แล้วว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เหมือนล้อ
หรือแฉกที่ใช้ล้อหรือแฉกรื้อบนบกในป่า.
เราเจริญมรรค อันประกอบด้วยศีลสมาธิ
และปัญญา เพื่อการตรัสรู้ เราเป็นผู้ถึงแล้ว
ซึ่งความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง. มารเอ๋ย! เรา
ต่างหาก เป็นผู้กวาดล้างท่านแล้ว, ดังนี้.

ลำดับนั้น มารผู้มีบาป รู้สึกว่า พระผู้มีพระภาครู้กำพิดเราเสียแล้ว พระสุคตรู้กำพิดเราเสียแล้ว มีทุกข์โทมนัส อันตรธานไปแล้วในที่นั้นนั่นเอง.

ทรงยืนยันพรหมจรรย์ของพระองค์ว่าบริสุทธิ์เต็มที^๑

พราหมณ์! เมื่อผู้ใดจะกล่าวให้ถูกต้อง ว่าใครประพฤติพรหมจรรย์
บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อยแล้ว เขาควรกล่าวเจาะจง
เอาเราเถิด. พราหมณ์! เรานี้แหละ ย่อมประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์
บริบูรณ์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อยแล้ว.

๑. บาลี. สกททิพฺพเมถุนสํโยคสูตร. สกทก. อ. ๒๓/๕๕/๔๗. กรัตถ์แก่ชานุตโตณิพราหมณ์.

“ข้าแต่พระโคตม ! ความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อย ของพรหมจรรย์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?”

พราหมณ์ ! มีสมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจารีโดยชอบ เขาไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคามก็จริงแล แต่ว่า เขายินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพัน ที่ได้รับจากมาตุคาม. เขาปลานปลื้มยินดีด้วยการบำเรอเช่นนั้นจากมาตุคาม. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่แล คือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อยของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธ์ ยังประกอบด้วยการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่า เป็นพรหมจารีโดยชอบ ไม่เสพเมถุนธรรมกับมาตุคาม และไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพัน จากมาตุคามก็จริง แต่เขายังพุดจาซิกข์เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม, เขาปลานปลื้มยินดีด้วยการบำเรอเช่นนั้นจากมาตุคาม. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่แลคือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อย ของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธ์ ยังประกอบด้วยการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจารีโดยชอบ ไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพัน จากมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการพุดจาซิกข์เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคามก็จริง แต่เขายังชอบสบตาคับตาของมาตุคาม, แล้ว

ปลาบปลื้มยินดีด้วยการทำเช่นนั้น. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่ก็คือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อย ของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ยังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจรรย์โดยชอบ แล้วไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีในการพุดจาซิกข์ เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการสบตาต่อตากับมาตุคามก็จริง แต่เขายังชอบฟังเสียงของมาตุคาม ที่หัวเราะอยู่ก็ดี พุดจาซิกข์ก็ดี ขบร้องอยู่ก็ดี ร้องให้อยู่ก็ดี ข้างนอกฝาก็ตาม นอกกำแพงก็ตาม, แล้วปลาบปลื้มยินดีด้วยการได้ฟังเสียงนั้น. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่ก็คือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อย ของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, เขายังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจรรย์โดยชอบ แล้วไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีในการพุดจาซิกข์ เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ไม่ยินดีในการสบตาต่อตากับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการฟังเสียงมาตุคามก็จริง แต่เขาชอบตามระลึกถึงเรื่องเก่า ที่เคยหัวเราะเล้าโลม เล่นหัวกันกับมาตุคาม แล้วก็ปลาบปลื้มยินดีด้วยการเฝ้าระลึกเช่นนั้น. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่แหละ คือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อย ของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบการเกี่ยวพันด้วยเมถุน,

ยังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจารี โดยชอบ แล้วไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีการพุดจาซิกข์ เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ไม่ยินดีการสบตาต่อตากับมาตุคาม ไม่ยินดีการฟังเสียงมาตุคาม และยังไม่ชอบตามระลึกถึงเรื่องเก่าที่เคยหัวเราะเล้าโลมเล่นหัวกับมาตุคามก็จริง แต่เขาเพียงแต่เห็นพวกคฤหบดี หรืออุคคฤหบดีอิมเอบด้วยกามคุณ ได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ก็ปลานปลมยินดีด้วยการได้เห็นการกระทำเช่นนั้น. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่แลคือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อย ของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบด้วย การเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ยังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจารี โดยชอบ แล้วไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีการพุดจาซิกข์ เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ไม่ยินดีการสบตาต่อตากับมาตุคาม ไม่ยินดีการฟังเสียงมาตุคาม ไม่ยินดีตามระลึกถึงเรื่องเก่าที่ตนเคยหัวเราะเล้าโลมเล่นหัวกับมาตุคาม และยังไม่ยินดีที่จะเห็นพวกคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี อิมเอบด้วยกามคุณ แล้วตนพลอยนี้กล้มใจด้วยก็ตาม แต่เขาประพฤติพรหมจรรย์โดยตั้งความปรารถนาเพื่อไปเป็นเทพยดาพวกใดพวกหนึ่ง. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่แล คือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อย ของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่

บริสุทธี ยังประกอบด้วยการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ยังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเหวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์เอ๋ย ! ตลอดกาลเพียงใด ที่เรายังเห็นการเกี่ยวพันด้วยเมถุน อย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๗ อย่างนั้น ที่เรายังละมันไม่ได้, ตลอดกาลเพียงนั้น เรายังไม่ปฏิญญาตัวเอง ว่าเป็นผู้ตรัสรู้อนัตตธรรมสมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้ง เทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ เทวดาแลมนุษย์.

พราหมณ์เอ๋ย ! เมื่อใด เราไม่มองเห็นการเกี่ยวพันด้วยเมถุนอย่างใด อย่างหนึ่ง ใน ๗ อย่างนั้น ที่เรายังละมันไม่ได้, เมื่อนั้น เราย่อมปฏิญญาตัวเอง ว่าเป็นผู้ตรัสรู้อนัตตธรรมสมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ เทวดาแลมนุษย์, ญาณและทสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว. ความหลุดพ้นของเรา ไม่กลับกำเริบ. ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย. บันการเกิดใหม่ไม่มีอีกต่อไป.

ทรงยืนยันว่าตรัสเฉพาะเรื่อง

ทรงแจ่มแจ้งแห่งตลอดแล้วเท่านั้น^๑

ภิกษุ ท. ! เรายังไม่รู้แจ้งพร้อมเฉพาะ ซึ่งกรรมอันสัตว์กระทำส่งผล แล้วด้วยเจตนา ก็ยังไม่กล่าวภาวะความสิ้นสุดของกรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็นกรรมให้ผล ในทิฐฐธรรม (ทันที) ในอุปัชชะ (เวลาต่อมา) หรือในอปรปรียายะ (เวลาต่อมา อีก). ภิกษุ ท. ! เรายังไม่รู้แจ้งพร้อมเฉพาะ ซึ่งกรรมอันสัตว์กระทำส่งผลแล้ว ด้วยเจตนา ก็ยังไม่กล่าวซึ่งการกระทำที่สุดแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! ในขั้นนั้น การถึงทั่วมีประการต่าง ๆ ซึ่งโทษแห่งการงานอัน เป็นไปทางกาย อันประกอบด้วยเจตนาอันเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็น

๑. บาลี ทสก. อ. ๒๔/๓๑๓, ๓๑๔, ๓๒๑/๑๔๔, ๑๔๕, ๑๔๖. ทรัสแก่ภิกษุ ท.

ผล มีอยู่ ๓ อย่าง; การถึงตัวมีประการต่างๆ ซึ่งโทษแห่งการงานอันเป็นไปทาง วาจา อันประกอบด้วยเจตนาอันเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล มีอยู่ ๔ อย่าง; การถึงตัวมีประการต่างๆ ซึ่งโทษแห่งการงานอันเป็นไปทางใจ อันประกอบด้วยเจตนาอันเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล มีอยู่ ๓ อย่าง.

(ต่อจากนี้ ทรงจำแนกรายละเอียดของกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ฝ่ายอกุศล ทักไว้เป็นหัวข้อข้างต้นนั้น ทุกอย่างทุกประการ, แล้วก็ทรงแจกรายละเอียดของกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ฝ่ายกุศล โดยทำนองเดียวกันกับฝ่ายอกุศลทุกอย่างทุกประการ; อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า ทรงรู้แจ้งพร้อมเฉพาะซึ่งกรรม ทั้งฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศลจริงๆ อย่างเพียงพอที่จะกล่าวถึงความ สันแห่งกรรม และการกระทำที่สุดแห่งความทุกข์ ดังที่ได้ทรงปรารภไว้ข้างต้นนั้น)

สิ่งที่ไม่ต้องทรงรักษาอีกต่อไป^๑

ภิกษุ ท. ! ธรรมสี่อย่างเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ตถาคตไม่ต้องสำรวมรักษา (ด้วยเจตนางดเว้นอีกต่อไป). สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ?

(๑) ภิกษุ ท. ! ตถาคต มีมรรยาทางกาย บริสุทธิ์สะอาด, กาย- ทุจริตที่ตถาคตต้องรักษา (คือปิดบัง) ว่า “ใครๆอื่น อย่าล่วงรู้ถึงกายทุจริตข้อนี้ ของเรา” ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่ตถาคต.

(๒) ภิกษุ ท. ! ตถาคต มีมรรยาทางวาจา บริสุทธิ์สะอาด, วา- จทุจริตที่ตถาคตต้องรักษา ว่า “ใครๆอื่นอย่าล่วงรู้ถึงวาจาทุจริตข้อนี้ของเรา” ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่ตถาคต.

(๓) ภิกษุ ท. ! ตถาคต มีมรรยาทางใจ บริสุทธิ์สะอาด, มโน- ทุจริตที่ตถาคตต้องรักษา ว่า “ใครๆอื่นอย่าล่วงรู้ถึงมโนทุจริตข้อนี้ของเรา” ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่ตถาคต.

๑. บาลี สกทก. อ. ๒๓/๘๔/๕๕.

(๔) ภิกษุ ท. ! ตถาคต มีการเลี้ยงชีพ บริสุทธสะอาด, มิจจาชีพที่ ตถาคตต้องรักษาว่า “ใคร ๆ อื่น อย่าล่วงรู้ถึงมิจจาชีพข้อของเรา” ดังนี้ ย่อม ไม่มีแก่ตถาคตเลย.

ทรงฉลาดในเรื่องซึ่งพ้นวิสัยโลก^๑

ภิกษุ ท. ! เราแล เป็นผู้ฉลาดในเรื่อง โลกนี้ ฉลาดในเรื่อง โลกอื่น, เป็นผู้ฉลาดต่อวิญญะอันเป็นที่อยู่ของมาร ฉลาดต่อ วิญญะอันไม่เป็นที่อยู่ของมาร, เป็นผู้ฉลาดต่อวิญญะอันเป็นที่อยู่ของมฤตยู ฉลาดต่อ วิญญะอันไม่เป็นที่อยู่ของมฤตยู. ชนเหล่าใดถือว่าเรื่องนั้นควรฟังควรเชื่อ ชื่อนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้นในสันกาลนาน.

ทั้งโลกนี้และโลกอื่น ตถาคตผู้ทราบคืออยู่ ได้ประกาศไว้ชัดแจ้งแล้ว ทั้งที่ทรมารไปไม่ถึง และที่ทรมฤตยูไปไม่ถึง ตถาคตผู้รู้ชัดเข้าใจชัด ได้ประกาศไว้ชัดแจ้งแล้ว เพราะความรู้โลกทั้งปวง. ประตุนครแห่งความไม่ตาย ตถาคตเบิกโล่งไว้แล้ว เพื่อสัตว์ทั้งหลาย เข้าถึงถิ่นอันเกษม. กระแสแห่งมารผู้มึนเมา ตถาคตปีดกันเสียแล้ว กำจัดเสียแล้ว ทำให้หมดพิษสงแล้ว. ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย จงเป็นผู้มากมุนด้วยปราโมทย์ ปราภวนาธรรมอันเกษมจากโยคะเถิด.

ทรงทราบ ทรงเปิดเผย แต่ไม่ทรงคิด ซึ่งโลกธรรม^๒

ภิกษุ ท. ! โลกธรรม มีอยู่ในโลก. ตถาคต ย่อมตรัสรู้ ย่อมรู้ พร้อมเฉพาะ ซึ่งโลกธรรมนั้น; ครันตรัสรู้แล้ว รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก

๑. บาลี จุฬโคปาลสูตร ม.ม. ๑๒/๔๒๑/๓๔๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ฝั่งน้ำคงคา ไกลเมือง อุกกเวลา, แคว้นวัชชี. (เฉพาะสูตรนี้ มีอยู่ในภาคนำด้วยแล้ว).

๒. บาลี ขนฺธ. ตี. ๑๗/๑๗๐/๒๔๐. ตรัสแก่ภิกษุ ท.

ยอมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหยายของที่คว่ำ.

ภิกษุ ท. ! ก็อะไรเล่า เป็นโลกธรรมในโลก?

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นโลกธรรมในโลก. ตถาคต ย่อมตรัสรู้ ย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งรูปอันเป็นโลกธรรมนั้น; ครันตรัสรู้แล้ว รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหยายของที่คว่ำ.

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคน แม้เราตถาคตบอก แสดง บัญญัติ ตั้งขึ้นไว้เปิดเผย จำแนกแจกแจง ทำให้เป็นเหมือนการหยายของที่คว่ำ อยู่อย่างนี้ เขาก็ยังไม่รู้ไม่เห็น. ภิกษุ ท. ! กะบุคคลที่เป็นพาล เป็นปุถุชน คนมืด คนไม่มีจักขุ คนไม่รู้ไม่เห็น เช่นนี้ เราจะกระทำอะไรกะเขาได้.

(ในกรณีแห่ง เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณ ก็ไต่ตรัสไว้ด้วยคำที่มีหลักเกณฑ์ในการตรัส อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้วนั้นทุกประการ)

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน ดอกอุบล หรือดอกปทุม หรือดอกบัว-บุณฑริกก็ดี เกิดแล้วเจริญแล้ว ในน้ำ พ้นจากน้ำแล้วดำรงอยู่ได้โดยไม่เบือนน้ำ, ฉนั้นใด; ภิกษุ ท. ! ตถาคตก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน เกิดแล้วเจริญแล้ว ในโลก ครอบงำโลกแล้วอยู่อย่างไม่แปรเปลี่ยนด้วยโลก.

ทรงทราบทฤษฎีวัตถุทุกขัง^๑

(ทฤษฎี ๖๒)^๒

ภิกษุ ท. ! มีธรรมที่ลึก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเงียบสงบบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตริก เป็น

๑. บาลี ส.ท. ๔/๑๖/๒๖. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย. ที่สวนอัมพลวัฏฐิกา.

๒. ทฤษฎีวัตถุ ก็คั่นเหตุเคมอันจะให้เกิดทฤษฎีต่างๆขึ้น มีอยู่ ๖๒ วัตถุ. แต่เราเรียกกันว่าทฤษฎี ๖๒ เฉยๆ. ในที่นี้ย่อเอามาแต่ใจความ จากพรมหชาตสูตร ส.ท.

ได้ตรัสรู้แล้ว – โปรดบัญญัติ

๑๖๖

๑๖. เพราะหลงใหลพัวพันในใจเอง จึงสาวยวจาไม่ให้ตายตัว (เกี่ยวกับโลกียทฤษฎี เช่น -- โลกหน้ามี ฯลฯ ผลกรรมมี เป็นต้น).

(๔ อย่างข้างบนนี้ เป็น พวกอภิมราวิกเขปนิกวาท – พุคไม่ให้ตายตัว)

๑๗. เพราะระลึกได้เพียงชาติที่ตนเคยเป็นอสังขยัตถ์ แล้วต้องจุติเพราะสัญญาเกิดขึ้น -- -- จึงบัญญัติตนและโลกว่า เกิดเองลอยๆ.

๑๘. เพราะอาศัยการทริทริกอยู่เสมอ แล้วจะเหินเอา “ ” เกิดเองลอยๆ.

(๒ อย่างข้างบนนี้ เป็น พวกอภิจนุสนูปันนิกวาท – เกิดเองลอยๆ)

[ทั้ง ๔ หมวด มีรวมทั้งหมด ๑๘ ทฤษฎี ข้างบนนี้ จัดเป็นพวกปวารภังค์ในอดีตกาล]

๑๙. บัญญัติอีกคำว่า	อัทธาทที่มีรูป,	เป็นอัทธาทไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว	เป็นสภาวะมีสัญญา.
๒๐. “	“ ที่ไม่มีรูป,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๒๑. “	“ ที่มีรูปและไม่มีรูป,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๒๒. “	“ ที่มีรูปก็มีใช้ ไม่มีก็ไม่มีใช้,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๒๓. “	“ ที่มีที่สุด,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๒๔. “	“ ที่ไม่มีที่สุด,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๒๕. “	“ ที่มีที่สุดและที่ ไม่มีที่สุด,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๒๖. “	“ ที่มีที่สุดก็มีใช้ ไม่มีก็ไม่มีใช้,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๒๗. บัญญัติอีกคำว่า	อัทธาทมีสัญญาเกี่ยวกัน,	เป็นอัทธาทไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว	เป็นสภาวะมีสัญญา.
๒๘. “	“ ที่มีสัญญาต่างกัน,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๒๙. “	“ ที่มีสัญญาน้อย,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๓๐. “	“ ที่มีสัญญาไม่มีประมาณ,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๓๑. “	“ ที่มีสุขอย่างเดียว,	“ “ “	“ มีสัญญา.
๓๒. “	“ ที่มีทุกข์อย่างเดียว,	“ “ “	“ มีสัญญา.

๕๖. บัญญัติว่า อักขาแห่งสัตว์พวก อากิญจัญญายณะ ตายแล้วชาตสุญ.

๕๗. „ „ „ „ เนวสญญานาสัญญายณะ ตายแล้วชาตสุญ.

(๗ อย่างข้างบนนี้ เป็น พวกอุจเจทวาท – ตายแล้วสุญ)

๕๘. บัญญัติว่า อักขาที่อัมเอบัตถ์ กามคุณห้า เป็นอักขาที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

๕๙. „ „ อักขาที่เข้าถึง ปฐมฌาน เป็นอักขาที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

๖๐. „ „ „ „ ทุคคิณ เป็นอักขาที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

๖๑. „ „ „ „ ทคคิณ เป็นอักขาที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

๖๒. „ „ „ „ จกุกคณ เป็นอักขาที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

(๕ อย่างข้างบนนี้ เป็น พวกทิกฺขุณมณิพพานวาท – นิพพานในปัจจุบัน)

[ทั้ง ๕ หมวดนี้มีรวมทั้งหมดอีก ๔๔ ทิฏฐิข้างบนนี้ เป็นพวกปรารภขันธในอนาคตกาล]

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์ก็ดี เหล่าใด กำหนดขันธส่วนอดีตกัถิ ส่วนอนาคตกัถิ หรือทั้งอดีตอนาคตกัถิ มีความเห็นตั้งเป็นส่วนหนึ่งแล้ว กล่าวคำแสดงทิฏฐิต่างๆ ประการ, ทั้งหมดทุกเหล่า ย่อมกล่าวเพราะอาศัยวัตถุใดวัตถุหนึ่ง ในวัตถุ ๖๒ อย่างนี้ ไม่นอกจากนี้ไปได้เลย — เขาเหล่านั้น ถูกวัตถุ ๖๒ อย่างนี้ครอบทับทำให้เป็นเหมือนปลาติดอยู่ในอวน ถูกแฉกมัดมัดให้อยู่ได้เฉพาะภายในวงนี้ เมื่อผูก ก็ผูกได้ในวงนี้ เช่นเดียวกับนายประมง หรือลูกมือนายประมงผู้ฉลาด ทอดกรอบห้วงน้ำน้อยทั้งหมดด้วยอวน โดยตั้งใจว่า สัตว์ตัวใหญ่ๆ ตัวในห้วงน้ำนี้ เราจักทำให้้อยู่ภายในอวนทุกตัว ฯลฯ ฉะนั้น.

ภิกษุ ท.! เราตถาคตรู้สัตว์วัตถุ ๖๒ อย่างนี้ชัดเจนว่า มันเป็นฐานที่ตั้งของทิฏฐิ, ซึ่งเมื่อใครจับไว้ ถือไว้อย่างนั้นๆ แล้ว, ย่อมมีคติ มีภพเบื้องหน้าเป็นอย่างนั้นๆ. ตถาคตรู้เห็นเหตุนี้ชัดเจนยิ่งกว่าชัด, เพราะรู้ชัดจึงไม่ยึดมั่น, เพราะไม่ยึดมั่นย่อมสงบเยือกเย็นในภายในเฉพาะตน, เพราะเป็นผู้รู้แจ้งความเกิด ความตงอยู่ไม่ได้ ความเป็นอย่างอื่น ความต่ำทราม และอุปายเครื่องหลุดพ้นไปได้แห่งเวทนาทั้งหลาย ตถาคตจึงเป็นผู้หลุดพ้น ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน.

ทรงทราบส่วนสัคและมัชฌิมา^๑

—บุคคล^๒ ไม่พึงประกอบตนด้วยความมัวเมาในกามสุข อันเป็นสุขที่ต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน บุถุชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, และบุคคลไม่พึงประกอบตนในความเพียรเครื่องยังตนให้ลำบาก อันเป็นไปเพื่อทุกข์ มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์. ข้อปฏิบัติที่เป็นมัชฌิมาปฏิบัติ ไม่เอียงไปหาส่วนสุดทั้งสอง (ดังกล่าวนำแล้ว) นี้ เป็นสิ่งที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ได้เห็นแจ้งกระทำให้เป็นจักษุแล้ว ได้รู้แจ้งกระทำให้เป็นญาณแล้ว เป็นไปพร้อมเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! ธรรมใดไม่เป็นเครื่องประกอบตามซึ่งความโสมนัส ของผู้มีสุขแนบเนื่องอยู่ในกามอันเป็นสุขต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน บุถุชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ธรรมนั้น ไม่เป็นทุกข์ ไม่ทำความคับแค้น ไม่ทำความแห้งผากในใจ ไม่เผาลน แต่เป็นสัมมาปฏิบัติ; เพราะเหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่า ไม่เป็นข้าศึก.

ภิกษุ ท. ! ธรรมใดไม่เป็นเครื่องประกอบตามซึ่งความประกอบที่ยังตนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ธรรมนั้นไม่เป็นทุกข์ ไม่ทำความคับแค้น ไม่ทำความแห้งผากในใจ ไม่เผาลน แต่เป็นสัมมาปฏิบัติ; เพราะเหตุนี้ ธรรมนั้น ชื่อว่า ไม่เป็นข้าศึก.

๑. บาลี อุปริ. ม. ๑๔/๕๒๓/๖๕๔ และ ๖๖๓, ๖๖๔, ๖๖๕, ๖๕๖. ทรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน. และ ๑๔/๕๒๔/๑๖๖๖.

๒. บุคคลในที่นี้ ก็บุคคลผู้มุ่งนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ธรรมใดเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ได้เห็นแจ้งกระทำให้เป็นจักษุแล้ว ได้รู้แจ้งกระทำให้เป็นญาณแล้ว ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความสงบ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และเพื่อ นิพพาน, ธรรมนั้น ไม่เป็นทุกข์ ไม่ทำความคับแค้น ไม่ทำความแห้งผากในใจ ไม่เผาลน แต่เป็นสัมมาปฏิปทา; เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า ไม่เป็นข้าศึก.

ก็คำที่ตถาคตกล่าวแล้วว่า มัชฌิมาปฏิปทา ไม่เอียงไปหาส่วนสุดทั้งสอง ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ฯลฯ นั้น หมายถึงอะไรเล่า? นี่หมายถึงอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัตตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ของเราได้เกิดขึ้นแล้วในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาแต่ก่อน ว่า “นี่เป็นความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, —ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรอบรู้, —ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์นั้น เราได้กำหนดรอบรู้แล้ว”; และว่า “นี่เป็นความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์, —ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ควรละเสีย, —ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์นั้น เราละเสียได้แล้ว”; และว่า “นี่เป็นความจริงอันประเสริฐ คือความดับทุกข์, —ความดับทุกข์นี้ควรทำให้แจ้ง, —ความดับทุกข์นี้ เราทำให้แจ้งได้แล้ว”; และว่า “นี่เป็นความจริงอันประเสริฐ คือทางให้ถึงความดับทุกข์, —ทางให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรทำให้เจริญ, —ทางให้ถึงความดับทุกข์นี้ เราทำให้เจริญได้แล้ว” ดังนี้.

๑. ก่อเป็นเป็นชาติ มหาวาร. ตี. ๑๔/๕๒๔/๑๖๖๖. ทรสแก้ปัญจกคีย์ภิกษุ ที่มฤคทายวัน พาราณสี.

ทรงรับรองสัจฉลิกานุโยคที่เป็นไปเพื่อนิพพาน ของพวกสมณศากยปุตติยะ^๑

จนทะ ! ในฐานะนั้นมีอยู่แน่, คือฐานะที่ปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่น ท. จะกล่าวอย่างนี้ ว่า “พวกสมณศากยปุตติยะ, อยู่กันอย่างประกอบด้วยสัจฉลิกานุโยค (พัวพันอยู่กับความสุข) ๔ อย่างเหล่านี้” ดังนี้. จนทะ ! เมื่อพวกปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่น กล่าวอย่างนี้ พวกเรอฟังกล่าวจะเห็นว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนั้นเลย. ก็ปริพพาชกเหล่านั้น จะฟังกล่าวจะพวกเรออยู่โดยชอบก็หามิได้ แต่จะกล่าวดูพวกเรอ ด้วยคำไม่จริง ไม่แท้ ก็หามิได้.

จนทะ ! สัจฉลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด เป็นไปเพื่อความดับ ความเข้าไปสงบสว่าง เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพาน, โดยส่วนเดียว.

สื่อน่าเหล่าไหนเล่า ? จนทะ ! สื่อน่าคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรม ท. จึงบรรลุนานที่ ๑ อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่ : นี่เป็นสัจฉลิกานุโยคที่หนึ่ง; จนทะ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงบรรลุนานที่ ๒ เป็นเครื่องผ่อนใสแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่ : นี่เป็นสัจฉลิกานุโยคที่สอง; จนทะ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ จึงอยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุนานที่ ๓ อันเป็นนานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ผู้ได้

๑. บาติ ปาสาทิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๔๔/๑๔๕. ทวิสแก่จนทสมณทูตเทศ ที่อัมพวันปราสาทของเจ้าศากยะพวกเวรณัญญา.

ฉานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข, แล้วแลอยู่ : นี่เป็นสุขัลลิกานุโยคที่สาม;
 จุนทะ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไป
 แห่งโสมนัสและโทมนัส ท. ในกาลก่อน จึงบรรลุนานที่ ๔ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่
 ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ : นี่เป็นสุขัลลิกานุโยค
 ที่สี่. จุนทะ! สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้แล เป็นไปเพื่อความหน่าย ความ
 คลายกำหนด เพื่อนิพพาน, โดยส่วนเดียว.

จุนทะ! นั่นแหละ คือฐานะที่มีอยู่ คือฐานะที่ปริพพาชกผู้เป็นลัทธิ
 อื่น ท. จะกล่าวอย่างนี้ ว่า “พวกสมณศากยปุตติยะ อยู่กันอย่างประกอบด้วย
 สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้” ดังนี้. พวกเธอพึงกล่าวกะเขาว่า อย่างนั้นถูก
 แล้ว. ปริพพาชกเหล่านั้นกล่าวกะพวกเธออยู่อย่างถูกต้อง; จะกล่าวตู่พวกเธอ
 ด้วยคำไม่จริง ไม่แท้ ก็หาไม่ได้.

ทรงทราบพราหมณสัจ^๑

ปริพพาชกทั้งหลาย! พราหมณสัจ ๔ อย่างนี้ เราทำให้แจ้งด้วย
 ปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้รู้ทั่วกัน. พราหมณสัจ ๔ คืออะไรเล่า?

ปริพพาชก ท. ! ในธรรมวินัยนี้ พราหมณ์ได้พูดกันอย่างนี้ว่า
 “สัตว์ทั้งปวง ไม่ควรฆ่า”. พราหมณ์ที่พูดอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าพูดคำสัจ ไม่ใช่
 กล่าวมุสา. และพราหมณ์นั้น ไม่ถือเอาการที่พูดคำสัจนั้น เป็นเหตุสำคัญัตวว่า
 “เราเป็นสมณะ, เราเป็นพราหมณ์, เราดีกว่าเขา, เราเสมอกับเขา, เราเลว
 กว่าเขา”. เป็นแต่ว่า ความจริงอันใดมีอยู่ในข้อนั้น ครั้นรู้ความจริงนั้น

๑. บาลี จกุกก. อ. ๒๑/๒๓๔/๑๘๕. ครัสแก่ที่ประชุมปริพพาชกซึ่งกำลังสนทนากันอยู่ด้วยเรื่อง
 พราหมณสัจ ที่ปริพพาชการาม ริมฝั่งแม่น้ำสัปปีนิ, แก่นพราหมณสัจอย่างพุทธศาสนา.

ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว
เท่านั้นเอง.

ก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเอ็นดูสงสารสัตว์ทั้งหลาย

ปริพพาชก ท. ! อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ได้พูดกันอย่างนี้ว่า “กาม
ทุกชนิด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีอันแปรปรวนเป็นธรรมดา”. พราหมณ์ที่พูดอยู่อย่างนี้
ชื่อว่าพูดคำสัจ ไม่ใช้กล่าวมุสา. และพราหมณ์นั้นไม่ถือเอาการที่พูดคำสัจ
นั้นขึ้นเป็นเหตุสำคัญตัวว่า “เราเป็นสมณะ, เราเป็นพราหมณ์, เราดีกว่าเขา,
เราเสมอกับเขา, เราเลวกว่าเขา”. เป็นแต่ว่าความจริงอันใดมีอยู่ในข้อนั้น ครั้นรู้
ความจริงนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหน่ายกาม เพื่อคลาย
กำหนดในกาม เพื่อดับกามทั้งหลายเสียเท่านั้นเอง.

ปริพพาชก ท. ! อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ได้พูดกันอย่างนี้ว่า “ภพทุก
ภพ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีอันแปรปรวนเป็นธรรมดา”. พราหมณ์ที่กล่าวอยู่
อย่างนี้ ชื่อว่าพูดคำสัจ ไม่ใช้กล่าวมุสา. และพราหมณ์นั้น ไม่ถือเอาการ
ที่พูดคำสัจนั้นขึ้นเป็นเหตุสำคัญตัว ว่า “เราเป็นสมณะ, เราเป็นพราหมณ์,
เราดีกว่าเขา, เราเสมอกับเขา, เราเลวกว่าเขา”. เป็นแต่ว่าความจริงอันใด
มีอยู่ในข้อนั้น ครั้นรู้ความจริงนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อ
หน่ายภพ เพื่อคลายกำหนดในภพ เพื่อดับภพเสียเท่านั้นเอง.

ปริพพาชก ท. ! อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ได้พูดกันอย่างนี้ว่า “ไม่มีอะไร
ที่เป็นตัวเรา, ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไรๆ ก็ไม่มีว่าเป็นตัวเรา; และไม่มี
อะไรที่เป็นของเรา, ความกังวลในสิ่งใดๆ ก็ไม่มีว่าเป็นของเรา”. พราหมณ์ที่พูดอยู่
อย่างนี้ ชื่อว่าพูดคำสัจ ไม่ใช้กล่าวมุสา. และพราหมณ์นั้น ก็ไม่ถือเอาการที่
พูดคำสัจนั้น ขึ้นเป็นเหตุสำคัญตัวว่า “เราเป็นสมณะ, เราเป็นพราหมณ์, เราดี
กว่าเขา, เราเสมอกับเขา, เราเลวกว่าเขา”. เป็นแต่ว่าความจริงอันใดมีอยู่ในข้อนั้น

ครั้นรู้ความจริงนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ก็เป็นผู้ปฏิบัติให้เข้าแนวทางที่ไม่มี
กังวลใดๆ เท่านั้นเอง.

ปริพพาชก ท. ! นี่แล พรหมณสัจจ ๔ ประการ ที่เราทำให้แจ้ง
ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้รู้ทั่วกัน.

ทรงเห็นนรกและสวรรค์ ที่สัสดายคณิกะ^๑

ภิกษุ ท. ! ลากของเรือทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เป็นการได้ที่ดีของ
เรือ ท. แล้ว. ภิกษุ ท. ! ขณะสำหรับการประพาศิพรหมจรรย์ พวกเธอก็ได้
โดยเฉพาะแล้ว.

ภิกษุ ท. ! นรก ชื่อว่า **สัสดายคณิกะ** (เป็นไปทางอายตนะแห่งการสัมผัส)
๖ ชุม เราได้เห็นแล้ว. ในบรรดานรกเหล่านั้น บุคคลเห็นรูปใดๆ ด้วยตา ย่อม
เห็นแต่รูปที่ไม่น่าปรารถนาเท่านั้น ไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา, เห็นแต่รูปที่ไม่
น่ารักใคร่เท่านั้น ไม่เห็นรูปที่น่ารักใคร่, เห็นแต่รูปที่ไม่น่าพอใจเท่านั้น ไม่เห็น
รูปที่น่าพอใจเลย. (ในกรณีแห่งการฟังเสียงด้วยหู, กดมกสันด้วยจมูก, ลิ้มรสด้วยลิ้น, ถูกต้อง
โผฏฐัพพะด้วยผิวหนัง, และรู้แจ้งสัมผัสอารมณ์ด้วยใจ, ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ โดยหลักเกณฑ์อย่างเกี่ยว
กันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท. ! ลากของเรือทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เป็นการได้ที่ดีของ
เรือ ท. แล้ว. ภิกษุ ท. ! ขณะสำหรับการประพาศิพรหมจรรย์ พวกเธอก็ได้
โดยเฉพาะแล้ว.

ภิกษุ ท. ! **สวรรค์** ชื่อ **สัสดายคณิกะ** ๖ ชั้น เราได้เห็นแล้ว. ใน
บรรดาสวรรค์เหล่านั้น บุคคลเห็นรูปใดๆ ด้วยตา ย่อมเห็นแต่รูปที่น่าปรารถนา

๑. บาลี สฬา. ตี. ๑๘/๑๕๘, ๑๕๙/๒๑๔, ๒๑๕. ทรัสแก่ภิกษุ ท.

เท่านั้น ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าปรารถนา, เห็นแต่รูปที่น่ารักใคร่เท่านั้น ไม่เห็นรูปที่ไม่น่ารักใคร่, เห็นแต่รูปที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าพอใจเลย. (ในกรณีแห่งการพึงเสียงด้วยหู, ทดมกลิ่นด้วยจมูก, ลิ้มรสด้วยลิ้น, ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยผิวหนัง, และรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ, ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท. ! ลามของเธอทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เป็นการได้ที่ดีของเธอ. แล้ว. ภิกษุ ท. ! ขณะสำหรับการประพฤติพรหมจรรย์ พวกเธอก็ได้โดยเฉพาะแล้ว ดังนี้แล.

หมายเหตุ : ข้อความเหล่านี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า นรกชื่อนั้น ก้อยู่ใต้ดิน รวมอยู่กับนรก ท. ดังที่เคยได้ฟังกันอยู่ทั่วไป สวรรค์ชื่อนั้น ก้อยู่บนฟ้า รวมอยู่กับสวรรค์ ท. ดังที่เคยได้ฟังกันอยู่ทั่วไป แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นเช่นนั้น กล่าวคือ เป็นไปทางอายตนะทั้ง ๖ ของบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ที่นี่ ซึ่งสามารถควบคุม หรือ ปฏิบัติกันได้ ตามที่ตนต้องการ พระองค์จึงตรัสว่าเป็นโลก เป็นขณะแห่งการประพฤติพรหมจรรย์. —ผู้รวบรวม.

ทรงทราบพรหมโลก^๑

วาเสฏฐะ ! บุรุษผู้ที่เกิดแล้วและเจริญแล้วในบ้านมนสาคคคามนี้ เมื่อถูกถามถึงหนทางของบ้านมนสาคคคาม บางคราวอาการก็อึดอัดตอบได้ช้า หรือ ตอบไม่รู้เรื่อง ก็ยังมีได้บ้าง; ส่วนเรา, เมื่อถูกใครถามถึงพรหมโลก หรือ

๑. บาลี ส. ท. ๔/๓๐๔/๓๔๒. ตรัสแก่วาเสฏฐะมาณพ ที่บ้านมนสาคคคาม. ในบาลีแห่งอื่น มีการกล่าวถึงการทรงแสงพรหมโลก และทางไปสู่พรหมโลก โดยทำนองเกี่ยวกับสูตรนี้ หากแต่ทรงแสงโดยย่อ ไม่มีการแสดงการปฏิบัติที่เป็นบุพพภาคตามลำดับ แต่ทรงแสงทั่วพรหมธรรมหรืออุปมัญญาพรหมวิหาร ๔ ประการขึ้นมาเลย มีอะไรต่างกันเล็กน้อยก็แต่พลความ. —ม.ม. ๑๓/๖๖๓/๗๒๔.

ปฏิบัติเครื่องทำผู้ปฏิบัติให้ถึงพรหมโลก ก็ไม่มีอาการอีกอีก หรือตอบไม่ได้เรื่อง เช่นนั้นเลย. วาเสฏฐะ ! เราจักพวกพรหม รู้จักพรหมโลก และรู้จักปฏิบัติ ทำบุคคลผู้ปฏิบัติตาม ให้เข้าถึงพรหมโลกนั้น.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าได้ฟังแล้วว่า พระสมณโคตม แสดงหนทาง เพื่อความเป็นผู้เข้าร่วมกับพวกพรหม ท. ได้. คงข้าพเจ้าขอโอกาส, ขอพระโคตมผู้เจริญ จงแสดงทางเพื่อความเป็นผู้เข้าร่วมกับพวกพรหม ท. นั้น. ขอพระโคตมผู้เจริญจงช่วยยกฐานะชนชาติพรหมณ์” วาเสฏฐมาณพ ทูลขอ.

วาเสฏฐะ ! ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงทำใจให้ดี เราจักกล่าว. วาเสฏฐะ ! ตถาคตเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ฯลฯ^๑ แสดงธรรม ไพเราะในเบื้องต้น – ท่ามกลาง – เบื้องปลาย, ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้ง อรรถะพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง. คฤหบดี หรือบุตรคฤหบดี ฯลฯ ได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ฯลฯ ออกจากเรือนบวชเป็นคนไม่มีเรือน ฯลฯ เขาถึงพร้อม ด้วยศีล ฯลฯ มีทวารอันสำรวมแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ฯลฯ มีสติสัมปชัญญะ ฯลฯ เป็นผู้สันโดษ ฯลฯ เสพเสนาสนะอันสงัด ละนิวรณ์. เมื่อเธอพิจารณาเห็นนิวรณ์ ห้าอันตนจะได้แล้วในตน ก็เกิดปราโมทย์, เมื่อปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ, เมื่อใจ ปีติ กายก็สงบ, ผู้มีกายสงบ ย่อมเสวยสุขเวทนา, ผู้เสวยสุขเวทนา ย่อมยัง จิตให้ตั้งมั่นได้. เธอเห็น ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วยเมตตา ย่อมแผ่ไปสู่ทิศ (ที่) หนึ่ง และทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนอย่างนั้น, เธอแผ่ไปตลอดโลก ทั้งสี่ ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำและเบื้องขวาง ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วย

๑. ที่ละ ฯลฯ เช่นนี้ ก็มิใช่ว่าความพิสดารกว่านี้ แต่ได้คัดมาแต่พอสมควร เพราะไม่ใช่ตอน สำคัญของในที่นี้. ผู้ปรารถนาอุทิศการ ภูโตในสามัญญผลสูตร, หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เล่ม ๑ ปีที่ ๑ ภาคสงฆ์ (บรรพภาคของการตามรอยพระอรหันต์).

เมตตา เป็นจิตไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท กว้างขวาง ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวง ไม่มีขีดจำกัดแล้วแลอยู่. วาเสฏฐะ ! คนเป่าสังข์ที่แข็งแรง อาจเป่าสังข์ให้ได้ยินได้ทั้งสี่ทิศโดยไม่ยาก ฉะนั้น; - ในเมตตาเจโตวิมุตติ^๑ ที่เจริญแล้วอย่าง (ข้างบน) นี้ กรรมชนิดที่ทำอย่างมีขีดจำกัด^๒ ย่อมไม่มีเหลืออยู่ ไม่ตั้งอยู่ใน (เมตตาเจโตวิมุตติอันเป็นกรรมที่ไม่มีขีดจำกัด) นั้น, ก็ฉนั้น. วาเสฏฐะ ! นี้แล เป็นทางเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม ท.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดง ข้อ กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา, อีก โดยเนื้อความอย่างเดียวกัน. ทุกๆข้อเป็นหนทางเหมือนกัน โดยพระบาลีว่า แม้ทั้งก็เป็นหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม ท.)

ทรงทราบคติห้า และนิพพาน^๓

สารีบุตร ! เหล่านี้เป็นคติ (คือที่เป็นที่ไป) ห้าอย่าง. คือ นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์ เทพ.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักนรก รู้จักทางไปสู่^๔นรก รู้จักข้อปฏิบัติที่ทำบุคคลให้ไปสู่^๕นรก และรู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงเมื่อสมัยอื่นจากการตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักกำเนิดเดรัจฉาน รู้จักทางไปสู่^๖กำเนิดเดรัจฉาน รู้จักข้อปฏิบัติที่ทำบุคคลให้ไปสู่^๗กำเนิดเดรัจฉาน และรู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด

-
๑. เมตตาเจโตวิมุตติ คืออัปนาสมาธิ ที่ประกอบด้วยเมตตา.
 ๒. ที่มีขีดจำกัด หมายถึงเมตตา ที่จำกัดที่, และยังเป็นกามาวจรกุศล, ยังไม่เป็นรูปาวจรกุศล เหมือนที่กล่าวมา. สุมงฺ. ๑/๔๖๓.
 ๓. บาลี มหาสิทธานาสสูตร ม.ม. ๑๒/๑๔๘/๑๗๐. ครัสแก่พระสารีบุตร ที่ราวบ้านนอกเมืองเวสาลี.
 ๔. นรก หรือเปตเป็นต้นนั้น จะเป็นโลกอื่นจากโลกมนุษย์ หรือเป็นแต่ชั้นเชิงหรือสถานะ (condition) พวกหนึ่งในโลกมนุษย์เท่านั้น นำคิกอยู่.

จึงเมื่อสมัยอื่นจากการตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงกำหนด
เจริญาน.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักเปรตวิสัย รู้จักทางไปสู่เปรตวิสัย รู้จัก
ข้อปฏิบัติที่ทำบุคคลให้ไปสู่เปรตวิสัย และรู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงเมื่อ
สมัยอื่นจากการตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงเปรตวิสัย.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักมนุษย์ รู้จักทางไปสู่มนุษยโลก รู้จักข้อปฏิบัติ
ที่ทำบุคคลให้ไปสู่มนุษยโลก รู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงเมื่อสมัยอื่น
จากการตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงมนุษยโลก.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักพวกเทพ, รู้จักทางไปสู่เทวโลก รู้จักข้อ
ปฏิบัติที่ทำบุคคลให้ไปสู่เทวโลก และรู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงเมื่อ
สมัยอื่นจากการตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักนิพพาน รู้จักทางไปนิพพาน และข้อปฏิบัติ
ที่ทำบุคคลให้ไปนิพพาน และรู้จักตัวบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงทำให้แจ้งได้
ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไป
แห่งอาสวะทั้งหลาย, ในธรรมอันตนเห็นแล้ว (คือปัจจุบันนี้) เข้าถึงแล้วแลอยู่.

ทรงแสดงฤทธิ์ได้ เพราะอิทธิบาทสี่^๑

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร คือ เพราะได้เจริญ
หรือทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหนเล่า ตถาคตจึงเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจ
มากอย่างนี้ ?

๑. บาลี มหาวาร. ตี. ๑๔/๓๗๒/๑๒๔๕. ทรงแสดงทุกขะทั้งหลาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นมุล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงเนื้อความนั้นเถิด, ภิกษุทั้งหลาย จักได้ทรงจำไว้” ภิกษุทั้งหลาย ทูลตอบ.

ภิกษุ ท. ! เพราะได้เจริญ และทำให้มากซึ่งอิทธิบาทสี่ประการ, ตถาคตจึงเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้. อิทธิบาทสี่ประการ อย่างไหนเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในเรื่องนี้ ตถาคต ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง ซึ่งมีสมาธิอาศัย ฉันทะเป็นประธานกิจ ว่า ด้วยอาการอย่างนี้, ฉันทะของเราย่อมมีในลักษณะที่จักไม่ย่อหย่อน, ที่จักไม่เข้มนวดเกิน, ที่จักไม่สยบอยู่ในภายใน, ที่จักไม่ส่ายไปในภายนอก; ตถาคตย่อมเป็นผู้มีความรู้สึกทั้งในส่วนที่จะมีมา และส่วนที่ล่วงมาแล้วแต่กาลก่อน : กาลก่อนก็เหมือนภายหลัง ภายหลังก็เหมือนกาลก่อน, เบื้องล่างก็เหมือนเบื้องบน เบื้องบนก็เหมือนเบื้องล่าง, กลางวันเหมือนกลางคืน กลางคืนเหมือนกลางวัน. ย่อมเจริญจิตอันประกอบด้วยแสงสว่าง ด้วยจิตอันตนเปิดแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ ไม่มีอะไรหุ้มห่อ.

(ต่อไปนี้ทรงแสดงกัวยสมาธิอันอาศัย วิริยะ....จิตตะ....วิมังสา เป็นประธานกิจ โดยเนื้อความอย่างเดียวกัน แปลกกันแต่ชื่อของอิทธิบาท, จนครบทั้ง ๔ อย่าง)

ภิกษุ ท. ! เพราะเจริญทำให้มากซึ่งอิทธิบาทสี่อย่างเหล่านี้แล ตถาคตจึงเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้. ตถาคตย่อมแสดงอิทธิวิธีมีอย่างต่างๆ ได้ : ผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำให้กำบังให้เป็นที่แจ้ง ทำให้แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปในอากาศว่างๆ, ผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดินได้เหมือนในน้ำ, เดินได้เหนือน้ำ เหมือนเดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก, ทั้งที่ยังนั่งขัดสมาธิคู้บัลลังก์, ลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

อันมีฤทธิ์อำนาจมาก ได้ด้วยฝ่ามือ และแสดงอำนาจด้วยกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้.

ทรงมีญาณในอิทธิบาทสี่ โดยปริวรรต ๓ อาการสืบสอง*

ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาก่อน ว่า “^{๕๔} นโค อิทธิบาทอันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ” ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ นี้ เป็นธรรมที่ควรทำให้เกิดมี” ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ นี้ เราทำให้เกิดมีได้แล้ว” ดังนี้ ๑.

ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาก่อน ว่า “^{๕๕} นโค อิทธิบาทอันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิริยะ** เป็นประธานกิจ” ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาก่อน ว่า “ก็อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิริยะ** เป็นประธานกิจ นี้ เป็นธรรมที่ควรทำให้เกิดมี” ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคย

๑. บาลี มหาวาร. ต. ๑๘/๓๓๑/๑๑๑๔-๑๑๒๒. ทวิสแก้ภิกษุ ท.

ฟังมาแต่ก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิริยะ** เป็นประธานกิจ **นี้** เราทำให้เกิดมีได้แล้ว” ดังนี้ ๑.

ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “**นี่**คือ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **จิตตะ** เป็นประธานกิจ” ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **จิตตะ** เป็นประธานกิจ **นี้** เป็นธรรมที่ควรทำให้เกิดมี” ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **จิตตะ** เป็นประธานกิจ **นี้** เราทำให้เกิดมีได้แล้ว” ดังนี้ ๑.

ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “**นี่**คือ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิมังสา** เป็นประธานกิจ” ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิมังสา** เป็นประธานกิจ **นี้** เป็นธรรมที่ควรทำให้เกิดมี” ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิมังสา** เป็นประธานกิจ **นี้** เราทำให้เกิดมีได้แล้ว” ดังนี้ ๑.

ทรงมีอิทธิบาทเพื่ออยู่ได้ถึงปี^๑

อานนท์ ! อิทธิบาทสี่ประการ อันบุคคลได้เจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นดูจ्यान ทำให้เป็นดูจที่รองรับ ให้เกิดขึ้นมั่นคงแล้ว อบรมทั่วถึงดีแล้ว ปรารภหนักแน่นแล้ว. เมื่อบุคคลนั้นปรารภนา เขาก็พึงตั้งอยู่ได้กับปีหนึ่ง หรือ ยิ่งขึ้นไปกว่ากับปี.

อานนท์ ! อิทธิบาทสี่ประการนั้น อันตถาคตนี้แล ได้เจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดูจ्यान ทำให้เป็นดูจที่รองรับ ให้เกิดขึ้นมั่นคงแล้ว อบรมทั่วถึงดีแล้ว ปรารภหนักแน่นแล้ว, ถ้าตถาคตปรารภนา ตถาคตก็พึงตั้งอยู่ได้กับปีหนึ่ง หรือยิ่งขึ้นไปกว่ากับปี ดังนี้.

ทรงเปล่งเสียงคราวเดียว ได้ยินตลอด

ทุกโลกธาตุ^๒

อานนท์ ! ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์แผ่รัศมีส่องแสงให้สว่างไปทั่วทิศ กินเนื้อที่ประมาณเท่าใด โลกมีเนื้อที่เท่านั้น มีจำนวนพื่นหนึ่ง. ในพื่นโลกนั้นมีดวงจันทร์พื่นดวง ดวงอาทิตย์พื่นดวง ภูเขาสีเนรุพื่นลูก ชมพูทวีปพื่นทวีป อมรโคยานพื่นทวีป อุตตรกุรุพื่นทวีป ปุพพิเทหะพื่นทวีป มหาสมุทรสี่พื่น มหาราชสี่พื่น จาตุรมหาราชพื่นหนึ่ง ดาวดึงส์พื่นหนึ่ง ยามะพื่นหนึ่ง ดุสิตพื่นหนึ่ง นิมมานรดีพื่นหนึ่ง ปรนิมมิตวสวัตติพื่นหนึ่ง พรหมพื่นหนึ่ง นี้เรียกว่า สหัสสจุพนิกาโลกธาตุ.

๑. บาลี อายุสมโอสัชชสูตร อ.ร. ๒๕/๑๗๐/๑๒๗. ทรัสแก่พระอานนท์ ที่ป่าवालเจกีย เมืองเวสาลี.

๒. บาลี ทิก. อ. ๒๐/๒๔๒/๕๒๐. ทรัสแก่พระอานนท์.

สหัสสิญฺชนิกาโลกธาตุมีขนาดเท่าใด โลกธาตุขนาดเท่า่นั้น คำนวณ
ทวีชั้นโดยส่วนพัน นั้นเรียกว่า ทวิสหัสสัมชฌมิกาโลกธาตุ.

ทวิสหัสสัมชฌมิกาโลกธาตุมีขนาดเท่าใด โลกธาตุขนาดเท่า่นั้น คำนวณ
ทวีชั้นโดยส่วนพัน นั้นเรียกว่า ดิสหัสสัมหาสหัสสิโลกธาตุ.

อานนท์ ! ตถาคต เมื่อมีความจำนง ก็ย่อมพูดให้ตวิสหัสสัมหาสหัสสิ-
โลกธาตุ ได้ยินเสียงทั่วกันได้, หรือว่าจำนงให้ได้ยินเพียงเท่าใด ก็ได้.

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า! เป็นไปได้ด้วยวิธีอย่างใด พระเจ้าข้า?”

อานนท์ ! ตถาคตอยู่ที่นี่ จะพึงแผ่รัศมี มีโอภาสสว่างไปทั่วตวิสหัสสิ-
มหาสหัสสิโลกธาตุ เสียก่อน, เมื่อสัตว์เหล่านั้น รู้สึกต่อแสงสว่างอันนั้นแล้ว
ตถาคตก็จะบันลือเสียง ให้สัตว์เหล่านั้นได้ยิน. อย่างนี้แล อานนท์ ! ตถาคตจะพูด
ให้ตวิสหัสสัมหาสหัสสิโลกธาตุ ได้ยินเสียงทั่วกันได้, หรือจำนงให้ได้ยินเพียงเท่าใด
ก็ได้.

ทรงมีปาฏิหาริย์ชนิดที่คนเขลามองไม่เห็นว่าเป็นปาฏิหาริย์^๑

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่ง
กว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ แก่ข้าพระองค์เลย.”

สุนัขขัตตะ ! เราได้กล่าวอย่างนี้จะเธอบ้างหรือว่า “สุนัขขัตตะ ! เธอ
จงมาอยู่กะเรา, เราจักกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์แก่เธอ”
ดังนี้ ? “หามิได้ พระเจ้าข้า!” หรือว่า เธอได้กล่าวกะเราอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์

๑. บาลี ปาฏิสุตฺร ปา. ที. ๑๑/๓/๒. เป็นถ้อยคำในเรื่องที่ตรัสเล่าแก่ภิกขุโกณฑกปริพาชก
ที่อารามของเขา.

ผู้เจริญ! ข้าพระองค์จักอยู่กะพระผู้มีพระภาค, พระผู้มีพระภาคจักกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์แก่ข้าพระองค์” ดังนี้? “ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

โมฆบุรุษ! เมื่อเป็นอย่างนั้น ใครมีอยู่ (ในฐานะเป็นคู่สัญญา), เธอจักบอกคินกะใคร. สุนักขัตตะ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ จะเป็นสิ่งที่เรากระทำแล้วหรือมิได้กระทำก็ตาม; ธรรมที่เราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การสันตทุกข์โดยชอบใด ธรรมนั้นจะนำผู้ปฏิบัติตาม เพื่อความสันตทุกข์โดยชอบ หรือไม่? “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ จะเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคกระทำแล้วหรือมิได้กระทำก็ตาม; ธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การสันตทุกข์โดยชอบใด ธรรมนั้น ก็ยังคงนำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสันตทุกข์โดยชอบ, พระเจ้าข้า”.

สุนักขัตตะ! เมื่อฟังได้อย่างนี้, ในเรื่องนั้น ใครจะทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ไปทำไม. โมฆบุรุษ! เธอจงเห็นตามที่มันเป็นความผิดของเธอเองเพียงไร.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงบัญญัติสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศ แก่ข้าพระองค์เลย”.

สุนักขัตตะ! เราได้กล่าวอย่างนั้นกะเธอบ้างหรือว่า “สุนักขัตตะ! เธอจงมาอยู่กะเรา, เราจักบัญญัติสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศแก่เธอ” ดังนี้? “ห้ามได้ พระเจ้าข้า!” หรือว่า เธอได้กล่าวกะเราอย่างนั้นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์จักอยู่กะพระผู้มีพระภาค, พระผู้มีพระภาคจักบัญญัติสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศแก่ข้าพระองค์” ดังนี้? “ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

โมฆบุรุษ! เมื่อเป็นอย่างนั้น ใครมีอยู่ (ในฐานะเป็นคู่สัญญา), เธอจักบอกคินกะใคร. สุนักขัตตะ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : สิ่งที่คน ท.

สมมติกันว่าเลิศ จะเป็นสิ่งที่เราบัญญัติแล้วหรือมิได้บัญญัติก็ตาม ; ธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อประโยชน์แก่การสิ้นทุกข์โดยชอบใด ธรรมนั้นจะนำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ หรือไม่ ? “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สิ่งที่คุณ ท. สมมติกันว่าเลิศ จะเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคบัญญัติแล้วหรือมิได้บัญญัติก็ตาม ; ธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงแล้วเพื่อประโยชน์แก่การสิ้นทุกข์โดยชอบใด ธรรมนั้นจะนำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ, พระเจ้าข้า”.

สุนัขขัตตะ ! เมื่อฟังได้ดังนี้, ในเรื่องนั้น ใครจะกระทำการบัญญัติสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศไปทำไม. โมฆบุรุษ ! เธอจงเห็นตามที่มันเป็นความผิดของเธอเองเพียงไร.

หมายเหตุ : จากการโต้ตอบกันสองครั้งนี้ มีการแสดงให้เห็นอยู่แล้วว่ามีปาฏิหาริย์อย่างสูงสุดอยู่ในธรรมะที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว ; กล่าวคือจะมีการแสดงปาฏิหาริย์ในรูปแบบอื่นๆ อีกหรือไม่ก็ตาม ธรรมะนั้นย่อมค้ำชูอยู่ตลอดเวลา. พวกคนเขลาไม่มองเห็นว่าภาวะการณะนั้นเป็นปาฏิหาริย์อันสูงสุด กลับต้องการจะให้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ชนิดที่ควรจะเรียกว่า “ของแปลกประหลาดสำหรับคนโง่” เหมือนที่คนทั่วไปเขาชอบคุยกัน. แม้กระนั้นพระองค์ก็ยังทรงมีการแสดงปาฏิหาริย์ในระบับนั้นด้วยเหมือนกัน. ถึงที่ใดที่ทรงทวงให้สุนัขขัตตะจิตวิบุตตระลึงถึงเรื่องบางเรื่อง ที่ได้เป็นไปแล้วอย่างลักษณะของปาฏิหาริย์ เช่นเรื่องกุกกุรวัดกอกเจลกได้ตายลงไปจริง ๆ ภายใน ๗ วัน ถึงที่พระองค์ทรงพยากรณ์ ; และเรื่องกพารมัมหมกอกเจลก ผู้แสดงการประพาศวิตรอย่างเกร่งครัดจนคนทั้งหลายถือกันว่าเป็นพระอรหันต์, แต่ในที่สุดก็สึกออกไปมีภรรยา ถึงที่พระองค์ทรงพยากรณ์ไว้. สุนัขขัตตะจิตวิบุตก็งานต่อด้วยคำของตนเอง ในการที่กล่าวคักพ้อพระองค์ว่าไม่ทรงแสดงปาฏิหาริย์เสียเลย. —ผู้รวบรวม.

ทรงมีปาฏิหาริย์สามอย่าง^๑

เกวัญกะ ! นี่ปาฏิหาริย์สามอย่าง ที่เราได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้ผู้รู้ได้. สามอย่างอะไรเล่า ? สามอย่างคือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์.

(๑) เกวัญกะ ! อิทธิปาฏิหาริย์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? เกวัญกะ ! ภิกษุในศาสนานี้ กระทำอิทธิวิธีมีอย่างต่างๆ : ผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปในอากาศว่างๆ, ผุดขึ้นและดำลงในแผ่นดินได้เหมือนในน้ำ, เดินไปได้เหนือน้ำ เหมือนเดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก ทั้งที่ยังนั่งสมาธิคู้บัลลังก์. ลูบล้างดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์อันภาพมาก ได้ด้วยฝ่ามือ. และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้. เกวัญกะ ! กุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้เห็น การแสดงนั้นแล้ว เขายกเอาแก่กุลบุตรอื่นบางคน ที่ไม่ศรัทธาเลื่อมใส ว่าน่าอัศจรรย์นัก. กุลบุตรผู้ไม่มีศรัทธาเลื่อมใส นั้น ก็จะพึงตอบว่า วิชาข้อคันธารี^๒ มีอยู่ ภิกษุเหล่านั้นแสดงอิทธิวิธีด้วยวิชานั้นเท่านั้น (หาใช่มีปาฏิหาริย์ไม่), เกวัญกะ ! ท่านจะเข้าใจอย่างไร : ก็คนไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใส ย่อมกล่าวตอบผู้เชื่อผู้เลื่อมใส ได้อย่างนั้น มิใช่หรือ ?

“พึงขอบได้, พระองค์ !”

เกวัญกะ ! เราเห็นโทษในการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ดังนี้แล จึงอึดอัด ขยะแขยง เกลียดชัง ต่อยิทธิปาฏิหาริย์.

๑. บาลี ส. ที. ๙/๒๗๓/๓๓๘. ตรัสแก่เกวัญกคหบดี ที่ปาวาริกัมพวัน เมืองนาลันทา.

๒. คันธารี ชื่อมนต์ แต่งโดยฤษีมีนามคันธาระ, อีกอย่างหนึ่งในแคว้นคันธาระ.

(๒) เกวัญฐะ ! อาเทศนาปาฏิหาริย์ นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? เกวัญฐะ ! ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมทลายจิต ทลายความรู้สึกของจิต ทลายความตริก ทายความตรอง ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่นได้ ว่า ใจของท่านเช่นนั้น ใจของท่านมีประการนี้ ใจของท่านมีด้วยอาการอย่างนี้. — ฯลฯ — กุลบุตรผู้ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใส ย่อมค้านกุลบุตรผู้เชื่อผู้เลื่อมใส ว่า วิชา ชื่อ มณิกา มีอยู่ ภิกษุนั้น กล่าวทลายใจได้เช่นนั้น ก็ด้วยวิชานี้ (หาใช่มีปาฏิหาริย์ไม่), เกวัญฐะ ! ท่านจะเข้าใจอย่างไร : ก็คนไม่เชื่อไม่เลื่อมใส ย่อมกล่าวตอบผู้เชื่อผู้เลื่อมใสได้อย่างนั้นมีใช่หรือ ?

“ฟังตอบได้, พระองค์ !”

เกวัญฐะ ! เราเห็นโทษในการแสดงอาเทศนาปาฏิหาริย์ดังนี้แล จึง อึดอัด ขยะแขยง เกลียตขัง ต่ออาเทศนาปาฏิหาริย์.

(๓) เกวัญฐะ ! อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? เกวัญฐะ ! ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมสั่งสอนว่า ท่านจงตริกอย่างนี้ ๆ อย่าตริกอย่างนั้น ๆ, จงทำไว้ในใจอย่างนี้ ๆ อย่าทำไว้ในใจอย่างนั้น ๆ, จงละสิ่งนี้ ๆ เสีย, จงเข้าถึงสิ่งนี้ ๆ แล้วแลอยู่ ดังนี้ นี้เราเรียกว่า **อนุศาสน์ปาฏิหาริย์**.

เกวัญฐะ ! — ฯลฯ — เหล่านี้แล เป็นปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง ที่เราได้ทำ ให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามด้วย.

เหตุที่ทำให้ได้ทรงพระนามว่า “ตถาคต” สี่^๒

ภิกษุ ท. ! โลก^๓เป็นสภาพที่ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ตถาคต จึงเป็นผู้ถอนตนจากโลกได้แล้ว. เหตุให้เกิดโลก เป็นสภาพที่ตถาคตได้รู้พร้อม

๑. ระหว่างนี้ ทรงแสดงข้อปฏิบัติ เรื่องศีล สันโทษ สติสัมปชัญญะ ฯลฯ ว่าเป็นอนุศาสน์-ปาฏิหาริย์ของพระองค์ อันหนึ่ง ๆ ทุกอัน.

๒. บาลี. อิติว. ขุ. ๒๕/๓๒๑/๒๕๓, และ จกุกก. อ. ๒๑/๓๐/๒๓. ครั้แต่ภิกษุทั้งหลาย.

๓. โลก ในที่นี้ ก็คือทุกข์.

เฉพาะแล้ว ตถาคตจึงละเหตุให้เกิดโลกได้แล้ว. ความดับไม่เหลือของโลกเป็นสภาพที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ตถาคตจึงทำให้แจ้งความดับไม่เหลือของโลกได้แล้ว. ทางให้ถึงความดับไม่เหลือของโลก เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ตถาคตจึงทำให้เกิดมิชนได้แล้ว ซึ่งทางให้ถึงความดับไม่เหลือของโลกนั้น.

ภิกษุ ท. ! อายตนะอันใด ที่พวกมนุษย์โลก พร้อมทั้งเทวโลก มาร, พรหม, ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ได้เห็น ได้ฟัง ได้ดม – ลิ้ม – สัมผัส ได้รู้แจ้ง ได้บรรลุ ได้แสวงหา ได้เที่ยวผูกพัน ติดตามโดยน้ำใจ, อายตนะนั้น ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้วทั้งสิ้น เพราะเหตุนี้ จึงได้นำมาว่า “ตถาคต”.

ภิกษุ ท. ! ในราตรีใด ตถาคตได้ตรัสรู้ และในราตรีใด ตถาคตปรินิพพาน, ในระหว่างนั้น ตถาคตได้กล่าวสอน ปราสาธ แสดงออก ซึ่งคำใด, คำนั้นทั้งหมด ย่อมมีโดยประการเดียวกันทั้งสิ้น ไม่แปลกกัน โดยประการอื่น เพราะเหตุนี้ จึงได้นำมาว่า “ตถาคต”.

ภิกษุ ท. ! ตถาคต กล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น, ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น, เพราะเหตุนี้ จึงได้นำมาว่า “ตถาคต”.

ภิกษุ ท. ! ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มาร, พรหม, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ตถาคตเป็นผู้เป็นยิ่ง ไม่มีใครครอบงำ เป็นผู้เห็นสิ่งทั้งปวงโดยเด็ดขาด เป็นผู้มียอำนาจสูงสุด (โดยธรรม) แต่ผู้เดียว, เพราะเหตุนี้ จึงได้นำมาว่า “ตถาคต”.

เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า “ตถาคต” เพราะทรงเป็นกาลวาทีภูควาที^๑

จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในอดีต ถ้า ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์, ตถาคตย่อม ไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในอดีต
ถ้าเป็น เรื่อง จริง เรื่อง แท้ แต่ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตก็ย่อม ไม่
พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในอดีต ถ้าเป็น เรื่อง จริง เรื่อง
แท้ เรื่อง ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อม เป็นผู้รู้กาลอันสมควร ในเรื่อง
นั้น เพื่อพยากรณ์ ปัญหา นั้น.

จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในอนาคต ถ้า ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์, ตถาคตย่อม ไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องใน
อนาคต ถ้าเป็น เรื่อง จริง เรื่อง แท้ แต่ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตก็ย่อม
ไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในอนาคต ถ้าเป็น เรื่อง จริง
เรื่อง แท้ เรื่อง ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อม เป็นผู้รู้กาลอันสมควร ในเรื่อง
นั้น เพื่อพยากรณ์ ปัญหา นั้น.

จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในปัจจุบัน ถ้า ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์, ตถาคตย่อม ไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องใน
ปัจจุบัน ถ้าเป็น เรื่อง จริง เรื่อง แท้ แต่ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตก็ย่อม
ไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในปัจจุบัน ถ้าเป็น เรื่อง จริง
เรื่อง แท้ เรื่อง ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อม เป็นผู้รู้กาลอันสมควร ในเรื่อง
นั้น เพื่อพยากรณ์ ปัญหา นั้น.

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๔๘/๑๑๕. ทรัสแก่จันทสมณทูต ที่อัมพวันปราสาท
ของเจ้าศากยะพวกเวรัญญา.

จนทะ ! ด้วยเหตุดังนี้แล ตถาคตจึงเป็น กาลวาที สัจจวาที ภูตวาที
อิตถวาที รัมมวาที วินยวาที ในธรรม ท. ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ; เพราะ
เหตุนี้ จึงได้นำมาว่า “ตถาคต”.

หมายเหตุ : ขอให้ดูหัวข้อเรื่องว่า “เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า “ตถาคต”
ที่หน้า ๑๔๘, และ “เรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์” จนถึง “เรื่องที่ทรงพยากรณ์” หน้า
๒๕๗-๓๐๓, แห่งหนังสือเล่มนี้, ประกอบกับเรื่องนี้ด้วย. –ผู้รวบรวม.

ไวพจน์แห่งคำว่า “ตถาคต”^๑

วาเสฏฐะ ท. ! กิรรัทธาของผู้ใดแล ตั้งมั่นในตถาคต ผั่งลงรากแล้ว
ดำรงอยู่ได้มั่นคง อันสมณะหรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆในโลก
ก็ตาม ไม่ชักนำไปทางอื่นได้, ผู้นั้นควรจะกล่าวได้อย่างนี้ว่า “เราเป็นบุตร เป็น
โอรส เกิดจากปากของพระผู้มีพระภาค เกิดโดยธรรม อันธรรมเนรมิต เป็นทายาท
แห่งธรรม” ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะคำว่า “ธรรมกาย” บ้าง
“พรหมกาย” บ้าง “ธรรมภูต” บ้าง “พรหมภูต” บ้าง นี้ เป็นคำสำหรับเรียก
แทนชื่อตถาคต แล.

(อีกสูตรหนึ่ง^๒)

ภิกษุ ท. ! คำว่า “สมณะ” เป็นคำแทนชื่อของตถาคต ฯ
ภิกษุ ท. ! คำว่า “พราหมณ์” เป็นคำแทนชื่อของตถาคต ฯ
ภิกษุ ท. ! คำว่า “เวทคุ”^๓ เป็นคำแทนชื่อของตถาคต ฯ
ภิกษุ ท. ! คำว่า “ภิสักโก”^๔ เป็นคำแทนชื่อของตถาคต ฯ

๑. บาลี ปา. ที. ๑๑/๔๑/๕๕. ทวิสแก้วาเสฏฐสามเณรและภารทวิสาสามเณร ณ ที่บุพพาราม.
๒. บาลี อญฺจก. อ. ๒๓/๓๕๒/๑๕๒. ทวิสแก่ภิกษุ ท.
๓. เวทคุ = ผู้จบเวท
๔. ภิสักโก = หมอผ่ากัศ

ภิกษุ ท. ! คำว่า “นิมโม” เป็นคำแทนชื่อของตถาคต ฯ
 ภิกษุ ท. ! คำว่า “วิมโม” เป็นคำแทนชื่อของตถาคต ฯ
 ภิกษุ ท. ! คำว่า “ญานี” เป็นคำแทนชื่อของตถาคต ฯ
 ภิกษุ ท. ! คำว่า “วิมุตโต” เป็นคำแทนชื่อของตถาคต ฯ

ทรงปฎิญาณเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงคล่องแคล่ว ใน อนุปพพิหารสมาบัติ^๑

อานนท์ ! ตลอดกาลเพียงใด ที่เรายังไม่อาจเข้าออกอย่างคล่องแคล่ว
ซึ่งอนุปพพิหารสมาบัติ^๒ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมแล้ว, ตลอดกาลเพียงนั้น
เรายังไม่ปฎิญาณว่าได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อม
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาแลมนุษย์.

อานนท์ ! ก็แต่ว่าในกาลใดแล เราได้เข้า-ได้ออก อย่างคล่องแคล่ว
ซึ่งอนุปพพิหารสมาบัติ^๑ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมแล้ว, ในกาลนั้น เรา
จึงปฎิญาณว่าเป็นผู้ได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาแลมนุษย์. อนึ่ง ปัญญาเครื่องรู้และปัญญาเครื่องเห็น ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา
ว่า “ความหลุดพ้นแห่งใจของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้
ภพใหม่มิได้มีอีกต่อไป” ดังนี้.

๑. บาลี นวก. อ. ๒๓/๔๖๔/๒๔๕. ตรัสแก่พระอานนท์.

๒. อนุปพพิหารภา มีอะไรบ้าง ดูตอนที่ว่าด้วย “การทรงพยายามในเนกขัมมจิกและอนุปพพิหารสมาบัติ ก่อนตรัสรู้” ภาค ๒ หน้า ๑๐๓.

ทรงบัญญัติเป็นอภิธรรมุทเทส เมื่อทรงทราบ บัญญัติปาหนันโดยปริวัฏฐี

ภิกษุ ท. ! อุปาทานขันธ ท. มีอยู่ ๕ อย่างเหล่านี้. ห้าอย่างคืออะไรเล่า? ห้าอย่างคือ อุปาทานขันธคือรูป อุปาทานขันธคือเวทนา อุปาทานขันธคือสัญญา อุปาทานขันธคือสังขาร อุปาทานขันธคือวิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด ที่เรายังไม่รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอุปาทานขันธทั้งห้าเหล่านี้ โดยปริวัฏฐี ตามที่เป็นจริง; ตลอดกาลเพียงนั้น เรายังไม่ปฏิบัติว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล เรารู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอุปาทานขันธทั้งห้าเหล่านี้ โดยปริวัฏฐี ตามที่เป็นจริง; เมื่อนั้น เราก็บริกรรมว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! โดยปริวัฏฐีนั้น เป็นอย่างไรเล่า? คือเราได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งรูป ซึ่งความเกิดแห่งรูป ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป ซึ่งปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ควรได้ โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

(รายละเอียดเกี่ยวกับเบญจขันธ์ โดยปริวัฏฐี และอื่นๆที่เกี่ยวข้องกัน โดยพิสดาร, ยังมีอีก; ผู้สนใจพึงหาอ่านจากหนังสือปฏิจตมุปาทกจากพระโอษฐ์ หน้า ๓๓๘ ถึงหน้า ๓๔๒)

๑. บาลี ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๒/๑๑๒. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชวัน.

ทรงปฏิญาณเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงทราบอริยสัจจ์ หมดจดสิ้นเชิง^๑

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงไร ที่ญาณทัสสนะ (เครื่องรู้เห็น) ตามเป็นจริงของเรา อันมีปรีชาญาณสาม มีอาการสืบสอง ในอริยสัจจ์ทั้งสี่ ยังไม่เป็นญาณทัสสนะที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี, ตลอดกาลเพียงนั้น เรายังไม่ปฏิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกกับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ญาณทัสสนะตามเป็นจริงของเรา อันมีปรีชาญาณสาม มีอาการสืบสอง ในอริยสัจจ์ทั้งสี่ เป็นญาณทัสสนะที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี, เมื่อนั้น เรายกปฏิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกกับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

(ในบาติแห่งอื่น ยังมีการกล่าวถึงการปฏิญาณว่าเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงทราบ **อินทรี ๔** แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๔ คือ โดยความเกิด โดยความตั้งอยู่ไม่ได้ โดยรสอร่อย โดยโทษ โดยอุบายเครื่องออก. – มหาวาร. ส. ๑๔/๒๗๐/๘๔๔.

อีกแห่งหนึ่ง ครัสว่า เมื่อทรงทราบ **โลก** โดยฐานะ ๓ คือ โดยรสอร่อยของโลก โดยโทษอันต่ำทรามของโลก และโดยอุบายเครื่องออกไปจากโลก. กุที่หน้า ๖๔ บรรทัดที่ ๑๗ ไป (นับจากบรรทัดเลขหน้า) (ทั้ง ๒ หัวข้อเรื่อง) แห่งหนังสือเล่มนี้.

อีกแห่งหนึ่ง ครัสว่า เมื่อทรงทราบ **บัญญัติปาหนัน** แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๓ คือ โดยรสอร่อย โดยโทษอันต่ำทราม และโดยอุบายเครื่องออกไป. กุที่หน้า ๘๒ และหน้า ๘๔ แห่งหนังสือเล่มนี้.

๑. บาติ มหาวาร. ส. ๑๔/๕๓๐/๑๖๗๐. ครัสแก่นิยามวัคคีย์ภิกษุ ที่พาราณสี.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบธาตุ ๔ แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๓ คือ โดยรสอร่อย โดยโทษอันต่ำทราม และโดยอุบายเครื่องออกไป. —นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๕/๔๐๗.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบอายตนะภายใน ๖ แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๓ คือ โดยรสอร่อย โดยโทษอันต่ำทราม และโดยอุบายเครื่องออกไป. —สพ. ส. ๑๘/๑๑/๑๕.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบอายตนะภายนอก ๖ แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๓ เช่นเดียวกับอายตนะภายใน ๖. —สพ. ส. ๑๘/๑๒/๑๖.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบว่ามัญญาหัตถ์สนะที่เป็นไปทั้งซึ่งเหวคา มีปวิภูฏ ๘. กุทีหน้า ๔๔ บรรดาที่ ๖ จากล่าง แห่งหนังสือเล่มนี้.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบอินทรี (อายตนะภายใน) ๖ แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๕ คือ โดยการเกิด — ความท้งอยู่ไม่ได้ — รสอร่อย — โทษอันต่ำทราม — อุบายเครื่องออกไป. —มหาวาร. ส. ๑๘/๒๗๒/๕๐๖.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบการพ้นจากเมถุนสัญญา. กุทีหน้า ๑๗๒ บรรดาที่ ๔ (นับจากบรรดาเลขหน้า) แห่งหนังสือเล่มนี้. —สพ. อ. ๒๓/๕๗/๕๗๖.)

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ”^๑

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่. สี่อย่าง เหล่าไหนเล่า ? สี่อย่าง คือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์; ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์; ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ : นี้แล ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! เพราะได้ตรัสรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่างเหล่านี้แล ตถาคต จึงมีนาม ว่า “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ” ดังนี้.

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๘/๕๔๓/๑๗๐๓.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเธอ ท. พึงกระทำความเพียรเพื่อให้รู้ว่า “นี้ ทุกข์; นี้ เหตุให้เกิดทุกข์; นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้แล.

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ” (อภินิหาร)

ภิกษุ ท. ! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ หลุดพ้นแล้วจากรูป เพราะความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า “สัมมาสัมพุทธะ”. ภิกษุ ท. ! แม้ภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์ ก็หลุดพ้นแล้วจากรูป เพราะความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า “ปัญญาวิมุตต์”.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ไถ่ถอนไว้ มีข้อความแสดงหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ อะไรเป็นความผิดแผกแตกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์ ?

ภิกษุ ท. ! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีคนรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้เป็นมรรคที่กล่าวกันแล้ว ตถาคตเป็นมัคคัณฺณ (รู้มรรค) เป็นมัคควิทู (รู้แจ้งมรรค) เป็นมัคคโกวิท (ฉลาดในมรรค). ภิกษุ ท. ! ส่วนสาวก ท. ในกาลนี้ เป็นมัคคานุกา (ผู้เดินตามมรรค) เป็นผู้ตามมาในภายหลัง.

๑. บาติ ธนธ. ต. ๑๗/๘๑/๑๒๕. ทรัสแก่ภิกษุ ท.

ภิกษุ ท. ! นั่นแล เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่
แตกต่างกัน เป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ
กับภิกษุผู้บัญญัติ.

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ” (อีกนัยหนึ่ง)^๑

ภิกษุ ท. ! อธิบาท ท. ๔ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สี่ประการคืออะไร
เล่า ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุยอมเจริญอธิบาท อันประกอบพร้อมด้วย
ธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ ๑; ย่อมเจริญอธิบาท อัน
ประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิริยะ** เป็นประธานกิจ ๑; ย่อม
เจริญอธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **จิตตะ** เป็น
ประธานกิจ ๑; ย่อมเจริญอธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง
มีสมาธิอาศัย **วิมังสา** เป็นประธานกิจ (กิจในที่นี้คือ กิจเกี่ยวกับ การระวัง, การละ, การทำให้
เกิดมี และการรักษา) ๑. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ชื่อว่าอธิบาท ท. ๔ ประการ.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุที่ได้เจริญกระทำให้มาก ซึ่งอธิบาท ท. ๔
ประการเหล่านี้แล ตถาคต จึงได้นามว่า “อรหันตสัมมาสัมพุทธะ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่
เรา ในธรรมที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “นั่นคือ อธิบาท อันประกอบพร้อมด้วย
ธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ”; ภิกษุ ท. ! จักขุ
ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่ไม่เคยฟังมาแต่

๑. บาลี มหาวาร. ตี. ๑๔/๓๓๐/๑๑๑๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ นี้ เป็นธรรมที่ควรทำให้เกิดมี”; ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ นี้ เราทำให้เกิดมีได้แล้ว”.

(ในกรณีแห่ง วิริยะอิทธิบาท จิตตะอิทธิบาท วิมังสาอิทธิบาท ก็ควรสืงด้วยระเบียบแห่งถ้อยคำอย่างเดียวกัน).

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า “อนุตตรปริสัทมมสารถิ”^๑

ภิกษุ ท. ! คำที่เรากล่าวแล้วว่า “ตถาคตนั้น เป็นผู้อันบุคคลกล่าว่าว่าเป็นสารถิฝึกบุรุษ ไม่มีผู้ยิ่งกว่า ในบรรดาอาจารย์ผู้ฝึก ท.” ดังนั้น; คำนั้นเรากล่าวแล้วเพราะอาศัยอะไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ช้าง ที่ควรฝึก อันความขึงฝึกจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สู่ทิศทางเดียวเท่านั้น คือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้. ภิกษุ ท. ! ม้า ที่ควรฝึก อันความขึงฝึกจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สู่ทิศทางเดียวเท่านั้น คือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้. ภิกษุ ท. ! โค ที่ควรฝึก อันผู้ฝึกโคฝึกจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สู่ทิศทางเดียวเท่านั้น คือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้.

ภิกษุ ท. ! ส่วน บุรุษที่ควรฝึก อันตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะฝึกจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สู่ทิศทั้งแปด : เป็นผู้ มีรูป ย่อมเห็นรูปทั้ง ๕ นั่นคือทิศที่ ๑; เป็นผู้ มีสัญญาในอรูปีในภายใน ย่อมเห็นขังรูป ท. ในภายนอก

๑. บาลี สฬายทณวิภังคสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๔๐๔/๖๓๗. ครัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตะวัน.

นี้เป็นทศที่ ๒; เป็นผู้น้อมไปแล้วด้วยความรู้สึกที่ว่า “งาม” เท่านั้น นี่เป็นทศที่ ๓; เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญา เพราะความดับไปแห่งปฏิสมสัญญา เพราะไม่ใส่ใจ นานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงซึ่ง อากาสนัญญาตนะ อันมีการ ทำในใจว่า “อนันโต อากาโส” ดังนี้ แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๔; เพราะก้าวล่วง เสียได้ซึ่งอากาสนัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงซึ่ง วิญญาณัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “อนันตัง วิญญาณัง” ดังนี้ แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๕; เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงซึ่ง อากัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า “นัตถิ กิญจิ” ดังนี้ แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศ ที่ ๖; เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง ซึ่งเนวตัญญานาตัญญาตนะ แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๗; เพราะก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งเนวตัญญานาตัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงซึ่ง สัจญาเวทนิโรธ แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๘. ภิกษุ ท. ! บุรุษที่ควรฝึก อันตถาคตผู้อรหันตสัมมา- สัมพุทธะฝึกจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สุกติกทั้ง ๘ เหล่านี้.

ภิกษุ ท. ! คำที่เรากล่าวแล้วว่า “ตถาคตนั้น เป็นผู้อันบุคคลกล่าวว่า เป็นสารถิฝึกบุรุษ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า ในบรรดาอาจารย์ผู้ฝึก ท.” ดังนี้; คำนั้น เรากล่าวแล้วเพราะอาศัยความชอบ. ดังนี้แล.

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า “โยคักเขมิ”^๑

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงธรรมปริยาย ชื่อว่า โยคักเขมิปริยาย แก่เธอท. พวกเธอ ท. จงฟัง.

ภิกษุ ท. ! ก็ธรรมปริยาย ชื่อว่าโยคักเขมิปริยาย เป็นอย่างไรเล่า?

๑. บาลี สพา. ส. ๑๘/๓๐๕/๑๕๒. ทรัสแก่ภิกษุ ท.

ภิกษุ ท. ! รูป ท. ที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีรูปน่ารักเป็นที่ตั้งอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด มีอยู่; **รูป ท. เหล่านั้นอันตลาคดละหมดแล้ว** มีมูลรากอันถอนขึ้นได้แล้ว กระทำให้เหมือนต้นตาลไม่มีวัตุสำหรับงอก กระทำให้ถึงความไม่มีไม่เป็น เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา **และตลาคดได้กล่าวบอกโยคกรรมเพื่อละเสียซึ่งรูป ท. เหล่านั้นด้วย** เพราะเหตุ^{นั้น} ตลาคดจึงได้นำมาว่า “โยคักเขมิ” (ผู้กระทำความเกษมทั้งแก่ตนและผู้อื่น) ดังนี้.

(ในกรณีแห่งเสียง กลิ่น รส โสภณูปะ และธรรมารมณ์ ท. ก็ทรงแสดงไว้ ด้วยถ้อยคำอันมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว)

ภิกษุ ท. ! นี่แล ธรรมปริยาย อันชื่อว่าโยคักเขมิปริยาย, ดังนี้แล.

ทรงเป็นศาสดาประเภทศรีสุเอง^๑

“พระโคตมผู้เจริญ ! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งๆ ผู้ถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุปัญญาในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตนๆ) แล้วบัญญัติหลักกัทธิพรหมจรรย์อย่างหนึ่งๆ. พระโคตมผู้เจริญ ! ในบรรดาสมณพราหมณ์ผู้บัญญัติหลักกัทธิพรหมจรรย์อย่างหนึ่งๆ เหล่า^{นั้น} พระโคตมผู้เจริญ ! พระองค์เป็นพวกไหน ?”

การทว่าชะ ! เรากล่าวมาตรฐานที่ต่างกัน ในบรรดาสมณพราหมณ์ผู้ถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุปัญญาในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตนๆ) เหล่า^{นั้น} :

๑. บาลี สกาวาสุต ร.ม. ๑๓/๖๖๘/๗๓๗. ตรัสแก่สการวมาณพที่ไปทูลถามเรื่องนั้นะพระองค์ ที่สวนมะม่วงของพวกโคเทยพราหมณ์ ใกล้หมู่บ้านปัจจลกับปี แคว้นโกศล.

การทว่าชะ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุนิพพานในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตน ๆ), เขาเป็นพวกมีหลักปฏิบัติที่ต่าง ๆ กันมา (อนสุสิกขา); โดยการฟังตาม ๆ กันมานั้น เขาได้บัญญัติหลักปฏิบัติพหุจรยขึ้นมา ดังเช่นพวกพราหมณ์ไตรเพท (พราหมณ์ เทววิชา); นี่มีอยู่พวกหนึ่ง.

การทว่าชะ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุนิพพานในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตน ๆ); เพราะอาศัยศรัทธาอย่างเดียวนั้นเป็นมาตรฐาน (กาล สัทธามตตกา) เขาได้บัญญัติหลักปฏิบัติพหุจรยขึ้นมา ดังเช่นพวกนักตรีกนักตรอง (ตฤก วัณสี); นี่มีอยู่พวกหนึ่ง.

การทว่าชะ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ซึ่งถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุนิพพานในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตน ๆ) ได้บัญญัติหลักปฏิบัติพหุจรยขึ้นมา **บัญญัติเป็นเครื่องรู้** (อภิญญา) ซึ่งธรรมด้วยตนเองโดยแท้ ในธรรม ที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน; นี่มีอยู่พวกหนึ่ง. การทว่าชะ! ท่านพึงทราบโดยปริยายแม้ว่า เราเป็นผู้หนึ่ง ในบรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น.

ไม่ทรงเป็นสัมพัฏฐทุกอุริยาบถ^๑

วัจจะ! พวกชนเหล่าใด ที่กล่าวว่า “พระสมณโคตม เป็นผู้สัมพัฏฐ รู้สิ่งทั้งปวงอยู่เสมอเป็นธรรมดา เป็นผู้สัมพัทสสวีย์ เห็นสิ่งทั้งปวงอยู่เสมอเป็นธรรมดา และปัญญารู้ความเห็นทั่วทุกกาลไม่มีส่วนเหลือว่า เมื่อเราเที่ยวไปก็ดี หยุดอยู่ก็ดี หลับอยู่ก็ดี ตื่นอยู่ก็ดี ความรู้ ความเห็นนั้น ย่อม

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๒๓๗/๒๔๑. ทวิสแก้วจนโคตรปริพพาชก ที่อารามเอกบุณฑริก.

ปรากฏแก่เราติดต่อนิ่งกันอยู่เสมอ” ดังนี้ ชนพวกนั้นไม่ได้กล่าวตรงตามที่
เรากล่าว, แต่เขากล่าวตู่เราด้วยคำอันไม่มีจริง ไม่เป็นจริง.

วัจฉะ ! ต่อเราต้องการจะน้อมจิตไปเฉพาะเพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ
เราจึงตามระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนฯลฯ^๑, ต่อเราต้องการจะ
น้อมจิตไปเฉพาะเพื่อทิพพจักขุญาณ เราจึงน้อมจิตไปเพื่อทิพพจักขุญาณฯลฯ^๒
เราทำให้แจ่มแจ้งได้วิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ แล้วแลอยู่.

วัจฉะ ! เมื่อผู้ใดกล่าวให้ชัดว่า “พระสมณโคดม มีวิชาสาม” ดังนี้
จึงจะชื่อว่า ไม่กล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริง, เป็นการกล่าวถูกต้องตามธรรม และผู้
ที่กล่าวตามเขาต่อไป ก็จะไม่ตกไปในฐานะอันใครจะพึงติเตียนได้.

ทรงยืนยันความเป็นมหาบุรุษ^๒

วัสสการพราหมณ์ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลว่า :-

“พระโคตมผู้เจริญ ! พวกข้าพเจ้าย่อมบัญญัติบุคคลที่มีธรรม ๔ ประการ ว่า
เป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์. ธรรม ๔ ประการเหล่านี้เล่า :

“พระโคตมผู้เจริญ ! ก็คนในโลกนี้ เป็นพหูสูต มีเรื่องที่ควรระดับอันตน
ได้สดับแล้วมาก, เป็นคนรู้เนื้อความแห่งข้อความที่มีผู้กล่าวแล้วนั้น ๆ ว่านั้นเป็นความหมาย
แห่งภาษานั้น, เป็นคนมีสติระลึกลึบสาวการที่ทำการที่พูดแล้วแม่นยำได้, และเป็นคนฉลาดใน
กิจการของกฤหัสถ์ที่ต้องจัดต้องทำ ชยันไม่เกียจคร้านในกิจการเหล่านั้น มีปัญญาพิจารณา
สอบสวนอันเป็นอุบายวิธีที่จะให้กิจการนั้นสำเร็จได้ด้วยดี สามารถทำเอง และสามารถที่จะ

๑. คำที่ละท้ายฯลฯ... ดูเพิ่มเติมได้ในตอนตรัสรู้ วิชาสาม, ในภาค ๒.

๒. บาลี จกฏก. อ. ๒๑/๔๕/๓๕. ทวีตแก่วัสสการพราหมณ์ที่เวพวัน ใกล้เมืองราชคฤห์.

จัดให้ผู้อื่นทำ ในกิจการเหล่านั้น, พระโคตมผู้เจริญ ! พวกข้าพเจ้าบัญญัติบุคคลผู้มีธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ว่าเป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์. ถ้าคำของข้าพเจ้าควรวอนโมทนา ก็ขอร้องอนโมทนา, ถ้าควรคัดค้าน ก็ขอยกคัดค้านเถิด”.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า :-

พราหมณ์ ! เราไม่อนโมทนาของท่าน, เราไม่คัดค้านของท่าน. เราเอง ก็บัญญัติบุคคลที่มีธรรม ๔ ประการ ว่าเป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์. ธรรม ๔ ประการเหล่านี้เล่า ?

พราหมณ์ ! คือคนในโลกนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่มหาชน เพื่อความสุขของมหาชน ยังประชุมชนเป็นอันมากให้ประดิษฐานอยู่ในอริยฉายธรรม คือความเป็นผู้มีธรรมงาม มีธรรมเป็นกุศล.

อนึ่ง เขาเป็นผู้จ้านจะตรึกเรื่องใด ก็ตรึกเรื่องนั้นได้, ไม่จ้านจะตรึกเรื่องใด ก็ไม่ตรึกเรื่องนั้นได้, จ้านจะดำริเรื่องใด ก็ดำริเรื่องนั้นได้, ไม่จ้านจะดำริเรื่องใด ก็ไม่ดำริเรื่องนั้นได้ เพราะเขาเป็นผู้มีอำนาจเหนือจิต ในคลองแห่งความตรึกทั้งหลาย.

อนึ่ง เขาเป็นผู้ได้ตามต้องการได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากซึ่งฉนทั้ง ๔ อันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในภพปัจจุบันนี้ อันเป็นธรรมเป็นไปในทางจิตชั้นสูง.

อนึ่ง เขานั่นย่อมกระทำให้แจ้งได้ ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะสิ้นอาสวะแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วและอยู่ในวิหารธรรมนั้นในภพอันเป็นปัจจุบันนี้.

พราหมณ์ ! เราไม่อนโมทนาของท่าน, เราไม่คัดค้านของท่าน, แต่เราบัญญัติบุคคลที่มีธรรม ๔ ประการนี้แล ว่าเป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์.

วัสสการพราหมณ์ ไคยโมทนาสรรเสริญคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันมาก ในที่สุด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ว่า :-

พราหมณ์ ! ท่านกล่าวคำพาดพิงถึงเรา. เอาเถิดเราจะพูดให้แจ้งชัดทีเดียวว่า เราแต่เป็นผู้ปฏิบัติเกือกกลเกมหาชน เพื่อความสุขของมหาชน ยังประชุมชนให้ตั้งอยู่ในอริยญายธรรม กล่าวคือความเป็นผู้มีธรรมงาม เป็นผู้มีธรรมเป็นกุศล. เราแต่ เป็นผู้จ้านงจะตรึกในเรื่องใด กัดรึกในเรื่องนั้นได้ ไม่จ้านงจะตรึกในเรื่องใด ก็ไม่ตรึกในเรื่องนั้นได้. จ้านงจะดำริในเรื่องใดก็ดำรินในเรื่องนั้นได้ ไม่จ้านงจะดำรินในเรื่องใด ก็ไม่ดำรินในเรื่องนั้นได้ เพราะเราเป็นผู้มีอำนาจเหนือจิต ในคลองแห่งความตรึกทั้งหลาย. เราแต่ เป็นผู้ได้ตามต้องการได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉันททั้ง ๕ อันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในภพเป็นปัจจุบันนี้ อันเป็นธรรมเป็นไปในทางจิตขั้นสูง. เราแต่ เป็นผู้ทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วและอยู่ในวิหารธรรมนั้น ในภพอันเป็นปัจจุบันนี้ ดังนี้.

ทรงอยู่ในฐานะที่ใคร ๆ ยอมรับว่าเลิศกว่าสรรพสัตว์*

ภิกษุ ท. ! สัตว์ ท. ที่ไม่มีเท้า หรือมี ๒ เท้าก็ดี มี ๔ เท้า หรือมีเท้ามากกว่าดี มีรูป หรือไม่มีรูปก็ดี มีสัญญา หรือไม่มีสัญญาก็ดี มีสัญญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ดี. มีประมาณเท่าใด; ตถาคต ผู้รหันตสัมมาสัมพุทธะอันใคร ๆ ย่อมกล่าวว่า เป็นผู้เลิศ กว่าสัตว์ ท. เหล่านั้น.

๑. บาลี จกฺกณ. ย. ๒๑/๔๔/๓๔; อิติว. พ. ๒๔/๒๕๔/๒๗๐. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย. และ ปญฺจก. อ. ๒๒/๓๗/๓๒.

ภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใด เลื่อมใสแล้ว ในพระพุทธเจ้า; ชนเหล่านั้น
ชื่อว่าเป็นผู้เลื่อมใสในบุคคลเลิศ. เมื่อเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ วิบากก็เป็นวิบากเลิศ แล.

ไม่มีใครเปรียบเสมอ^๑

ภิกษุ ท. ! บุคคลเอก เมื่อเกิดขึ้นมาในโลก ย่อมเกิดขึ้น เป็นผู้ซึ่งไม่มี
ใครชาสอง ไม่มีใครร่วมเป็นสหายด้วยได้ ไม่มีคู่เปรียบ ไม่มีผู้เท่าทัน ไม่มี
ผู้คล้ายด้วย ไม่มีคนเทียบได้ ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีใครที่จะเปรียบให้เหมือนได้
และเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลายแล. ใครกันเล่าเป็นบุคคลเอก ?
ตถาคต ผู้เป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง นี้แลเป็นบุคคลเอก.

ภิกษุ ท. ! นี้แล บุคคลเอก ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นมาในโลก ย่อมเกิดขึ้น
เป็นผู้ซึ่งไม่มีใครชาสอง ไม่มีใครร่วมเป็นสหายด้วยได้ ไม่มีคู่เปรียบ ไม่มีผู้เท่าทัน
ไม่มีผู้คล้ายด้วย ไม่มีคนเทียบได้ ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีใครที่จะเปรียบให้เหมือนได้
และเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลายแล.

ไม่ทรงอภิวัตต์โค^๒

พราหมณ์ ! ในโลกนี้ กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ใน
หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาแลมนุษย์, เราไม่มองเห็นใคร
ที่เราพึงอภิวัตต์ พึงลุกขึ้นรับ พึงต้อนรับด้วยตั้งอาสนะให้ เพราะว่าตถาคต
อภิวัตต์ ลุกขึ้น ตั้งอาสนะให้ผู้ใด ศีรษะของผู้นั้นจะพึงแตกกระจายออก.^๓

๑. บาลี เอก. อ. ๒๐/๒๔/๑๔๓. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. บาลี อฎฐก. อ. ๒๓/๑๗๔/๑๐๑. ตรัสแก่เวรัญชพราหมณ์ ที่โคนไม้สะเกาซ้อนเพร
เมืองเวรัญชา.

๓. กำหนดเป็นโวหารพูด เช่น เมื่อครูบาอาจารย์ของเรา มาไหว้เราเรารู้สึกเป็นทุกข์ร้อน, หรือว่า
เป็นตรงตามอักษร แล้วแต่จะสันนิษฐาน.

ทรงเป็นธรรมราชา^๑

เสละ ! เราเป็นธรรมราชา ไม่มีราชาอื่นยิ่งไปกว่า. เราหมนจักรโดยธรรมให้เป็นไป. เป็นจักรซึ่งใคร ๆ จะต้านทานให้หมนกลับมิได้เลย.

“ข้าแต่พระโคตม ! พระองค์ทรงปฎิญาว่าเป็นสัมพุทธะ เป็นธรรมราชาที่ไม่มีราชาอื่นยิ่งกว่า, และหมนจักรโดยธรรมให้เป็นไป. แล้วก็ไหนเล่า เสนาบดีของพระองค์, ในบรรดาสาวกของพระองค์นั้น ใครเล่าสามารถหมนจักรที่พระองค์ให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามได้?”

เสละ ! จักรที่เราให้เป็นไปแล้ว เป็นธรรมจักรไม่มีจักรอื่นยิ่งไปกว่า. สารีบุตรเป็นผู้เกิดตามตถาคต ย่อมหมนจักรนั้นให้เป็นไปตามเราได้. เสละ ! สิ่งควรรู้ เรารู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง. สิ่งควรทำให้เกิดมี เราก็ได้ทำให้เกิดมีแล้ว. สิ่งควรละ เราก็ตระสัจแล้ว. เพราะเหตุนี้แหละพราหมณ์ เราจึงเป็นสัมพุทธะ.

ทรงเป็นธรรมราชาที่เคารพธรรม^๒

ดูก่อนภิกษุ ! จักรพรรดิราชผู้ประกอบในธรรม เป็นธรรมราชา อาศัยธรรมอย่างเดียว สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นอธิบดี ย่อมจัดการอารักขาป้องกัน และคุ้มครองโดยชอบธรรม ในหมู่ชน ในราชสำนัก ในกษัตริย์ที่เป็นเมืองออก ในหมู่พล ในพราหมณ์และคฤหบดี ในราชภูรชาวนิคม และชนบท ในสมณะและพราหมณ์ และในเนื้อและนก, ทั้งหลาย; ชื่อว่าเป็นผู้ยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม และเป็นจักรที่มนุษย์ใด ๆ ผู้เป็นข้าศึก ไม่อาจให้หมนกลับได้ด้วยมือ; นี่ฉันใด;

๑. บาลี เสดสุตต ม.ม. ๑๓/๕๕๔/๖๐๕. ทวีตแก่เสลพราหมณ์ ที่อาปณนิคมแคว้นอังคุตตราปะ.

๒. บาลี ทิก. อ. ๒๐/๑๓๘/๔๕๓.

ดูก่อนภิกษุ ! ตถาคตก็ฉันนั้นเหมือนกัน : ตถาคตเป็นอรหันตสัมมา-
สัมพุทธะ เป็นธรรมราชาผู้ประกอบด้วยธรรม อาศัยธรรมอย่างเดียว สักการะ
ธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด
มีธรรมเป็นอธิบดี ย่อมจัดการอารักขา ป้องกัน และคุ้มครอง โดยธรรม ในกาย-
กรรม, วาจากรรม, และมโนกรรม ว่า อย่างนี้ควรเสพ อย่างนี้ไม่ควรเสพ
ดังนี้, ได้ยังธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่นยิ่งไปกว่า ให้เป็นไปโดยธรรมนั้นเทียว,
และเป็นจักรที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใครๆในโลก
ไม่อาจต้านให้หมุนกลับได้, ฉะนั้น.

เมื่อได้ประมวลข้อความอันเป็นเรื่องแวดล้อมภาวะของการตรัสรู้ เป็นพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าของพระองค์มาจนหมดจดแล้ว จะได้เริ่มเนื้อความที่เป็นท้องเรื่อง
ดึกดำบรรพ์เป็นลำดับกัน สืบไปอีก ดังนี้ :-

ทรงศึกษาที่พึงดำหริ์พระองค์เอง^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา, ที่
ต้นไทรเป็นที่พักเรือนของเด็กเลี้ยงแพะ คราวเมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ, ภิกษุ ท. ! เมื่อ
เราเร้นอยู่ ณ ที่สงัด เกิดปริวิตกขึ้นในใจว่า “ผู้ใดไม่มีที่เคารพ ไม่มีที่พึ่งพำนัก
ย่อมเป็นทุกข์, เราจะพึงสักการะเคารพสมณะหรือพราหมณ์คนไหนหนอ แล้ว
แลอยู่?”

๑. บาลี จกุกก. อ. ๒๑/๒๔/๒๑. ทรศแก่ภิกษุสงฆ์ ที่เชทวัน.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกอันนี้ได้เกิดแก่เราว่า “เรามองไม่เห็น สมณ-
พราหมณ์อื่นที่ไหนในโลกนี้ และเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์
พร้อมทั้งสมณพราหมณ์, เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ซึ่งสมบูรณ์ด้วยศีล ด้วยสมาธิ
ด้วยปัญญา ด้วยวิมุตติ ยิ่งกว่าเรา ซึ่งเราควรสักการะเคารพ แล้วเข้าไปอาศัยอยู่”.

ภิกษุ ท. ! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “ถ้าโณ ธรรมอันใด
ที่เราได้ตรัสรู้แล้ว. เราพึงสักการะเคารพธรรมนั้น เข้าไปอาศัยแล้วแลอยู่เกิด”.
สัทัมบดีพรหม รู้ความคิดในใจของเรา อันตรธานจากพรหมโลก มาปรากฏอยู่
เฉพาะหน้าเรา ในชั่วเวลาที่คนแข็งแรง เขี่ยดแขนออก แล้วคู้เข้า เท่านั้น.
ภิกษุ ท. ! สัทัมบดีพรหม ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง จดเข้าข้างขวาที่พื้นดิน^๑
น้อมอัญชลีเข้ามาหาเราแล้ว กล่าวกะเราว่า “อย่างนั้นแหละ พระผู้มีพระภาค !
อย่างนั้นแหละ พระสุกต ! ข้าแต่พระองค์ ! แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ล่วง
ไปแล้วในอดีต ก็ได้สักการะเคารพธรรมนั่นเอง เข้าไปอาศัยแล้วแลอยู่, แม้ที่จักมาตรัสรู้
ข้างหน้า ก็จักสักการะเคารพธรรมนั่นเอง จักเข้าไปอาศัยแล้วแลอยู่. ข้าแต่พระองค์ !
แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ขอจงสักการะเคารพธรรมนั้นแหละ
เข้าไปอาศัยแล้วแลอยู่เกิด”. สัทัมบดีพรหมได้กล่าวคำนี้แล้ว; ได้กล่าวคำอื่นอีก
(ซึ่งผูกเป็นกาพย์) ว่า : -

“พระสัมพุทธเจ้าเหล่าใดในอดีตด้วย พระสัมพุทธเจ้า
เหล่าใดในอนาคตด้วย และพระสัมพุทธเจ้าผู้ทำความโคกแห่งสัตว์โลก
เป็นอันมากให้ลบลายไปในกาลบัดนี้ด้วย. พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น
ล้วนแล้วแต่เคารพพระสัทธรรมแล้วแลอยู่แล้ว, อยู่อยู่, และจักอยู่;

๑. ขอให้สังเกตบาติตอนนี้ อันแสดงให้เห็นว่าการนั่งทำพรหมนั้นเป็นอย่างไร.

ข้อนี้เป็นธรรมดาแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย, เพราะเหตุนี้แล คน
ผู้รักทน ห่วงอยู่ต่อคุณอันใหญ่ ระลึกถึงซึ่งพระพุทธศาสนาอยู่ จง
เคารพพระสัทธรรมเถิด.” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สหัมบดีพรหมได้กล่าวคำนี้แล้ว, อภิวัตเราแล้วกระทำ
ประทักษิณหายไปในที่นั้น. ภิกษุ ท. ! เราเข้าใจในการเชื่อเชื่อยของพรหม และ
การกระทำที่สมควรแก่คน : เราได้ตรัสรู้ธรรมใด ก็สักการะเคารพธรรมนั้น เข้าไป
อาศัยธรรมนั้น อยู่แล้ว.

ภิกษุ ท. ! อนึ่ง ในกาลใดแล หมู่สงฆ์ประกอบพร้อมด้วยคุณอันใหญ่,
ในกาลนั้น เรามีความเคารพ แม้ในสงฆ์,^๑ ดังนี้.

ทรงถูกพวกพราหมณ์คัดค้าน^๒

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ที่ต้นไทรเป็นที่พักร้อนของ
พวกคนเลี้ยงแพะ (อชปาลนิโครธ) ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา คราวแรกตรัสรู้ใหม่ๆ.
ภิกษุ ท. ! พราหมณ์เป็นอันมาก ล้วนแต่เป็นคนแก่ คนเฒ่า เป็นผู้ใหญ่
เกิดนาน ถึงวัยแล้ว เข้าไปหาเราถึงที่ที่เราพักอยู่ ทำความปราศรัยพ้อคุ่นเคยแล้ว.
ภิกษุ ท. ! พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำนี้จะเราว่า “พระโคตมผู้เจริญ ! ข้อนี้
ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว ว่า ‘พระสมณโคตม ไม่อภิวัต ไม่ถูกรับ ไม่เชื่อเชื่อยด้วยอาสนะ
กะพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ เกิดนาน ถึงวัยแล้ว.’ ข้อนี้จริงอย่างนั้นหรือ
พระโคตม ? ข้อนี้ไม่สมควรมิใช่หรือ ?” ดังนี้.

๑. พระสงฆ์ โปรดระลึกถึงพระพุทธภาษิตนี้ ให้จงหนัก.ผู้แปล.

๒. บาลี จกุกก. อ. ๒๑/๒๘/๒๒. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “พราหมณ์มีอายุพวกนี้ ไม่รู้จักเถระ (ผู้แก่จริง), หรือธรรมที่ทำให้คนเราให้เป็นเถระ”. ภิกษุ ท. ! คนเราแม้เป็นผู้เฒ่า มีอายุ ๘๐, ๙๐, ๑๐๐ ปี โดยกำเนิด ก็ดี, แต่เขามีคำพูดไม่เหมาะแก่กาล, พูดไม่จริง, พูดไม่มีประโยชน์, พูดไม่เป็นธรรม, ไม่เป็นวินัย, กล่าววาทะไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่อิง ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, คนผู้นั้นถึงการนับว่าเป็น “เถระผู้พาล” โดยแท้.

ภิกษุ ท. ! คนผู้ใดแม้ยังอ่อน ยังหนุ่ม ยังรุ่น มีผมยังดำ ประกอบด้วยวัยกำลังเจริญอยู่ในปฐมวัย, แต่เขาเป็นผู้มีคำพูดเหมาะแก่กาล, พูดจริง, พูดมีประโยชน์, พูดเป็นธรรม, เป็นวินัย, กล่าววาทะมีที่ตั้ง มีหลักฐาน มีที่สิ้นสุด ประกอบด้วยประโยชน์แล้ว, คนนั้น ถึงการควรนับว่าเป็น “เถระผู้บัณฑิต” นั้นเทียว.

มารทูลให้หนีพาน^๑

อานนท์ ! ครึ่งหนึ่งเมื่อเราอยู่ที่ตำบลอรุเวลา ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา, ที่ต้นไทรเป็นที่พักนอนของเด็กเลี้ยงแพะ เมื่อได้ตรัสรู้ใหม่ๆ, มารผู้มีบาปได้เข้ามาหาเราถึงที่นั้น ยืนอยู่ในที่ควรแล้วกล่าวกะเราว่า “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานเถิด ขอพระตถกจปรินิพพานเถิด, บัดนี้เป็นเวลาสมควรปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคแล้ว”. เราได้กล่าวกะมารนั้นว่า :-

“ท่านผู้มีบาป ! เราจักไม่ปรินิพพานก่อน, ตลอดกาลที่ ภิกษุ—ภิกษุณี—อุบาสก—อุบาสิกา ผู้เป็นสาวก (และสาวิกา) ของเรา ยังไม่เป็นผู้ฉลาด

๑. บาลี มห. ที. ๑๐/๑๓๑/๑๐๒. ทรัสแก่พระอานนท์ ที่ป่าวาลเจตีย์.

ยังไม่ได้รับคำแนะนำ ยังไม่แก่วักล้า ยังไม่เป็นพหุสูตร ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมควรแก่ธรรม ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติตามธรรม, ยังต้องเรียนความรู้ ของอาจารย์ตนต่อไปก่อน จึงจักบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้เห็นซึ่งพระสัทธรรม จนข้ามซึ่งปฏิกิริยาที่เกิดขึ้น ให้ราบเรียบโดยธรรม แล้วแสดงธรรมประกอบด้วยความน่าอัศจรรย์ได้. ท่านผู้มีบาป ! และเราจักไม่ ปรินิพพานก่อน, ตลอดกาลที่พรหมจรรย์ (คือศาสนา) นี้ ยังไม่ตั้งมั่น รุ่งเรือง แผ่ไพศาล เป็นที่รู้จักแห่งชนมาก เป็นปึกแผ่นแน่นหนา จนกระทั่งเทวดาและ มนุษย์ ท. สามารถประกาศได้ด้วยดี”.

ทรงท้อพระทัยในการแสดงธรรม^๑

ราชกุมาร ! ความคิดซ้อนได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ เป็นธรรมอันลึก สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม, เป็นธรรมระบับ และประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่าย ๆ แห่งความตริก เป็นของละเอียด เป็นวิสัยรู้ได้เฉพาะบัณฑิต, ก็สัตว์เหล่านี้ มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เพลิดเพลินแล้วในอาลัย, สำหรับสัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีเพลิดเพลิน ในอาลัยนั้น, ยากนักที่จะเห็นปฏิจสุมุปบาทอันมีสิ่งนี้ (คือมีอาลัย) เป็นปัจจัย, ยากนักที่จะเห็นธรรมเป็นที่สงบระบับแห่งสังขารทั้งปวง, คือ ธรรมอันถอนอุปธิ ๕ ความสันตัตถา ความคลายกำหนด ความดับโดยไม่เหลือ และนิพพาน. หากเราพึงแสดงธรรมแล้วสัตว์อื่นไม่พึงรู้ทั่วถึง ข้อนั้นจักเป็นความเหนื่อยเปล่า แก่เรา, เป็นความลำบากแก่เรา.” โอ, ราชกุมาร ! คาถาอันอัศจรรย์เหล่านี้ ที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่เราว่า :-

๑. บาติ ม.ม. ๑๓/๔๖๑/๕๐๕. ทรัสแก่โพธิราชกุมาร.

“กาลนี้ ไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุได้แล้วโดยยาก. ธรรมนี้, สัตว์ทูลถามระโทสะบรรลแล้ว ไม่รู้ได้โดยง่ายเลย. สัตว์ที่กำหนด ด้วยระคะ ถูกกลุ่มมีคห่อหุ้มแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันให้ถึงที่ทวน กระแส, อันเป็นธรรมละเอียดลึกซึ้ง เห็นได้ยากเป็นอนัญ”, ดังนี้.

ราชกุมาร ! เมื่อเราพิจารณาเห็นดังนี้, จิตก็น้อมไปเพื่อความ ขวนขวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อการแสดงธรรม.

พรหมอาราธนา^๑

ราชกุมาร ! ครั้นนั้น ความรู้สึกข้อนี้ ได้บังเกิดขึ้นแก่สัทัมบดีพรหม เพราะเธอรู้ความปริวิตกในใจของเราด้วยใจ. ความรู้สึกนั้นว่า “ผู้เจริญ ! โลก จักฉิบหายเสียแล้วหนอ ผู้เจริญ ! โลกจักพินาศเสียแล้วหนอ, เพราะเหตุที่จิต แห่งพระตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า น้อมไปเพื่อความขวนขวายน้อย, ไม่น้อมไปเพื่อแสดงธรรม” ดังนี้. ลำดับนั้น สัทัมบดีพรหมได้อันตรธานจาก พรหมโลก มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าเรา รวดเร็วเท่าเวลาที่บุรุษแข็งแรง เทียดยศแซน ออกแล้วขอเข้าเท่านั้น.

ราชกุมาร ! ครั้นนั้น สัทัมบดีพรหม ห่มผ้าเจี๋ยงบ่า ประคองอัญชลี เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ แล้วกล่าวคำนี้กะเราว่า “พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระผู้มีพระภาค จงแสดงธรรมเพื่อเห็นแก่ข้าพระองค์เถิด, ขอพระสุกตจงแสดงธรรมเถิด, สัตว์ที่มีธุลีในดวงตา แม้เล็กน้อย ก็มีอยู่, เขาจักเสื่อมเสียเพราะไม่ได้ฟังธรรม. สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี โดยแท้” ดังนี้. ราชกุมาร ! สัทัมบดีพรหมได้กล่าวคำนี้แล้ว ยังได้กล่าวคำอื่น สืบไปอีก (เป็นคาถา) ว่า :-

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๒/๕๑๐. ทวิตถกัโพรราชกุมาร. ปาสาธาสิสุทฺธ ม.ม. กัมม.

“ธรรมไม่บริสุทธิ์ ที่คนมีมลทิน ได้คิดขึ้น, ได้มีปรากฏอยู่ใน
แคว้นมคธแล้ว, สืบมาแต่ก่อน; ขอพระองค์จงเปิดประตุนิพพานอัน
ไม่ตาย. สัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระองค์ผู้ปราศจากมลทินได้ตรัส
แล้วเถิด. คนยืนบนยอดชะง่อนเขา เห็นประชุมชนได้โดยรอบ ฉันท;
ข้าแต่พระผู้มีเมตตา! ผู้มีจักขุเห็นโดยรอบ. ขอพระองค์จงขึ้นสู่
ปราสาท อันสำเร็จด้วยธรรม, จักเห็นหมู่สัตว์ผู้เกื่อนกล่นด้วยโศก
ไม่ห่างจากความโศก ถูกชาติชราครอบงำ, ได้ฉันทนั้น. จงลุกขึ้นเถิด
พระองค์ผู้วิระ! ผู้ชนะสงครามแล้ว! ผู้ชนสัตว์ด้วยยานคือเกวียน!
ผู้ไม่มีหนี้สิน! ขอพระองค์จงเที่ยวไปในโลกเถิด. ขอพระผู้มี
พระภาคทรงแสดงธรรม สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีเป็นแน่” ดังนี้.

ทรงเห็นสัตว์จุลกอกบัว ๓ เหล่า^๑

ราชกุมาร! ครั้นนั้น เราผู้แจ้งคำเชื้อเชิญของสัทมบดีพรหมแล้ว,
และเพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ ท. เราตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุแล้ว. เมื่อ
เราตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุอยู่, เราได้เห็นสัตว์ ท. ผู้มีรูปในดวงตาเล็กน้อยบ้าง
มีมากบ้าง, ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าบ้าง อ่อนบ้าง, มีอาการดีบ้าง เลวบ้าง,
อาจสอนให้รู้ได้ง่ายบ้าง ยากบ้าง; และบางพวกเห็นโทษในปรโลก โดยความ
เป็นภัยอยู่ก็มี; เปรียบเหมือนในหนองบัวอุบล บัวปทุม บัวบุณฑริก, ดอกบัว
บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ เจริญในน้ำ อันน้ำพองไว้ ยังจมอยู่ในน้ำ, บางเหล่าเกิด
แล้วในน้ำ เจริญในน้ำ อันน้ำพองไว้ ตั้งอยู่เสมอฟนน้ำ, บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ
เจริญในน้ำ อันน้ำพองไว้ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ อันน้ำไม่ถูกแล้ว, มีฉันท, ราชกุมาร!

๑. บาลี. ม.ม. ๑๓/๔๖๓/๕๑๑. ทวิตถกัโพรราชกุมาร. ปาสวตีสสูตร ม.ม. ๕๕.

เราได้เห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นต่าง ๆ กันฉนั้น. ราชกุมาร! ครั้นนั้น เราได้รับรอง
กะสัหมบดีพรหมด้วยคำ (ที่ผูกเป็นกาพย์) ว่า :-

“ประคองแห่งนิพพานอันเป็นอมตะ เราเปิดไว้แล้วแก่สัตว์
เหล่านั้น, สัตว์เหล่าใดมีโสตรประสาท สัตว์เหล่านั้น จงปลง
ศรัทธาลงไปเถิด, คู่ก่อนพรหม! เราสู้กลัวชาก จึงไม่กล่าว
ธรรมอันประณีต ที่เรากล่องแคล่วชำนาญ ในหม่อมมนุษย์ ท.”
ดังนี้.

ราชกุมาร! ครั้นนั้น สัหมบดีพรหม รู้ว่า ตนเป็นผู้ได้โอกาสอัน
พระผู้มีพระภาค ทรงกระทำแล้วเพื่อแสดงธรรม, จึงไหว้เรากระทำประทักษิณ
แล้ว อันตรธานไปในที่นั้น นั้นเอง.

ทรงแสดงธรรมเพราะเห็นความจำเป็น ของสัตว์บางพวก^๑

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นหรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม
ได้ฟังหรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ตาม ก็หาเข้ามาสู่คลองแห่ง
กุศลธรรมได้ไม่. แต่บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นหรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม
ได้ฟังหรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ตาม ย่อมเข้ามาสู่คลองแห่ง
กุศลธรรมทั้งหลายได้โดยแท้. ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ต่อเมื่อได้เห็นตถาคต
หรือได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงเข้ามาสู่คลองแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลายได้ ถ้าไม่ได้เห็นตถาคต หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว
ย่อมไม่เข้ามาสู่คลองแห่งกุศลธรรมทั้งหลายได้เลย.

๑. บาลี ทัก. อ. ๒๐/๑๕๒/๔๖๑. ครัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! ในบุคคล ๓ ประเภทนั้น มีบุคคลอยู่ประเภทหนึ่ง ซึ่งต่อเมื่อได้เห็นตถาคตหรือได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงจะเข้ามาสู่คลองแห่งกุศลธรรมทั้งหลายได้, ถ้าไม่ได้เห็นตถาคต หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมไม่เข้ามาสู่คลองแห่งกุศลธรรมทั้งหลายได้เลย. เราเพราะเห็นแก่บุคคลประเภทนี้แหละ จึงอนุญาตให้มีการแสดงธรรม. และเพราะอาศัยบุคคลประเภทนี้เป็นหลักอีกเหมือนกัน จึงจำต้องแสดงธรรมแก่บุคคลประเภทอื่นด้วย.

ทรงเห็นหนทางที่จะช่วยเหลือนางสวั

ภิกษุ ท. ! ครึ่งหนึ่ง ที่ตำบลอรุเวลา ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา, ที่ต้นไทรเป็นที่พักนอนของเด็กเลี้ยงแพะ เมื่อเราแรกตรัสรู้ได้ใหม่ๆ, ความปริวิตกแห่งใจได้เกิดขึ้นแก่เรา ขณะเข้าสู่ที่พักกำบังหลีกเร้นอยู่, ว่า “นี่เป็นหนทางเครื่องไปทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย, เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งความโศกและปริเวทะ เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญาณธรรม เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ คือ สติปัฏฐานสี่. สี่เหล่าไหนเล่า ? คือ ภิกษุเป็นผู้มีธรรมตามเห็นภายในกาย, เห็นเวทนาในเวทนาท., เห็นจิตในจิต, เห็นธรรมในธรรมท. อยู่, เป็นผู้มิเพียรเผาบาป มีสติสัมปชัญญะ นำอภิขีณาและโทมนัสในโลก ออกได้ : นี่แหละทางทางเดียว” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ลำดับนั้น สหัมบดีพรหมรู้ปริวิตกในใจของเราจึงอันตรธานจากพรหมโลก มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าเรา รวดเร็วเท่าเวลาที่บรูซแข็งแรงเหยียดแขนออกแล้วไขว่เข้า เท่านั้น. ครึ่งนั้นสหัมบดีพรหมทำผ้าห่มเจี๊ยงบ่าน้อมอัญชลีเข้ามาหาเรา แล้วกล่าวกะเราว่า “อย่างนั้นแล พระผู้มีพระภาค ! อย่าง

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๒๔๖-๒๔๘/๘๒๐-๘๒๔. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

นั่นแล พระสุกต ! นั้นเป็นทางทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย, เพื่อก้าวล่วงเสียได้ซึ่งความโศกและปริเทวะ ฯลฯ เพื่อทำนุพพานให้แจ้ง”, แล้วและได้กล่าวคำ (อันผูกเป็นกาพย์) ว่า :-

“พระสุกต ผู้มีธรรมคาเห็นที่สุดคือความสิ้นไปแห่งชาติ ผู้มี
พระทัยอนุเคราะห์สัตว์ด้วยความเกื้อกูล ย่อมทรงทราบทางเอก
ซึ่งเหล่าพระอรหันต์ได้อาศัยข้ามแล้วในกาลก่อน และกำลังข้ามอยู่
และจักข้าม ซึ่งโสมพะดิน์” ดังนี้.

ทรงระลึกหาผู้รับปฐมเทศนา^๑

ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้มีแก่เราว่า “เราควรแสดงธรรมแก่ใคร
ก่อนหนอ ? ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้โดยพลันหนอ ?” ความรู้สึกได้เกิดแก่เราว่า
“อาฬารผู้กาลามโคตรนี้แล เป็นบัณฑิต ผู้ฉลาด มีเมธา มีชาติแห่งสัตว์ผู้มีรูป
ในดวงตาแต่เล็กน้อยมานานแล้ว, ถ้ากระไร เราควรแสดงธรรมแก่อาฬาร
ผู้กาลามโคตร นี้ก่อนเถิด, เธอจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้เป็นแน่”. ราชกุมาร !
ครั้นนั้น เทวดาได้เข้ามากล่าวคำนี้กะเราว่า “พระองค์ผู้เจริญ ! อาฬารผู้กาลามโคตร
ได้กระทำกาละ ๗ วันมาแล้ว”. และความรู้สึกก็เกิดแก่เราว่า “อาฬารผู้กาลามโคตร
ได้กระทำกาละเสีย ๗ วันแล้ว อาฬารผู้กาลามโคตรได้เสื่อมจากคุณอันใหญ่เสียแล้ว,
เพราะหากว่า ถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ไซ้ จักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ โดยพลัน” ดังนี้.

ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้เกิดมีแก่เราว่า “อุทกผู้รามบุตรนี้แล,
เป็นบัณฑิตผู้ฉลาด มีเมธา มีชาติแห่งสัตว์ผู้มีรูปในดวงตาแต่เล็กน้อยมานานแล้ว,
ถ้ากระไรเราควรแสดงธรรมแก่อุทกผู้รามบุตร นี้ก่อน, เธอจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๔/๕๑๒. ทวิตถักโขราชกุมาร. และปาสราสิสูตร ม.ม. กัม.

เป็นแน่” ราชกุมาร ! เทวดาได้เข้ามากล่าวคำนี้แก่เราว่า “พระองค์ผู้เจริญ !
อุทกผู้รามบุตร ได้กระทำกาลเสียเมื่อตอนดึกคืนนั้นแล้ว” และความรู้สึกอันนี้ได้เกิดแก่
เราว่า “อุทก ผู้รามบุตร ได้กระทำกาลเสียเมื่อตอนดึกคืนนั้นแล้ว อุทกผู้รามบุตร
ได้เสื่อมจากคุณอันใหญ่ เสียแล้ว, เพราะหากว่า ถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ไซ้ เธอ
จักรู้ทั่วถึงธรรมโดยพลันทีเดียว ! เราจักแสดงธรรมแก่ใครก่อนเล่าหนอ ? ใครจักรู้
ทั่วถึงธรรมนี้โดยพลัน ?” ดังนี้.

ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดแก่เราว่า “ภิกษุบัญญัติได้
อุปัฏฐากเรา เมื่อบำเพ็ญความเพียร, เป็นผู้มอุปการะมากแก่เรา, ถ้ากระไร
เราควรแสดงธรรมแก่ภิกษุบัญญัติก่อนเถิด”. ราชกุมาร ! ความสงสัย
เกิดแก่เราว่า “บัดนี้ ภิกษุบัญญัติอยู่ที่ไหนหนอ ?” ด้วยจักขุเป็นทิพย์
หมดจดล่วงจักขุสามัญมนุษย์ เราได้เห็นภิกษุบัญญัติ ผู้อยู่แล้วที่เมืองพาราณสี
ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน. ราชกุมาร ! ครั้นนั้น ครั้นเราอยู่ที่ตำบลอรุเวลา
ตามพอใจแล้ว, ได้หลีกไปโดยทางแห่งเมืองพาราณสี.

เสด็จพาราณสี – พบอุปกาชีวก^๑

ราชกุมาร ! เรา, ครั้นอยู่ที่ตำบลอรุเวลาตามพอใจแล้ว, ได้หลีกไป
โดยทางแห่งเมืองพาราณสี. ราชกุมาร ! อาชีวกชื่ออุปกะ ได้พบกะเราที่ระหว่าง
ตำบลคยาและโพธิ. เขาได้กล่าวคำนี้แก่เราผู้เดินทางไกลมาแล้วว่า “ผู้มีอายุ !
อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก, ผิวพรรณของท่านหมดจดขาวผ่อง, ผู้มีอายุ ! ท่านบวช
เจาะจงกะใคร, หรือว่าใครเป็นครูของท่าน, หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร ?” ดังนี้.

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๖/๔๑๒-๓. และปาสราสิสูตร ก็มี.

ราชกุมาร ! เมื่ออุปกาชีวิตถามแล้วอย่างนี้ เราได้ตอบอุปกาชีวิตด้วยคำ (ที่ผูกเป็นกาพย์ ท.) ว่า :-

“เราเป็นผู้ครอบงำได้หมด, เป็นผู้รู้จบหมด,
ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย, ละได้แล้วซึ่ง
สิ่งทั้งปวง, หลุดพ้นแล้วเพราะธรรมเป็นทสัน
คณา, รู้เองแล้ว จะต้องเจาะจงเอาใครเล่า !

อาจารย์ของเราไม่มี, ผู้ที่เป็นเหมือนเราก็นี่ไม่มี, ผู้จะเปรียบ
กับเราก็นี่ไม่มี ในโลกและทั้งเทวโลก. เราเป็นอรหันต์ในโลก,
เราเป็นครูไม่มีใครยิ่งไปกว่า. เราผู้เดียวเป็นสัมมาสัมพุทธะ,
เราเป็นผู้ดับแล้วเห็นสนิท, จะไปสู่เมืองแห่งชาวกาสะเพื่อแผ่
ธรรมจักร. ในเมื่อโลกเป็นราวกะตาบอด เราได้กระหน่ำตีกลอง
แห่งอมตธรรมแล้ว.” ดังนี้.

อุปกะ :- “ผู้มีอายุ ! ท่านเป็นพระอรหันต์ ผู้ชนะไม่มีที่สุด เหมือนอย่างที่ท่านปฏิญาณนั้น
เชียวหรือ ?”

เรา :- “ผู้ที่เป็นผู้ชนะเช่นเดียวกับเรา ก็คือผู้ที่ถึงความสัน
อาสวะแล้ว, เราชนะธรรมอันลามกแล้ว. แน่ะอุปกะ !
เหตุนี้เราจึงเป็นผู้ชนะ”, ดังนี้.

ราชกุมาร ! ครั้นเรากล่าวดังนี้ อุปกาชีวิตได้กล่าวว่า “เห็นจะเป็นได้”
ผู้มีอายุ !” ดังนี้แล้ว สายศิระชะไปมา แลปลิ้น ถือเอาทางสูง^๑ หลีกไปแล้ว.

๑. คำเห็นจะเป็นคำเยาะ บาลีตอนนี้มีแต่ “ทุเวยยาสุโต” เท่านั้น ไม่ได้ใส่ประธานอะไรไว้
คงหมายความว่าประธานของประโยคนี้ คือคำที่พระองค์ตรัสนั่นเอง อรรถกถาแก้ว่า “ชื่อแม้เช่น-
นั้นฟังมีได้”.

๒. บาลีเป็น อุมมกุโก. ตามคำว่า ทางขึ้น. มีบางท่านแปลว่า ทางผิต, ที่จริงเขาน่าจะเกิน
สวนทางขึ้นไปทางเหนือ ส่วนพระองค์ลงไปพาราณสี เป็นทางใต้, ถ้าเรามัวมุ่งแต่จะคิดคน
ภายนอกอย่างเดียวก็น่าแปลกต่าง ๆ อาจก่อนไปข้างแรงก็ได้กระมัง ?ผู้แปล.

การโปรบญจวคคัย^๑

หรือ

การแสดงปฐมเทศนา

ราชกุมาร ! ลำดับนั้น เราจาริกไปโดยลำดับ ไปสู่เมืองพาราณสี ถึงที่อยู่แห่งภิกษุปัญจวคคัย ณ อิสปตนมฤคทายวัน แล้ว. ภิกษุปัญจวคคัย เห็นเรามาแต่ไกล ได้ตั้งกติกาแก่กันและกันว่า “ผู้มีอายุ ! พระสมณโคดม^๒ กำลังมาอยู่, เธอเป็นผู้มักมาก สลัดความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนต่ำเสียแล้ว. เช่นนั้น เราย่ำให้, ย่ำลูกรับ, ย่ำพิงรับบาตร จีวรของเธอ เป็นอันขาด^๒. แต่จักตั้งอาสนะไว้ ถ้าเธอปรารถนา จักนั่งได้” ดังนี้.

ราชกุมาร ! เราเข้าไปใกล้ภิกษุปัญจวคคัยด้วยอาการอย่างใด, เธอไม่อาจถือตามกติกาของตนได้ด้วยอาการอย่างนั้น, บางพวกถูกรับและรับบาตรจีวรแล้ว, บางพวกป้อนะแล้ว, บางพวกต่งนาล้างเท้าแล้ว แต่เธอร้องเรียกเราโดยชื่อ (ว่าโคดม) ด้วย และโดยคำว่า ท่านผู้มีอายุ ด้วย. ครั้นเรากล่าวอย่างนั้น เราได้กล่าวคำนี้กะภิกษุปัญจวคคัยนั้นว่า “ภิกษุ ท. ! เธออย่าเรียกร้องเราโดยชื่อ และโดยคำว่า ‘ผู้มีอายุ !’ ภิกษุ ท. ! เราเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า, เธอจงเงยโศดลง เราจักสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว, เราจักแสดงธรรม, เมื่อเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสอน, ในไม่นานเทียว จักกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นยอดแห่งพรหมจรรย์ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฐิธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่, อันเป็นประโยชน์ที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบ” ดังนี้.

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๗/๕๑๔. ทรัสแก่โพธิราชกุมาร. ปาสราสีสุตรกัมม.

๒. ศัพท์ เหว.

ราชกุมาร ! ครั้นเรากล่าวดังนี้แล้ว, ภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวคำนี้กะเรา ว่า “ผู้มีอายุ โคตม ! แม้ด้วยอิริยา ปฏิปทา และทุกกรกิริยานั้น ท่านยังไม่อาจบรรลุ อุตฺตริมนุสสรณ์มัลลยมิยาณทัตตสนวิเศษได้เลย ก็ในบัดนี้ ท่านเป็นคนมักมาก สลัดความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากแล้ว ทำไมจะบรรลุอุตฺตริมนุสสรณ์มัลลยมิยาณทัตตสนวิเศษ ได้เล่า ?”

“ภิกษุ ท. ! ตถาคตไม่ได้เป็นคนมักมาก สลัดความเพียร เวียนมา เพื่อความเป็นคนมักมากดอก, ภิกษุ ท. ! ตถาคตเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง. ภิกษุ ท. ! พวกเราจงเจียโสติลง เราจะสอนอมตธรรม ที่เราได้บรรลุแล้ว เราจักแสดงธรรม. เมื่อเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสอน, ในไม่นานเทียว, จักกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นยอดแห่ง พรหมจรรย์ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฐฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่, อันเป็น ประโยชน์ที่ปรารถนาของเหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่มีเรือน โดยชอบ”.

ราชกุมาร ! ภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้กล่าวคำนี้ กะเราอีก แม้ครั้งที่สอง (อย่างเดียวกับครั้งแรก).

ราชกุมาร ! เราได้กล่าวคำนี้กะภิกษุปัญจวัคคีย์แม้ครั้งที่สอง (ว่า อย่างเดียวกับครั้งแรก).

ราชกุมาร ! ภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้กล่าวคำนี้ กะเราอีก แม้ครั้งที่สาม (อย่างเดียวกับครั้งแรก).

ราชกุมาร ! ครั้นภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนี้แล้ว, เราได้กล่าวคำนี้ กะพวกเธอว่า “ภิกษุ ท. ! เธอจำได้หรือ ? คำอย่างนั้นเราได้เคยกล่าวกะเธอ ท. ในกาลก่อนแต่บัดนี้บ้างหรือ ?” เธอตอบว่า “หาไม่ท่านผู้เจริญ !”^๑ เรากล่าวอีกว่า

๑. เปลี่ยน ฮาสุโต เป็น ภนฺเต ทรงนี้.

“ภิกษุ ท. ! คฤคาคือพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง. พวกเธอจงเงี้ยวโศดลง เราจะสอน อมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว, เราจักแสดงธรรม, เมื่อเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสอน, ในไม่นานเทียว จักกระทำให้แจ้ง ซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นยอดแห่งพรหมจรรย์ได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่, อันเป็นประโยชน์ที่ปรารถนาของเหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบ” ดังนี้.

ราชกุมาร ! เราได้สามารถ เพื่อให้ ภิกษุบัญญัติ เชื่อแล้วแล.
ราชกุมาร ! เรากล่าวสอนภิกษุ ๒ รูปอยู่. ภิกษุ ๓ รูปเที่ยววิณฑบาต เราหาคณด้วยกันเลี้ยงชีวิตให้เป็นไป ด้วยอาหารที่ภิกษุ ๓ รูปนำมา. บางคราวเรากล่าวสอนภิกษุ ๓ รูปอยู่. ภิกษุ ๒ รูป เที่ยววิณฑบาต เราหาคณเลี้ยงชีวิตให้เป็นไปด้วยอาหารที่ภิกษุ ๒ รูปนำมา.

ราชกุมาร ! ครั้นนั้น, เมื่อเรากล่าวสอน พร่ำสอนภิกษุบัญญัติ อยู่ด้วยอาการอย่างนี้^๑ เธอกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นยอดแห่งพรหมจรรย์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฐฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ อันเป็นประโยชน์ที่ปรารถนาของเหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบ ได้แล้ว.

(ข้อความในบาลี ปาสาณสูตร ม.ม. ๑๒/๓๓๒/๓๒๖, มีแปลออกไปบ้างเล็กน้อย ในตอนนั้น ดังนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! ครั้นนั้น เมื่อเรากล่าวสอน พร่ำสอนภิกษุบัญญัติ อยู่ ด้วยอาการอย่างนี้ เธอ^๒นั้น ทั้งทเป็นผู้มีการเกิดเป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน

๑. ในที่นี้ ได้แก้การตรัสถามจากปวัตตนสูตร และเบ็คเตลิต และอนัตตลักขณสูตรเป็นครั้งสุดท้าย, แต่สำหรับคำตรัสเล่า ไม่มีที่ระบุชื่อซัก จึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้. ทั้งทราบกันได้ก็อยู่แล้ว ในบาลีแห่งอื่นๆก็มีเพียงทรงเล่าว่าได้แสดงอริยสัจ, คงได้ยกมาเรียงต่อท้ายข้อความตอนนี้อย่างเป็นตัวอย่างแล้ว.

ก็รู้แจ้งแล้ว ซึ่งโทษอันตำหนิในความเป็นผู้มีการเกิดเป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ ซึ่งนิพพานอันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น ธรรมที่ไม่มีการเกิด, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่มีการเกิด.

เธอ^๕นั้น ทงท^{๕๘๘}เป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน ก็รู้แจ้งชัดแล้ว ซึ่งโทษอันตำหนิในความเป็นผู้มีความชราเป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ซึ่งนิพพานอันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น ธรรมที่ไม่มีความชรา, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่มีความชรา.

เธอ^๕นั้น ทงท^{๕๘๘}เป็นผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน ก็รู้แจ้งชัดแล้ว ซึ่งโทษอันตำหนิในความเป็นผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น ธรรมที่ไม่มีความเจ็บไข้, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่มีความเจ็บไข้.

เธอ^๕นั้น ทงท^{๕๘๘}เป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน ก็รู้แจ้งชัดแล้ว ซึ่งโทษอันตำหนิในความเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น ธรรมที่ไม่ตาย, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่ตาย.

เธอนั้น ทั้งที่เป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน ก็รู้แจ้งชัด แล้วซึ่งโทษอันต่ำทราม ในความเป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ซึ่งนิพพานอันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอันยิ่งกว่าเป็น ธรรมที่ไม่มีเศร้าหมอง, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอันยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่เศร้าหมอง.

ญาณ และ ทัสสนะ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เธอเหล่านั้นว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป ดังนี้.

ทรงประกาศธรรมจักรที่อิสิปตนมฤคทายวัน*

ภิกษุ ท. ! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้นครพาราณสี, เป็นธรรมจักรที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใครๆในโลก จะต้านทานให้หมุนกลับมิได้^๒ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้ตื่น ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่ประการ: สี่ประการได้แก่ ความจริงอันประเสริฐคือความทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และความจริงอันประเสริฐคือทางทำผู้ปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

๑. บาลี อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๔/๖๔๔. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่อิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี.

๒. คำนี้ แปลกันโดยมากว่า “ที่ใครๆประกาศให้เป็นไปมิได้”, แต่ตามรูปศัพท์แปลเช่นข้างบนนี้ก็ ได้ ขอท่านผู้รู้พิจารณาด้วย.

แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการแสดงธรรมจักร^๑

ดูก่อนอานนท์ ! เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการไหว แห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวง มีอยู่แปดประการ. ---

ดูก่อนอานนท์ ! เมื่อใด ตถาคตย่อมยังธรรมจักร อันไม่มีจักรอื่น ยิ่งกว่าให้เป็นไป; เมื่อนั้น แผ่นดินย่อมไหว่นไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่นสะท้าน. อานนท์ ! นี่แล เป็นเหตุปัจจัยคำรบหก แห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดินอันใหญ่หลวง.

เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการแสดงธรรมจักร^๒

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดตถาคตประกาศอนุตตรธรรมจักร, เมื่อนั้นในโลกนี้ และเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์ ย่อมเกิดแสงสว่างอันยิ่ง หาประมาณมิได้ ยิ่งกว่าเทวานุภาพของเทวดา. ในโลกันตริกนรกอันเปิดโล่งเป็นนิจ แต่มีมืดจนหาการเกิดแห่งจักขุวิญญาณมิได้ อันแสงแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่มีฤทธิ์านุภาพอย่างนี้ส่องไปไม่ถึง ณ ที่นั้นแสงสว่างอันยิ่งจนประมาณมิได้ ยิ่งกว่าเทวานุภาพ ย่อมบังเกิดขึ้น. สัตว์ที่เกิดอยู่ ณ ที่นั้น จะรู้จักกันได้ด้วยแสงสว่างนั้น ร้องขึ้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ได้ยินว่าสัตว์อื่นอันเกิดอยู่ในที่นี้ นอกจากเราก็คมีอยู่” ดังนี้.

๑. บาลี อฎฐก. อ. ๒๓/๓๒๒, ๓๒๓/๑๖๗. ทวิสแก้พระอานนท์ ที่ปาวาลเจดีย์ เมืองเวสาลี.

๒. บาลี สัททมนสูตร ภยวรรค ทคยปัณณาสก จกุกก. อ. ๒๑/๑๗๗/๑๒๗.

ภิกษุ ท. ! นี่เป็นอัครจริยธรรมที่สี่ ที่ยังไม่เคยมี ได้บังเกิดมีขึ้น เพราะการบังเกิดแห่งตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จักรของพระองค์ไม่มี ใครต้านทานได้

ภิกษุ ท. ! จักรพรรดิราชที่ประกอบไปด้วยองค์ ๕ ประการ ย่อมอาจหมุนจักร^๑ โดยธรรมให้เป็นไปได้. และจักรนั้น เป็นจักรที่มนุษย์ไร ๆ ผู้เป็นข้าศึกไม่อาจต้านทานให้หมุนกลับได้ด้วยมือ. องค์ ๕ ประการ คืออะไรบ้างเล่า ? องค์ ๕ ประการ คือจักรพรรดิราชนั้น เป็นคนผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประมาณที่พอเหมาะ รู้จักกาละ รู้จักบริษั. ภิกษุ ท. ! จักรพรรดิที่ประกอบด้วยองค์ห้าเหล่านี้แล ที่สามารถหมุนจักรโดยธรรมให้เป็นไปได้ และเป็นจักรที่ใคร ๆ ผู้เป็นข้าศึก ไม่อาจต้านทานให้หมุนกลับได้ด้วยมือ, ข้อนี้ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ตถาคตผู้เป็นอรหันตตรัสรู้ชอบเอง ก็เป็นฉันนั้น. ตถาคตประกอบด้วยธรรม ๕ ประการแล้ว ย่อมหมุน ธรรมจักรอันไม่มีจักรอนยังยิ่งกว่า ให้เป็นไปได้โดยธรรม. และจักรนั้น เป็นจักรที่สมณะหรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่สามารถต้านทานให้หมุนกลับได้. ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ตถาคตผู้อรหันตตรัสรู้ชอบเอง ย่อมเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประมาณที่พอเหมาะ รู้จักกาละ รู้จักบริษั. ตถาคตประกอบด้วยธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล จึงหมุน ธรรมจักรอันไม่มีจักรอนยิ่งกว่า ให้เป็นไปได้โดยธรรม, และจักรนั้นเป็นจักรที่สมณะ หรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่สามารถต้านทานให้หมุนกลับได้ ดังนี้.

๑. บาลี ปรุจก. อ. ๒๒/๑๖๖/๑๓๑. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. คำว่าจักร ย่อมหมายถึงอำนาจครอบงำ ซึ่งจะเป็นทางกายหรือทางจิต ย่อมแล้วแต่กรณี.

ทรงหมั้นแต่จักรทมิธรรมราชา (เป็นเจ้าบอง)^๑

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้พระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชา
อยู่แล้ว พระองค์ก็ยังไม่ทรงหมั้น จักรอันไม่มีพระราชา ให้เป็นไป.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามขึ้นว่า “ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ! ก็ใครเล่าจะมาเป็นพระราชาให้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชาอยู่เอง
แล้ว”. ตรัสตอบว่า :-

**ภิกษุ ! ธรรมนะชิ เป็นพระราชาให้แก่พระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ทรงธรรม
เป็นธรรมราชาอยู่เองแล้ว.**

ดูก่อนภิกษุ ! จักรพรรดิราชผู้ประกอบในธรรม เป็นธรรมราชา
ย่อมอาศัยธรรมอย่างเดียว สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรม
เป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นอธิปไตย ย่อมจัดการอารักขาป้องกัน
และคุ้มครองโดยชอบธรรม ในหมู่ชนในราชสำนัก ในกษัตริย์ที่เป็นเมืองออก
ในหมู่พล ในพราหมณ์และคฤหบดี ในราษฎรชาวนิคมและชนบท ในสมณะและ
พราหมณ์ ทั้งในเนื้อและนก, ทั้งหลาย. ดูก่อนภิกษุ ! จักรพรรดิราชผู้ประกอบ
ในธรรม เป็นธรรมราชา ผู้เป็นเช่นนั้นแลชื่อว่า เป็นผู้หมั้นจักรให้เป็นไปโดยธรรม.
จักรนั้น เป็นจักรทมิณุษย์ใด ๆ ผู้เป็นข้าศึก ไม่อาจต้านทานให้หมั้นกลับได้ด้วยมือ;
ข้อนี้ฉันใด;

ดูก่อนภิกษุ ! ตถาคตก็ฉันนั้นเหมือนกัน, ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้
ชอบเอง เป็นธรรมราชาผู้ประกอบด้วยธรรม อาศัยธรรมอย่างเดียว สักการะ
ธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอดตรง

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๑๖๘/๑๓๓. ตรัสแก่ภิกษุรูปหนึ่ง.

มีธรรมเป็นอธิปไตย ย่อมจัดการอารักขาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรม ในหมู่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา โดยการให้โอวาทว่า กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม อย่างนี้ ๆ ควรประพฤติ, อย่างนี้ ๆ ไม่ควรประพฤติ; ว่า อาชีวะ อย่างนี้ ๆ ควรดำเนิน, อย่างนี้ ๆ ไม่ควรดำเนิน; และว่า คามนิคมเช่นนี้ ๆ ควรอยู่อาศัย, เช่นนี้ ๆ ไม่ควรอยู่อาศัย ดังนี้. ดูก่อนภิกษุ! ตถาคตผู้เป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง เป็นธรรมราชาผู้ประกอบในธรรม ผู้เป็นเช่นนี้แล ชั่วว่าย่อมยัง-ธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่นยิ่งไปกว่าให้เป็นไปโดยธรรม นั้นเทียว. จักรนั้นเป็น จักรที่สมณะหรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่อาจต้านทาน ให้หมุนกลับได้ฉะนั้น.

การปรากฏของพระองค์คือการปรากฏ แห่งดวงตาอันใหญ่หลวงของโลก^๑

ภิกษุ ท. ! ความปรากฏแห่งบุคคลเอก ย่อมเป็นความปรากฏแห่ง ดวงตาอันใหญ่หลวง เป็นความปรากฏแห่งความสว่างอันใหญ่หลวง เป็นความ ปรากฏแห่งความสุขอันใหญ่หลวง เป็นความปรากฏแห่งอนุตตริยธรรม ๖ เป็น การทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมภิทา ๔ เป็นการแทงตลอดเนกธาตุ เป็นการแทงตลอด นานาธาตุ เป็นการทำให้แจ้งซึ่งธรรมมีวิชาและวิมุตติเป็นผล เป็นการทำให้แจ้ง ซึ่งโสดาปัตติผล เป็นการทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล เป็นการทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล เป็นการทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล. ใครกันเล่าเป็นบุคคลเอก ? ตถาคตผู้เป็น อรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง นี้แล เป็นบุคคลเอก.

๑. บาลี เอก. อ. ๒๐/๓๐/๑๔๔. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! นี่แล ความปรากฏแห่งบุคคลเอก อันเป็นความปรากฏ แห่งดวงตาอันใหญ่หลวง เป็นความปรากฏแห่งความสว่างอันใหญ่หลวง เป็นความ ปรากฏแห่งความสุขใสร้อนใหญ่หลวง เป็นความปรากฏแห่งอนุตตรियธรรม ๖ เป็น การทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมภิทา ๔ เป็นการแทงตลอดเนกธาตุ เป็นการแทงตลอด นานาธาตุ เป็นการทำให้แจ้งซึ่งธรรมมีวิชาและวิมุติเป็นผล เป็นการทำให้แจ้ง ซึ่งโสดาปัตติผล เป็นการทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล เป็นการทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล เป็นการทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล แล.

โลกยังไม่มีแสงสว่าง จนกว่าพระองค์จะเกิดขึ้น^๑

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังไม่บังเกิด ขึ้นในโลก; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่แต่ความมืด เป็นความมืดซึ่ง กระทำความบอด. กลางคืนกลางวัน ก็ยังไม่ปรากฏ, เดือนหรือกึ่งเดือน ก็ไม่ ปรากฏ, ฤดูหรือปี ก็ไม่ปรากฏ ก่อน. ภิกษุ ท. ! แต่ว่า ในกาลใด ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นในโลก; ในกาลนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่ หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ย่อมมี. ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อัน เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น กลางคืนกลางวัน ย่อมปรากฏ, เดือนหรือกึ่งเดือน ย่อมปรากฏ, ฤดูหรือปี ย่อมปรากฏ, นี่ฉันใด;

ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น ก็ฉันนั้น : ตลอดกาลเพียงใด ที่ตถาคตผู้อรหันต- สัมมาสัมพุทธะยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่แต่

๑. บาลี มหาวาร. ตี. ๑๙/๕๕๓/๑๗๒๑. ทวิสแก้ภิกษุทั้งหลาย.

ความมืด เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่ง อริยสัจทั้งสี่ ก็ยังไม่มี ก่อน. ภิกษุ ท. ! แต่ว่า ในกาลใดแล ตถาคต ผู้รหันต-สัมมาสัมพุทธะบังเกิดขึ้นในโลก; ในกาลนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่-หลวง ย่อมมี. ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อันเป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น ย่อมมีการบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งอริยสัจทั้งสี่; ซึ่งอริยสัจทั้งสี่ เหล่าไหนแล้ว คือ ซึ่งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงกระทำโยคกรรม เพื่อให้รู้ว่า “นี้ ทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดทุกข์, นี้ ความดับแห่งทุกข์, นี้ ทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์” ดังนี้เถิด.

จบภาค ๓.